Hayatın yeniden inşası için

Ne Yapmalı

Nasıl yapmalı Kiminle yapmalı

Duzenleyen:bilginDK
2018-08-01

Mustafa İslâmoğlu

DENGE YAYINLARI • 141
Mustafa İslamoğlu - Tüm Eserleri • 28
www.mustafaislamoglu.com
e-posta:mustafa@islamoglu.net

©
Eserin her hakkı DENGE YAYINLARI'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir;
izinsiz çoğaltılamaz, basılamaz.

Yayına Hazırlayan ✤ *Denge Yayınları*
İç Düzen ✤ *Eylül Tanıtım*
Kapak Tasarım ✤ *Mehmet Kaman*
Baskı ve Cilt ✤ *İstanbul Mat. & Mücellit*
Kapak Baskı ✤ *İstanbul Mat. & Mücellit*
1. Baskı ✤ *Kasım 2002*
7. Baskı ✤ *Kasım 2003*

ISBN 975-550-152-X

Fatma Sultan Mh. Kahhalbağı Sk. No: 55/A
Topkapı-İSTANBUL
Tel: (0.212) 524 75 24 - 635 27 66 Fax: (0.212) 631 06 15
www.kitapyurdu.com

Hayatın yeniden inşası için

Ne Yapmalı

Nasıl yapmalı / Kiminle yapmalı

Mustafa İslâmoğlu

DENGE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI 9

BİRİNCİ BÖLÜM
NE YAPMALI?

1. Hayâtî bir soru 13
2. Yapmak üzerine 16
2.1. Yapmalı mı – yatmalı mı? 17
2.2. Cevabı bilinen soru: "Niçin yapmalı?" 19
3. "Ne"yi ne yapmalı? 21
4. Yapanın ve yapılanın nitelik ve niceliği 23
4.1. Dört nisbet 25
4.2. Teennüs ve teslimiyet 27
5. Kendini bilmek 30
5.1. Kendini bilme sürecinde üç aşama 32
6. Kendini yetiştirmek 35
6.1. Talim: Bilginin kazanılması 38
6.1.1. Bilginin kazanılmasında dilin önemi 41
6.1.2. Kitap: "Meçhule açılan kapı" 44
6.1.3. Bilginin içselleştirilmesi 45
6.2. Terbiye ve tedip: Davranışın kazanılması 46
6.3. Tezkiye: Kişiliğin kazanılması 50
6.3.1. Tesbih, istiğfar ve tevbe 52
6.3.2. Kişiliğin korunması 55
7. Bireysel saldırıya karşı tedbir üretmek 56
8. Toplumsal saldırıya karşı tedbir üretmek 58
8.1. Kitle asit gibi eriticidir 60
8.2. "Cemaat" ve "cemadât" 61
9. Kurumsal saldırıya karşı tedbir üretmek 62
9.1. Örgütlü toplum 64
10. Birlikte iş yapma yeteneği kazanmak 66
11. Yük olmayıp yük almak 70
12. Sorunun değil çözümün bir parçası olmak 71
12.1. Çözümün bir parçası olmak için nelere gerek yok? 73

İKİNCİ BÖLÜM
NASIL YAPMALI?

1. "Ne asıl" mı, "asıl ne" mi? 75

1.1. Nasıl yapacağımızı bilmedikten sonra 76
1.2. "Usûl" mü, "metod" (=method) mu? 77
2. Sünnetullah: Allah'ın yöntemi 80
2.1. Sünnetullah: Tabiattan tarihe, topraktan insana 82
3. Kur'an "Nasıl yapmalı?" sorusuna cevap veriyor 85
4. Sünnet: Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu yöntem 88
4.1. Örneklik misyonu 89
5. Nasıl-nereden başlamalı? 91
5.1. Evden ama nasıl? 93
6. Daru'l-Erkam: Daru'l-İslam 95
6.1. "Ev"e dönüş 98
7. Suffe ve mescid: Kurumsal eğitim yöntemi 99
7.1. Yaygın ve örgün eğitim 101
8. Risaletin risaleleri: mektupla mesaj 102
9. Kitap ve okuma üzerine 104
10. Nasıl bir okuma? 106
11. Nasıl bir liste? 108
11.1. İslam merkezli muhtemel bir okuma listesi 109
11.2. Diğer medeniyetlere ilişkin okuma listesi 111
11.3. Moder batıya ilişkin muhtemel bir okuma listesi 113
11.4. İslam medeniyetinde siyasal dönem ve iktidarlara ilişkin bir okuma listesi 114
11.5. Diğer dünya uygarlıklarına ilişkin muhtemel bir liste 115
11.6. Fıkıh ekollerine ilişkin bir okuma listesi 115
11.7. İslami siyasî ekollere ilişkin muhtemel bir liste 116
11.8. Kelamî ekollere ilişkin muhtemel bir liste 116
11.9. Sömürgecilik sonrası İslami Hareketlere ilişkin bir liste 117
12. Nasıl bir kütüphane? 117
12.1. Elektronik imkanlar 120
13. Nasıl bir davet? 121
14. Nasıl bir ıslah? 123
15. Nasıl bir eleştiri? 125
15.1. Eleştirilenin gözetmesi gereken hususlar 128
15.2. Özeleştiriyi kurumlaştırmak 130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KİMİNLE YAPMALI?

1. Kendi ile barışık olmak başkasını fark etmektir 133
2. Kim sorusu kimlikleri tanımaya götürür 134
2.1. Yol arkadaşını yolcular arar 135
3. Elbette insanla ve insanca 136

3.1. İnsanı Yaratandan sormak 138
4. "Ben-sen-o" arasında iletişim ve diyalog 141
4.1. En büyük iletişimci Allah'tır 143
5. Yeryüzünün en değerli kaynağı insandır 145
5.1. Var olmak ilişki kurmaktır 145
6. İnsan ilişkilerine giriş 147
6.1. İnsan ilişkilerinin önemi 149
7. İnsanın kendisiyle ilişkisi 152
7.1. İnsanın kendisiyle iş yapması 154
8. İnsanın Rabbiyle ilişkisi 155
9. İnsanın insanla ilişkisi 159
9.1. Niteliğe ilişkin belirleyici unsurlar 160
9.1.1. Karakter 160
9.1.2. Ahlak 161
9.1.3. Bilgi ve tecrübe: 162
9.1.4. Feraset ve basiret: 162
9.1.5. İlişkide mesafe sorunu: 163
9.1.6. Empati 164
9.2. Niceliğe ilişkin belirleyici unsurlar 164
9.2.1. Konuşma 164
9.2.2. Tavır 166
9.2.3. Kılık-kıyafet: 166
9.2.4. Temizlik: 168
9.2.5. Nezahet ve nezaket 168
10. Hiç kimse her şeye yaramaz, herkes bir şeye yarar 169
11. İnsan ilişkilerinin tasnifi 170
11.1. Yakınlık açısından ilişkiler 171
11.1.1. Ailevi ilişkiler: 171
11.1.2. Dostluk ilişkileri 172
11.1.3. Komşuluk ilişkileri: 173
11.2. İnanç açısından ilişkiler 174
11.2.1. Müslümanlarla ilişkiler 175
11.2.2. Gayr-ı müslimlerle ilişkiler 177
11.2.3. Münafıklarla ilişkiler 181
11.2.4. Fâsık ve fâcirlerle ilişkiler 183
11.3. İlgi alanları açısından ilişkiler 184
11.3.1. Siyasal ilişkiler 184
11.3.2. İş ve meslek ilişkileri 185
11.3.3. Sosyal yapı ilişkileri 187

SÖZ SONU 191

SÖZ BAŞI

Atlanta'da, seçkin bir kitleye sunduğum beş günlük seminer notlarından oluşan *Hayatın Yeniden İnşası İçin*'i yayımlarken, şöyle düşünüyordum: Bu kitap çok geç anlaşılacak gibi görünüyor, bu bir. Buna bağlı olarak, galiba okuyucusu çok az olacak, bu da iki.

Fakat *Hayatın Yeniden İnşası İçin* yayımlandığında, bu iki konuda da yanıldığımı görmem uzun sürmedi. Kitap, beklentimin tersine, yayımlandığı ilk yıl baskı üstüne baskı yaparak çok okunduğunu isbat etti. Bundan çok daha önemlisi, kitabın ne demek istediğini anlayanların sayısı, umduğumun çok çok üzerinde çıktı. Bunu, bana gelen tepkilerden çıkarmış ve tabi ki yazdıkları kâle alınınca sevinen her kalem eri gibi, ben de sevinmiştim.

Fakat, kitabı okuyup tepkilerini bana iletme lutfunda bulunan okuyucu dostlarımdan bir tepki daha almıştım: "Bu kitap bitmemiş." Tabi ki bunun arkasından bir de talep: "Devamı mutlaka yazılmalı!" Bu talebi iletenler arasında üniversite hocalarından öğrencilere kadar, her tabakadan insan vardı.

Sanırım bu talebi biraz da kitabın içerisinde yer alan bir îmâ kışkırtmıştı. Orada meâlen *Hayatın Yeniden İnşası İçin*'in işin teorik kısmını ele aldığı, pratik kısmınınsa bir başka kitabın konusu olduğu dile getiriliyordu. Bu ürkek îmâdan cesaret alan okuyucu dostlarım, işin takipçisi oldular. Ve nihayet tüm eksik, noksan ve kusurlarıyla birlikte, elinizde tuttuğunuz eser ortaya çıktı.

Bu eserin tohumları, bundan yaklaşık on sene kadar önce verilmiş seminerlerde atılmıştı. *Ne Yapmalı – Nasıl Yapmalı – Kiminle Yapmalı* seri başlığını taşıyan bu seminerler, yıllar içerisinde olgunlaştıktan sonra, aynı isim altında okuruna ulaşmış bulunuyor. Hamdimiz, şükrümüz, senâmız, minnetimiz O'nadır.

Eserin adı, içerisinde yer alan üç bölümün de başlığını

oluşturuyor. Bunlardan birincisi Ne Yapmalı. Görüleceği gibi "Ne yapmalı?" sorusu iki ön kabule dayanıyor: birincisi "mutlaka bir şeyler yapmalı", ikincisi "niçin yapmamız gerektiğini biliyoruz". Bu bölümde, Yapanın ve Yapılanın Nicelik ve Niteliği maddeler halinde ele alınıyor. Kendini Bilmek ve Kendini Yetiştirmek başlıkları, doğrudan "Ne yapmalı?" diye soran kişiye cevap mahiyetinde. Ardından üç önemli nokta, Bilginin Kazanılması: Kitap ve Okuma, Davranışın Kazanılması: Terbiye ve Tedib, Kişiliğin Kazanılması: Tezkiye başlıkları işleniyor. Tabi ki arkasından, kazanılan Kişiliğin Korunması gündeme geliyor. Bireysel, toplumsal ve kurumsal saldırılara karşı nasıl direnileceği ele alınıyor. Son olarak Örgütlü Toplum için koşulan üç şartın ayrıntılarına giriliyor: Birlikte İş Yapma Yeteneği Kazanmak, Yük Olmadan Yük Almak, Sorunun Değil Çözümün Parçası Olmak.

Nasıl Yapmalı adlı ikinci bölümün girişinde "asıl" ile "usûl" arasındaki bağ irdeleniyor. Bizim "usûlümüz" ile, Batının "method'u" arasındaki temel farka dikkat çekiliyor. Ardından Allah'ın Yöntemi (sünnetullah), Kur'an'ın Yöntemi ve Hz. Peygamber'in Yöntemi (sünnet) ele alınıyor. "Nereden başlamalı?" sorusuna "evden" cevabı verilerek bunun Kur'âni ve Nebevî gerekçeleri ele alınıyor. Bu bağlamda Daru'l-Erkam ve Suffe modelleri özgün ve örgün eğitim modelleri bağlamında değerlendiriliyor. Kitap, kütüphane ve okuma üzerine söylenenler ve farklı alanlarda oluşturulan taslak Okuma Listeleri bölümün en çarpıcı kısımlarını oluşturuyor. Ardından Nasıl Davet, Nasıl Islah ve Nasıl Eleştiri diye soruluyor.

Kiminle Yapmalı başlığına sahip üçüncü bölüm "ben-sen-o" arasındaki ilişkinin mahiyetini irdeleyerek konuya giriyor. Ben idrakinin başkasını fark etmekle mümkün olacağı dile getiriliyor. Bu bölüm, bir "yolcu" için, "yol arkadaşı seçme kılavuzu" niteliği taşıyor. Yeryüzünün En Değerli Kaynağı olan İnsanla İletişim ve İnsan ilişkileri enine boyuna inceleniyor. İnsanın Kendisiyle – Allah'la – İnsanlarla İlişkisi ele alınıyor. İnsanın insanlarla ilişkilerini belirleyen Niteliğe ve Niceliğe İlişkin Unsurlar dile getiriliyor. Son olarak İnsan

İlişkilerinin Tasnifi yapılarak ***Yakınlık, İnanç*** ve ***İlgi Alanları*** açısından bu ilişkiler ayrıntılı olarak işleniyor.

Amacımız, bu üç hayâti soruya kesin cevabı vermek değil, doğru cevaba giden yolda yardımcı olmaktır. Eser bunu başarabildiği oranda, amacını gerçekleştirmiş sayılmalıdır.

Çaba bizden, başarı Allah'tandır.

Mustafa İslâmoğlu
1 Kasım 2002, Maltepe

BİRİNCİ BÖLÜM
NE YAPMALI?

1. Hayâtî bir soru

> "De ki: (elinizden geleni) yapın: Unutmayın ki yapıp ettiklerinizi Allah görecektir." (9 *Tevbe* 105)
>
> "Müslüman'ın siyasi ve içtimai, bütün hakları ve vazifeleri, İslam'ın hürriyet, adalet ve yardımlaşma esaslarından çıkmış olmalıdır. Bu esaslar ise esasen, İslam'ın inanç ve ahlak kâidelerinden doğmuş bulunmaktadırlar. İnsan vazifelerini yerine getirmeye ve haklarını korumaya gücü yettiği kadar çalışmalıdır. Ancak bu şekilde, gerçek ve tek tanrı olan Allah'a ve O'nun son Peygamberine karşı taşıdığı imanın samimiyetini isbat edebilir. Yine bu sâyede ve bu gayretlerinin neticesi olarak da maddi ve manevi saadete ererek mükafatını görür. O halde en iyi Müslümanlar, hak ve vazifelerini en iyi anlayanlar, onları en güzel şekilde yerine getirenler ve koruyanlardır." (Sâid Halim Paşa, *İslamlaşmak*'tan)

"Ne yapmalı?" sorusu, araçlarla değil amaçlarla ilgili bir sorudur. Bu sorunun bir çok gerekçesi olabilir:

-Başarmak için ne yapmalı?
-Elde etmek için ne yapmalı?
-Kazanmak için ne yapmalı?
-Büyümek için ne yapmalı?
-Yükselmek için ne yapmalı?
-Tatmin olmak için ne yapmalı?
-Kurtulmak için ne yapmalı?

Bu böyle devam edip gider. Fakat, bunların her biri kendin-

den öncekinin amacı, kendinden sonrakinin aracıdır. Mesela "Niçin kazanırım?" sorusuna verilen "Büyümek için" cevabında *kazanmak araç, büyümek* amaçtır. Fakat büyümek de kendinden sonraki bir amacın aracıdır.

İnsanın "ne yapmalı" sorusu çerçevesinde gösterebileceği nihai amaç, Gazzali'nin *saâdet-i kusvâ* adını verdiği "maksimum mutluluk"tur. Kur'an bu mutluluğu *selâm* kavramıyla karşılar. Selam, maksimum saadete ulaşanların ebedi yurduna verilen isim olduğu gibi (6 En'am 127), aynı zamanda o yurdun sakinlerinin içinde bulundukları mutluluğu dile getirdikleri tılsımlı sözcüktür (19 Meryem 62).

"Ne yapmalı?" sorusunun gerekçesi "mutlu olmak için" şeklindeyse, bu artık ötesi olmayan ve sorgulanamayan bir noktadır. Sadece bu kadar değil, aynı zamanda aksi mümkün olmayan bir taleptir de. Çünkü kimse, ama hiç kimse mutsuz ve bedbaht olmak istemez.

Bu doğrudur. Fakat en az bu kadar doğru olan bir başka şey de, kimsenin kendisini kesin olarak neyin mutlu edeceği sorusuna kendi başına cevap veremeyecek olmasıdır.

Böyle bir soruya cevap verebilmek, ancak "her şeyi" bilmekle mümkündür. İnsanoğlu her şeyi bilmediğine, bilemeyeceğine, bilme iddiasında bulunamayacağına göre, maksimum mutluluğun kesin cevabını da kendi kendine veremeyecektir.

İnsanın bilmesi gereken ilk şey kendisidir. Kendisini bilince haddini/değerini de bilir. Bunu bilince, sorusuna doğru cevabı verecek kapıyı bulmuş olacaktır.

Evet, bu sorunun doğru cevabını ancak her şeyi bilen biri verebilir. İşte O da Allah'tır. O'nun bildiği her şey içerisine insan da girer. Her şeyi bilen, o her şey içerisinde insanı maksimum ve nihâî mutluluğa taşıyacak şeyleri de bilir.

İnsan, aklıyla bu sonuca ulaşabilecek bir donanıma sahip olduğu için insandır. Akıl "niçin-ne yapmalı" sorularını sorduğunda *hikmetin* peşine düşer. Hikmetin peşindeki bu seya-

hati sırasında insan kendisini son sorunun cevabına götüren bir çok ön sorunun cevabına ulaşır. Fakat ulaştığı her cevap, aslında bir sorudur: sonraki cevabın sorusu...

"Ne yapmalı" sorusu dînî, iktisâdî, siyasî, sosyal, kültürel, etik ve estetik bir soru olmaktan çok hayâtî bir sorudur. Hayâtî bir sorudur, çünkü bu soruyu ciddi soran hayatını ne yapacağını soruyor demektir ve işte soru bu yüzden hayâtîdir. Biz de tam burada bu soruyu hayatın nesnesi olanların değil, öznesi olanların sorabileceğini söylemiş oluyoruz.

"Hayatımı ne yapayım?" diyen biri, hayatına söz geçiren biridir. Onun hayatını sırtına alarak mı *süründüğü*, yoksa sırtına binerek mi *sürdüğü*, ikincil bir soru(n)dur. Sonuçta o hayatın kendisine bahşedilmiş bir emanet olduğunu bilir ve emanete sadakatini isbat için bu hayâtî soruyu sorar: "Ne yapmalı?"

Bu sorunun "hayâtî" bir soru olduğunu söylemekle, bu dünya hayatıyla sınırlı bir soru olduğunu söylediğimiz sanılmamalı. Aksine bu soru çok önemli bir başka soruya, çoğunlukla görmezden gelinen bir atıf içerir:

"Öldükten sonra ne olmayı düşünüyorsunuz?"

Bu, görmezden gelinen bir atıftır. Çünkü, kendi insanî gerçeğiyle yüzleşecek cesareti olmayan biri, daha doğarken hayatının alt ucuna iliştirilmiş olan bu atfı görmek istemez. Bunlar da genellikle hayatın nesnesi olan, hayat ırmağında çer çöp gibi akan tiplerdir.

İnsan öldükten sonra ne olacağını düşünüyorsa, ölmeden önce ne yapabileceğini sorgulayacaktır. Bu soru, hayatı ölüm öncesi ve sonrasıyla bütün olarak kavrayan bütüncül bir aklın eseri olabilir. Bütüncül bir akıl, sadece iki dünya arasında irtibat kuran değil, *yapma* eylemiyle o eylemi doğuran tasavvur arasında da irtibat kuran bir akıldır.

"Ne yapmalı?" sorusunda kilit kavram "yapmak"tır. Arı bal yapar fakat balı tanımlayamaz. Tavuk yumurta yapar fakat onu tanımlayamaz. Koyun süt verir fakat sütü tanımlaya-

maz. İnsan iş yapar ve yaptığı işi tanımlar. İşte bu, insanı diğer canlılardan ayıran *bilinç* farkıdır. Yani, kendi kendinde olma, kendi kendini bilme farkı. Zaten *ne, nasıl, niçin* gibi soruları da ancak böylesi bir bilince sahip olduğu için sorar.

O halde, biz de yaptığımızı tanımlamaya çalışalım.

2. Yapmak üzerine

Bir eylem felsefesi, mutlaka tüm insânî eylemlerin çıkış noktası olan *tasavvur* ve *akıldan* başlamalıdır. Eylem bahsinin giriş kısmını teşkil eden bu unsurlara "eylem metafiziği" de diyebiliriz.

Fakat biz burada, eylem metafiziği alanına giren ve bir eylemin arka planını oluşturan *tasavvur, akıl* ve bunların her bir insandaki özgün tezahürü olan *şahsiyet* üzerinde durmayacağız. Çünkü, bu kitaptan önce yayımlanmış olan *Hayatın Yeniden İnşâsı İçin* adlı eserimiz, bu konulara tahsis edilmişti (Bundan böyle bu esere atıf yapılırken *Yeniden İnşa* kısaltması kullanılacaktır).

Bu eserimizde, doğrudan "yapma"nın kendisi üzerinde duracağız. *Yeniden İnşâ*'da teorik boyutunu ele aldığımız konunun burada pratik boyutunu ele almaya çalışacağız.

Yapmak geçişli fiilinin karşılığı olabilecek "etmek, eylemek, kılmak, eda etmek, ortaya koymak, uğraşmak, meydana getirmek, îmal etmek, gerçekleştirmek, infaz etmek, tamir etmek, tatbik etmek, uygulamak, düzenlemek, sonuçlandırmak, bir araya getirmek, becermek, başarmak, hareket etmek, bir hale yola sokmak" eylemlerinin tamamı da, açıktır ki bir inşâya delalet ederler.

O halde her tür *yapmak*, mücerret manada bir "inşâya kalkışmak"tır. Fakat her tür yapmanın *olumlu bir inşâ* ile sonuçlanmadığı bir gerçektir. Bazen *olumsuz bir inşâ* ile, yani *imhâ* ile de sonuçlanabilir. Bunun içindir ki *yapmak* fiilinin karşılıkları arasında "bozmak, berbat etmek, işemek, tersle-

mek" anlamları da yer alır. Aynı kökten türetilen *yapma* isminin "yapmacık, sahte, taklit, sûni, samimiyetsiz" anlamlarında kullanılması da, özü ve çıkış noktası itibarıyla bir "inşâ"ya delalet eden yapmak eyleminin her zaman orijinal ve özgün olmayabileceğine işaret eder. Ama bütün bunlar, eyleme kalkışmanın mücerret anlamda inşâ etmeye kalkışmak olduğu gerçeğini değiştirmez.

İnsânî yapma hareket etmeye indirgenemez. Çünkü hareket etmede bilincin yer alması şart değildir. Bir taşın dağın tepesinden yuvarlanması, bir toprağın kayması, bir ırmağın akması bir hareket etmedir, fakat bir *yapma* değildir. Çünkü içerisinde insânî anlamda bilinç yoktur. İşte bu nedenle insânî yapma hareketi içerebilir, fakat asla harekete indirgenemez. Zaten insânî yapmayı diğer canlıların hareketlerinden ayıran temel özellik de budur.

Şu halde, biz burada *yapmak* derken, bilinçsiz bir hareketi bir şey yapma olarak kabul etmiyoruz. Bizim asıl üzerinde durduğumuz yapma türü, insanın bilinçli ve amaçlı olarak yaptığı şeyleri kapsamaktadır. Bölüm başlığımız olan "ne yapmalı" sorusunu sorarken de kastımız buydu.

2.1. Yapmalı mı – yatmalı mı?

Bu kitabın üç bölümünü oluşturan ana başlıklar şunlar: *"Ne yapmalı? – Nasıl yapmalı? – Kiminle yapmalı?"*

Bu üçlü sıralamanın birincisi yapmanın niteliğine, ikincisi niceliğine, üçüncüsü ise yapmanın öznesine ayrılmıştır.

Dikkatli bir okuyucu, bu üçlü tasnife bakınca, tüm sorularımızın iki ön kabulden yola çıktığını fark etmiş olmalıdır. O da, 1) "yapmalı mı?" Cevabı evetse, 2) "niçin yapmalı?" sorularıdır.

Biz bu sorular için müstakil bir bölüm açmamakla peşinen bu soruları sormayı gereksiz bulduğumuzu îmâ etmiş, bunların cevabının muhataplarımız tarafından bilindiğini var saymış oluyoruz. Elbette bu, yapmanın *niçinini* küçümsediğimiz

anlamına gelmemeli. Hem *"niçin"*i küçümsemek, onun öz kardeşleri olan *"ne, nasıl, nerede, ne zaman* ve *kim"*i de küçümsediğimiz anlamına gelmez mi?

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin o ölümsüz sözünü hatırlamanın tam zamanı: Zamanın padişahı Sultan Ahmed, ondan bu alemin ne ile mamur olacağını sorar. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin cevabı tek kelimeliktir: *"Niçin ile"* Padişah bu kez de bu alemi harap edenin ne olduğunu sorar. Cevap beklendiği gibidir: *"Nemelazım ile"*

Fakat biz yukarıda da dediğimiz gibi, bu iki sorunun cevabını aramaya gerek olmadığı kanaatindeyiz. Şöyle ki: "Yapmalı mı?" sorusu bir insana yöneltilmişse, o insanın buna "Hayır" deme hakkı ve/veya imkanı bulunmamaktadır. Çünkü bir soruya "Hayır" demek ve o hayır'a göre davranmak bile bir "insânî yapma"dır. Hem, hangi insan kendisini eylem dışı tutabilir ki?

Mutlak eylemsizlik bir insan için mümkün değildir. Çünkü, "Yapmalı mı - yatmalı mı?" şıklarından ikincisini tercih eden insanlar dahi mutlaka kendilerine *'yatak yapmak' (!)* zorundadırlar. Yani "yatmalı" diyenler bile *bir şey yapmak* durumundadırlar. Hayatta olup da hiçbir şey yapmayan bir insan tasavvur edemeyeceğimize göre, o mutlaka bir şeyler yapıyor kabul edilmelidir. Bu anlamda yapıp yapmadığından daha çok *"ne"* yaptığından söz edilebilir.

Dikkat ederseniz "O ne yapıyor?" sorusunun muhtemel karşılıklarından biri de "O yatıyor" cevabıdır. Çünkü bir şeyi bilinçli olarak yapmamak nötr halde bulunmak değil, bir başka şeyi onun yerine geçirmektir. Yapması gerekirken yatan biri, *yapmayan biri* değil, olsa olsa *yapması gereken işe yatmayı tercih eden* biridir. İşte tam da bu yüzden o, çözümün bir parçası olamadığı için sorunun bir parçası olmuştur.

Bu nedenledir ki dünyada "âraf" yoktur, âraf âhirettedir. Yapmak söz konusu olduğunda üçüncü bir şık söz konusu değildir. Ya "iyi" yapıyordur ya da "kötü" yapıyordur; ya olumludur ya da olumsuz; ya değer üretiyordur ya da değer tüketiyordur.

Mesela zâlim kötü, zulüm kötülüktür. Fakat zâlim siz değilseniz ve zulüm de yapmıyorsanız bu "iyilik yaptığınız" anlamına gelmiyor. Eğer zâlimin zulmüne tepkisiz kalıyorsanız, bir şekilde o zulme engel olmak için elinizden geleni yapmıyorsanız, siz bu halinizle üçüncü bir kategori oluşturmuyorsunuz. Sizin tepkisizliğiniz de mutlaka iki kefeden birine konacaktır. Hz. Peygamberin dilinde tepkisizliğinizin adı "zulme ortak olmak"tır ve bu da bir zulümdür. Konumuzun terimleriyle konuşursak, "kötü yapma"dır.

2.2. Cevabı bilinen soru: "Niçin yapmalı?"

"Yapmalı mı?" sorusunu sormamamızın nedenini açıkladık. "Niçin yapmalı?" sorusunu da sormamıştık. Ama bunun nedenini açıklamaya gerek kalmadığını düşünüyoruz.

Elbette bu sorunun doğru cevabı "insan olduğumuz" yani "doğuştan sorumlu olduğumuz için"dir. Çünkü insan Allah'ın kendisine açtığı sınırsız krediyi kullanarak dünyaya gelir ve bu yüzdendir ki öncelikle borçludur (Krş. *Yeniden İnşa*, s. 13-15). Borçlu olduğu Allah'a borcunu ödeyip kurtulması söz konusu olmadığına göre yapması gereken şey bellidir: O'na teslim olup kul -köle değil- olmak...

Bu, ebedi mutluluğunun olmazsa olmaz şartıdır. İslam, insanın O'na teslimiyetinin öbür adıdır ve "deyn=borç" kökünden türetilmiş olan ve insanlığın değişmez değerlerini temsil eden *Din* de, insana borçlu olduğu Yüce Kapıya nasıl davranacağını öğreten vahye dayalı ilâhî bir müessesedir.

İnsan yatmak için değil yapmak için var edildi. Yani yeryüzünde yaratılış amacına uygun bir hayatı inşâ için yaratıldı. Yaratılan her insana bir yer tayin edildi. Bu yüzdendir ki yersiz insan yoktur. Ancak yerini bilmeyen, yerini terk etmiş, firârî insan vardır. Çünkü hiçbir insan "atık" olarak yaratılmamıştır. Atık endüstriyel mamullerde olur, fakat insanlık aleminde olmaz.

Ama insan kendi kendisini atık ve cüruf haline getirebilir.

Bazen yerini terk eder. Bazen kendisini kaybettiği için kendisine âit yeri de kaybeder. Bazen yerini beğenmez. Kendisiyle kavgalı olduğu için yeriyle de kavgalıdır. Bütün bunların sonucunda insan, tıpkı köküyle ilişkisi kesilmiş bir ağaç gibi köküyle ilişkisini yitirir. Bu yersiz kalmayla sonuçlanır. Nasıl ki köküyle irtibatı kesilen ağaç artık ağaç değil "kütük" sınıfına dahil olmuşsa, yersiz kalan insan da aynen öyle olur. Kur'an ona *"fiyakalı kütük" adını verir* (63 Münafikûn 4). Bu ise insanın sadece kendisine zulmü değil, aynı zamanda Yaratıcısına karşı sorumsuz davranışı anlamına gelir.

Elhasıl "niçin yapmalı" sorusunun doğru cevabı, aynı zamanda insan eylemini anlamlı kılan iki problemin çözümünü de birlikte getirmektedir: İllet ve gâye, ya da niyet ve hedef...

Her amelin ilk illeti ile niyeti arasında doğrudan bir bağ vardır. Bir eylemi yapmaya sizi sevk eden ilk saik illettir. Aslında çoğu zaman illetle niyet örtüşür ve insanı bir eylem yapmaya yönelten ilk muharrik olan tasavvur (Bkz. *Yeniden İnşâ*, s. 39-76) hem illetin hem niyetin çıkış noktası olur.

Bir eylem için sahih ve sâlih (=saf iyi, doğru, yararlı ve güzel) bir niyetin lazım şart olduğu açık. Çünkü bir eylemin ana rahmi olan tasavvur ve akıldaki milimetrik bir sapma açısı, iş eyleme geldiğinde kilometrelere tekabül edecektir. Bunu birinci kitapta izah etmiştik. Ancak niyet ve illetin sahih ve sâlih olmasının yeter şart olmadığı da bir gerçek. Çünkü sahih ve sâlih bir illet ve niyet eylemin cevherini kemale erdirse de, o eylemin gayesini tahakkuk ettirip tamama erdirmez.

Sahih bir illet ve niyetle girişilen eylem her zaman sahih bir gayeye ulaştırmayabilir. İhlas ile başlanmış bir işin iflas ile sonuçlandığını görürseniz, bu noktada soracağınız soru eylemin çıkış aşamasıyla ilgili olmaktan daha çok, öznenin de dahil olduğu seyir süreciyle ilgili olmak durumundadır.

Zira yapma'nın illet ve niyetiyle ilgili bir sapmadan zaten doğru bir sonuç istihsal edilemeyeceği müsellem bir hakikattir. Bu konu birinci kitabın *"Tasavvurun İnşâsı"* bölümünde

ayrıntılı olarak işlendiği için üzerinde durmaya gerek yoktur. Fakat çıkış noktası doğru olan bir yapma'nın yanlış bir menzile gelip demir atması karşısında sorgulanacak olan şey *tercih, yöntem* ve *öznedir* ki, işte bunların soruları da "Ne yapmalı?", "Nasıl yapmalı?" ve "Kiminle yapmalı?" sorularıdır.

Özetle, "niçin yapmalı" sorusunun cevabı açıktır:

Allah'a karşı borçlu ve sorumlu olduğumuz için...

Yeryüzünde yaratılış amacımıza uygun bir hayatı inşâ ile yükümlü olduğumuz için...

Başta akıl ve irade olmak üzere, yapabilmenin tüm araçlarıyla mükemmel bir biçimde donatıldığımız için...

Özetle, insan olduğumuz için...

"Yapmalı mı?" sorusu "Evet!" şeklinde, "Niçin yapmalı?" sorusu "İnsan olduğum için!" şeklinde cevaplanmışsa, üstelik insanın hayatta olup da yapmaması mümkün değilse, bu durumda sorulacak olan soru şudur:

"Ne yapmalı?"

3. "Ne"yi ne yapmalı?

Bu soru evvelemirde bir nitelik sorusudur. Hem yapılacak şeyin özüne hem de vasfına yönelik bir tercihi ifade eder. Yapılacak olanın "hangi şey" olduğu sorusunu dillendirir. Bu da doğaldır ki, soru sahibinin bir tercihle karşı karşıya olduğu sonucuna ulaştırır bizi.

Tercih, seçmektir. Seçmek iradeyi kullanmak demektir. Bu yanıyla sadece insana özgü bir niteliktir. Çünkü seçme yapabilmek için, seçmemek, vazgeçmek, itiraz etmek, hatta isyan etmek gibi yeteneklere sahip olmak gerekir.

Bu yetenekler hür olmaya delalet eder. Hür iradenin olmadığı yerde tercih yapmaktan da söz edilemez. İnsânî yapmayı, mesela bir atın süvarisini taşımasından, bir merkebin yükünü taşımasından, bir tavuğun yumurtlamasından, hatta bir arının bal yapmasından ayıran alâmeti fârika da budur.

Bunlar, tercih öznesine ilişkin bir tahlildir.

Tercih nesnesine ilişkin bir tahlilde ilk akla gelen şey alternatiftir. Öyle ya, eğer alternatifi yoksa, orada seçim ya da tercihten söz etmek yararsızdır. "Ne yapmalı" sorusundaki "ne" soru zamiri, bu soruyu soran insanın önünde birden çok seçenek olduğunu ele verir. Mutlaka bir şey yapmalıdır... bir şey yapmamak mümkün değildir... yapılacak şeyler ortadadır... yapılacak birden çok şey vardır da... sorun hangisinin yapılması gerektiğidir. Onu mu, bunu mu, şunu mu yaparsa doğru olur? Doğru tercihi kullanmazsa "yanlış yapmak" kaçınılmazdır. Yanlış yaparsa sadece emeği boşa gitmeyecek, aynı zamanda zarar etmiş ve zarar vermiş olacaktır. Çünkü her yanlış yapma, yanlışı yapan faille birlikte yanlışın nesnesine yönelik bir haksızlığı içerir.

İşte tam da burada *doğru* sözcüğü gündeme girer. Çünkü her yanlışla birlikte kendisine haksızlık yapılan şey doğrunun ta kendisidir.

Birden fazla alternatifin olduğu her seçimde tercih ya "doğru"dur, ya da "yanlış". Bu ikisi arasındaki fark ya *derece* farkıdır, ya da *mahiyet* farkı.

Derece farkı ise, bu eylemin özü itibarıyla yanlış olduğu anlamına gelmez. Fakat bu bazen "doğrular içerisinden isabetli bir tercih yapamamak" anlamına gelir. Onun mahiyeti itibarıyla doğrular içerisinde bulunan bir seçenek olması, yapan özneyi seçiminde haklı ve isabetli kılmaz. Hedefine de ulaştırmaz. O özneden bağımsız olarak doğrudur. Fakat öznenin yanlış tercihi sonucunda "doğru yanlışa alet edilmiştir". Yanlışa alet edilen doğrudan doğru değil yanlış çıkar.

Bu sonuçtan, alet edilen doğru obje değil alet eden özne/insan sorumludur.

Bir örnek: Haricilerin "Hüküm yalnız Allah'a âittir" âyetine sarılarak bir çok masum insanın kanına girmeleri karşısında Hz. Ali'nin gösterdiği tepki işte tam da bu gerçeğe bir atıftı: "Yanlışa alet edilen hak söz."

Bazen de mahiyet farkıdır ki, işte burada yapılacak yanlış bir tercih sadece *yanlış* olarak nitelenmekle kalmaz, aynı zamanda *batıl* olarak nitelenmeyi de hak eder. Böylesi bir tercihte terk edilen sadece *doğru* değil, aynı zamanda *haktır*. Eğer tercihteki yanlışlık burada dile getirdiğimiz gibi mahiyete yönelikse, bu tercihi "batıl" olarak nitelendirmek isabetlidir.

Burada bir iki paragrafla özetlemeye çalıştığımız bu unsurları, daha sistematik bir biçimde açarak "yapmanın unsurları" bağlamında ele alalım.

Yapmanın iki temel unsuru vardır: Birincisi *yapmanın öznesi*, ikincisi *yapmanın nesnesi*. Özne yapandır, nesne ise yapılandır. Şimdi bunlara nicelik ve nitelikleri itibarıyla bir göz atalım.

4. Yapanın ve yapılanın nitelik ve niceliği

İnsânî yapmadan söz ettiğimize göre, yapandan kastımız da insandır. Ziya Paşa'nın ölümsüz mısraları doğrunun bir kısmını çok güzel ifade ediyor:

"Âyînesi iştir kişinin lafa bakılmaz
Kişinin görünür rütbe-i aklı eserinde"

Yapanın kimlik ve kişiliği, liyakat ve ehliyeti, tasavvur ve aklı, bilgi ve tecrübesi yaptıklarına yansır. Bu yüzden de kişinin aynası işi olur. Yapılanların aynasında, yapanın nitelik ve niceliğini görürüz.

Fakat bu hakikatin yarısıdır. Diğer yarısı dikkate alınmadığında, söz konusu ayna bize bazen yalan da söyleyebilir. Çok parlak bir eylem çok silik bir şahsiyetten sudur edebileceği gibi, çok parlak bir şahsiyetten bazen de çok silik bir eylem sudur edebilir. Eylemin iyi olması, doğal olarak sahibinin de iyi olduğu sonucuna götürür bizi. Fakat düz mantıkla uzaktan bakınca doğru gibi görünen bu yaklaşımın analizci bir yaklaşımla yakından bakınca genellemeci ve bazen aldatıcı olduğu görülecektir.

İşte Peygamber çağından bir örnek:

Hâtıb b. Ebi Beltaa Bedir Savaşına katılmış, Allah'ın kendilerinden razı olduğu bildirilen Hudeybiye Bey'atında elini Nebinin eliyle buluşturmuş ve Peygambere arkadaş olmayı hak etmiş biri. Mekke'nin fethi öncesi hazırlanan ordunun güzergahı oldukça gizli tutulmuştur. Hedefin önceden söylenmemiş olmasına rağmen, Hâtıb, tecrübesinin de yardımıyla seferin Mekke üzerine olduğunu kestirerek Mekke'lilere durumu bildiren bir not yazar ve bir kadınla yollar. Durumu özel kaynaklarıyla haber alan Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi yanında birkaç kişiyle birlikte duruma el koyması için görevlendirir. Hz. Ali tam da Peygamber'in haber verdiği gibi kadını Mekke yolunda yakalar. Önceleri inkar eden kadın, üzerinin ayrıntılı bir biçimde aranacağının söylenmesi üzerine saç örgüleri arasına sakladığı mektubu çıkararak Hz. Ali'ye uzatır. Mektup sahibinin Hâtıb olduğu tereddüde yer bırakmayacak biçimde anlaşılmıştır. Hâtıb getirilir. Olayı haber alan Hz. Ömer, "yapanın nicelik ve niteliğine" değil, "yapılanın nicelik ve niteliğine" bakarak Hâtıb'ı ihanet suçundan dolayı ölümle cezalandırmak ister. Fakat Hz. Peygamber olaya daha farklı ve kapsayıcı bir noktadan bakmaktadır. Sadece yapılan işin niteliğini değil, yapanın kimlik ve kişiliğini dikkate alarak ona bunun gerekçesini sorar. Hâtıb suçu üstlenir fakat maksadının Peygambere ve İslam toplumuna ihanet değil Mekke'den çıkarken arkada bıraktığı çoluk çocuğunu muhtemel bir savaş sırasında Mekkeli putperestlerin şerrinden korumak, onlar için bir güvenlik garantisi sağlamak olduğunu söyler. Hz. Peygamber yapılan eylemin vahametine rağmen, yapanın kimlik ve kişiliğini, niyet ve gerekçesini dikkate alarak Hz. Ömer'in teklif ettiği cezayı reddeder.

Sadece yapılana bakıp yapanı dikkate almayan bir yaklaşımın, sahibini hayal kırıklığına uğrattığı çok görülmüştür. O halde doğru olan sadece yapılanın nitelik ve niceliğini esas alıp yapanın nitelik ve niceliği hakkında kıymet hükmü vermek değil, aynı zamanda yapanın nitelik ve niceliğinin yaptığı işe olması gerektiği gibi yansıyıp yansımadığını sorgula-

maktır. Bu çift yanlı sorgulama sâyesinde yapan özneyle yapılan nesne arasındaki çakışma, çatışma, irtibat, kopuş ya da varsa kırılma daha doğru tesbit edilecektir. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, yapanın niyet ve kastının dikkate alınmadığı bir durumda sırf yapılana bakarak hüküm vermek kişiyi yanlış bir karara sürükleyebilir.

Biz Ziya Paşa'nın beytinde dile gelmeyen diğer yarıyı bir sonraki konuya bırakarak yapanın ve yapılanın nitelik ve niceliği konusuna dönebiliriz.

4.1. Dört nisbet

Yapanın ve yapılanın nitelik ve niceliği, birbirini bütünleyen dört nisbetle ifade edilebilir:

i. Allah'a nisbetle iman ve ihlas:

Yapanın Allah'a nisbeti, onu varoluş içerisinde mensubiyet sahibi kılar. Bu, mensubiyetlerin en şereflisi olan "kulluk"tur. Kulluğu "kendini bilmek" olarak tanımlarsak, bunun iki boyutu vardır: Birincisi, Allah karşısında kendini bilmek haddini bilmektir, ikincisi eşya karşısında kendini bilmek, kadrini bilmektir. Bu bilişin akidedeki karşılığı tevhiddir. Tevhid, her şeyin her şeyle ve her şeyin Allah'la ilişkisidir. Aklın kavrayamadığı durumlarda bile bu ilişkinin varlığına itimat imanın bir gereğidir. Allah'a itimadı itikada dönüşen biri yaptığını kendi adına değil O'nun adına yapar. Besmele, bu bilincin tek cümlelik anahtarıdır. Borçluluk bilincinin doğal bir sonucu olarak yaptığını O'nun adına yapmak "ihlas"tır. İhlas, yaptıklarımıza değer biçmeyi "O'na has kılmaktır".

ii. Kendisine nisbetle yetenek ve yeterlilik:

Yetenek niteliğe yeterlilik niceliğe ilişkindir. Yapan öznenin sahip olması gerekli niteliklerdir bunlar. İlki verilen, ikincisi elde edilendir. İstidat ve kabiliyet olmadan yeterlilik gerçekleşmez. Ancak gayret ve sebat olmadan da istidat ortaya çıkmaz. İstidat, bir çekirdeğin içerisinde potansiyel olarak bulunan ağaç gibidir. O çekirdeği uygun mevsimde ve iklimde

toprağa ekmek, ona yeterli zamanı ve ihtiyaç duyduğu unsurları vermek zorundasınız. Eğer böyle yapmazsanız, ağaç olma istidadı taşıyan o çekirdek hiçbir zaman ağaç olmayacaktır.

iii. Yapılana nisbetle imkan ve meşruluk:

Yapmak imkanla sınırlıdır. Yapılması mümkün olmayanı yapmaktan söz edemeyiz. Bunun içindir ki bir insânî yapmada, önce yapacak olanın yapma imkanı gözetilir. Bu, yapılanda aranan ilk şarttır. Yapılanda aranması gereken ikinci şart ise meşruluktur. Yapabilme imkanına sahip olmak, onu yapmayı tek başına meşru kılmaz. Yani her mümkün meşru değildir. Fakat meşru olan her şey mümkündür diyebiliriz. Çünkü mümkün olmayanın meşruluğunu tartışmak abestir.

iv. İnsanlara nisbetle maruf ve yararlılık:

Eylemin sonuçlarından şu ya da bu şekilde etkilenen insanlara nisbetle eylem maruf olmalıdır. Yani ortak akıl ve sağduyu tarafından kabul edilebilir olmalıdır. Ortak akıl, genellikle yararlı olanı kabul eder. Eylemin toplumsal faydaya dönük ve yararlı olması onu tek başına "iyi" kılmaya yetmez.

Eylemin ilk üç nisbeti asli nisbetlerdir ve sabittir. Dördüncü nisbeti ise talidir ve görecedir. Çünkü yararlılık kişiden kişiye değişebilir. Kaldı ki, bazen insanlar kendisi için neyin daha yararlı olduğunu doğru tesbit edemezler. Bu biraz da bakış açılarının farklılığından kaynaklanır. Kimi zaman zararlı olan yararlı zannedilerek tercih edilebilir. İşte bu nedenle eylemin dördüncü nisbetini belirlemede insanların tercihleri yönlendirici ve hatta belirleyici olabilir. Fakat eylemin ilk üç nisbeti üzerinde üçüncü şahısların tercihi belirleyici olamaz. Çünkü insanların çoğunluğunun tercihi olması, yeteneksiz birini yetenekli kılmaz. Ya da çoğunluğun onu yapıyor olması gayrı meşru olanı meşru kılmaz.

Bu unsurlar, ehliyet ve liyakatin tüm unsurları değildir, fakat olmazsa olmaz unsurlarıdır. Bilgi, tecrübe, disiplin, gayret, zeka, azim, sebat vb. gibi bir çok unsur ehliyet ve liyakati belirleyici unsurlar arasına girer. Fakat biz bu mevzuyu "*Ne*

yapmalı?" başlığı altında değil *"Kiminle yapmalı?"* başlığı altında ele alacağımız için geçiyor ve temel sorumuz olan "ne yapmalı"ya dönüyoruz.

4.2. Teennüs ve teslimiyet

İnsan merkezli bir yapmadan söz ettiğimiz açık. Fakat, bu "insan"ın ayırıcı vasfı, adı gibi *teennüs* etmiş, yani "insanlaşmış" bir insan. Bilinen bir gerçektir ki sadece insan sûretinde doğmuş olmak insan olmanın garantisi değildir. Sûretinize uygun bir sireti oluşturmakla ancak insan olabilirsiniz.

Ünsiyyet, insan isminin türetildiği iki kökten biridir. Bu kelime "yakınlık kurmak, dost olmak, sıcakkanlı olmak, ilişki kurulabilir olmak, seven ve sevilen bir tabiata sahip olmak" gibi anlamlara gelir. İnsan hem kendisiyle, hem Yaratıcısıyla, hem de çevresiyle diğer canlıların kuramadığı düzeyde ilişkiler kurabilen bir varlıktır. Bu ilişkileri doğru kurabilmesi için insanın bir kılavuza, bir yol göstericiye ihtiyacı vardır.

İç dünyasında ve dış dünyasında insana bir çok unsur kılavuzluk yapabilir. Fakat insan kendisine her *yol gösterenin* gösterdiği yolun doğruluğundan emin olamaz. Yol göstermek ayrı, doğru yolu göstermek ayrıdır. Yine gösterdiği yolun doğru olduğunu iddia etmek ayrı, bunun gerçekten doğru olması ayrıdır. Bundan dolayıdır ki insan, kılavuzlar arasında şaşırıp kalabilir. Kendisine gösterilen yolların doğruluğundan haklı olarak kuşku duyabilir. Bu kuşku kimi zaman insanın *yolsuz kalmasına*, hatta tamamen *yoldan çıkmasına* neden olabilir.

İşin bir yerinde yolsuz kalmamak için "teslimiyet" şarttır. Fakat insanın teslim olacağı makam, teslimiyetini istismar etmeyecek, aleyhine kullanmayacak bir makam olmak zorundadır. İnsanın hemcinsi olan bir insana teslimiyeti, içerisinde istismar ihtimalini daima taşır. Ne kadar yakını ve sevdiği olursa olsun, ne kadar kâmil ve gelişmiş olursa olsun, bu ihtimal tamamen yok edilemez. Çünkü nihâyet insan insanın

cinsidir. Aynı cinsin fertleri arasında yarış, rekabet, kıskançlık, hasımlık vs. gibi duygular işe karışabilir.

İnsanın teslimiyetini istismar etme ihtimali hiç bulunmayan kapı Allah'ın kapısıdır. Ve insanlığın değişmez değerlerinin öbür adı olan İslam, Allah'a teslimiyetin ta kendisidir. İşte burada ele aldığımız insan, Allah'a teslim olmuş insandır. "Ne yapmalı" sorusunu soran yine aynı insandır ve bu soruyu sorarken kaygısının merkezinde Allah bulunmakta ve bu soruyu gerçek bir *zikrullah* olan "Allah kaygısıyla" sormaktadır.

Bu soruyu soran insan Allah'a güvenmiş, bundan dolayı da teslim olmuştur. Güvendiği için *mü'min*, teslim olduğu için de *müslim* olarak adlandırılmayı hak etmiştir.

Allah'a teslim olan biri "Ne yapmalı?" sorusunu sorarken var oluş amacını gerçekleştirmek ve yeryüzünde bulunuşuna anlam katmak için sorar bu soruyu. Bir müslüman "ne yapmalı" sorusunu, yaratılış amacına uygun bir hayatı inşâ etmek için sorar.

Müslüman olmuş bir tasavvur ve akıl, sahibini mutlaka bir şeyler yapmaya teşvik, telkin ve tahrik eder. Onu yerinde durdurmaz. Onu sadece teşvik, telkin ve tahrik etmekle kalmaz. Aynı zamanda ona bir şeyler yapabilmek için muhtaç olduğu gücün kaynağını gösterir. O kaynağa nasıl ulaşacağı hakkında veriler sağlar. Bu verileri nasıl kullanacağına ilişkin yöntemler sunar.

Çünkü müslüman olmuş bir tasavvur ve akıl, sahibine sürekli sorumluluğunu hatırlatır. Bu onda bir sorumluluk bilincinin oluşmasıyla sonuçlanır. Bu bilincin oluştuğu bir insanı, artık bağlasanız da durduramazsınız. Onu yatması gerektiğine kimse ikna edemez. O mutlaka bir şeyler yapacaktır. Çünkü bu telkin dışarıdan değil içeriden gelen bir telkindir ve durdurulması da ancak içeriden gelen telkinin durdurulmasıyla mümkündür.

Zaten "Ne yapmalı?" sorusu bir iç muhasebe ve muhakemenin neticesini ele verir. Bu sorunun sahibi "yapmalı mı-

yım" sorusunu sormuş ve cevabını vermiştir. "Niçin yapmalıyım" sorusunu sormuş ve cevabını vermiştir. Şimdi bu sürecin sonuncusu olan "ne yapmalı" sorusunu sormaktadır. Bu soru yapmanın çıkış noktası olsa da, iç muhasebe ve muhakemenin bitiş noktasıdır. Bu noktadan itibaren insan bir üst merhaleye, yani *eylem* merhalesine geçer.

Buraya kadar tamam. Peki buradan sonra ne yapmalıdır?

Bir şey yapmayı kafasına koyan ya da gözüne kestiren birinin ilk yapması gereken *gözlemdir*. Buna siz "okumak" da diyebilirsiniz. Bu okuma, sadece bir metni okumayla sınırlandırılamayan bir okumadır. Sonuçları arasında "gözlem, keşif, teşhis, tesbit, tahlil, tefrik, temyiz, taksim, telfik, telif"in de yer aldığı külli bir okumadır. Bu tür bir okuma kendisi hakkında bilgi veren her varlığı bir kitap bilmekle başlar. Size düşen okuma, objenizin kendisi hakkında verdiği bilgi ile sizin onun hakkında elde ettiğiniz bilginin çakışıp çakışmadığını tesbit etmektir. Ne kadar çakışıyorsa, o kadar doğru okuyorsunuz demektir.

İlk yapılması gereken şey külli bir okuma anlamında gözlemdi. Çünkü her bir varlık kendisini gözleyene kendisi hakkında bilgi vermektedir. Fakat burada önemli bir soru gündeme gelmektedir: Söz konusu okuma işine nereden başlamalı?

Bu soru önemlidir, çünkü yanlış bir yerden başlanmış bir gözlem, ya eksik bir okumayla ya da yanlış bir okumayla sonuçlanır. Sonuçta ikisi de aynı kapıya çıkar. Yanlış okuma ise yanlış anlamaya sebebiyet verir. Yanlış anlamak bazen hiç anlamamaktan daha beterdir. Bilince girilen yanlış koordinatlar, insanın bakış açısından tutun da akletme yetisine varıncaya dek, tüm istikametini olumsuz yönde etkileyecektir.

Peki, külli bir okuma nereden başlamalıdır?

Bu sorunun en doğru cevabı şudur: "Aynaya bak!"

Doğru bir okuma elbette merkezden başlamalıdır. Merkezden, yani *okuyan insanın kendisinden*. Zaten, insanı müstesna kılan da bu yanıdır: Kendisi hakkında gözlem yapabilme-

si. İnsanın kendisi olmasını mümkün kılan da budur. Bu müstesna yaratılışı, insanın hem İlâhî inşânın şaheseri olan bir inşâ nesne, hem de hayatı inşâ etmede bir özne olmasından kaynaklanmaktadır.

Merkez güçlendirilmelidir. İnsan kendisi üzerine gözlem yapmadan, kendi imkan ve zaaflarını, meziyet ve reziletlerini, kabiliyet ve acziyetini, gücünün sınırlarını bilemez. Bunları bilmemek, kendini bilmemektir. Kendini bilmeyen ise, hem Yaratıcı karşısında had ve kâmetini, hem de yaratılmışlar karşısında kadir ve kıymetini bilemez.

5. Kendini bilmek

Yeryüzünün en eskimez hikmetidir: "Kendini bilen Rabbini bilir."

Nasılı açık. Allah gibi aşkın ve mutlak bir varlığı insan gibi içkin ve sınırlı bir varlık gereği gibi kavrayamaz. Çünkü sonlu ve sınırlı olan bir akıl, sonsuz ve sınırsız bir varlığın sırrına eremez. Allah sonsuz büyüktür. Büyüklüğüne payân yoktur. İnsan zihni ise mahduttur. Allah'ın büyüklüğünü kavramasının tek yolu vardır: kendi haddini bilmek. Eğer haddini bilirse, oradan yola çıkarak Allah'ın büyüklüğünü de bilir.

"Kendini bilen Rabbini bilir" ezeli hikmetinin bir anlamı da, aşkın olanın bilgisine içkin olandan ulaşılacağı gerçeğidir. Şöyle ki; insanda *ben bilinci* oluşmadan Allah bilinci oluşmaz. Allah'ı bilmekle noktalanan kalbi yolculuk, "ben"den başlar. "Ben", *şimdi* ve *buradayı* temsil eder. "O" ise zaman ve mekanı aşan mutlak bir hakikattir. Şimdi ve burada başlayan marifet yolculuğu ancak bilinç sâyesinde zamanı ve mekanı aşarak "O"na ulaşabilir.

Kendini bilme anlamındaki ben bilinci oluşmadan, insan hiçbir şeye tanıklık edemez. İnsanın en büyük tanıklığı, En Büyük Olan hakkındaki tanıklığıdır. Buna islâmî literatürde "şehâdet/şahitlik" adı verilir. İnsanın en büyük şehâdeti olan *eşhedu en-lailahe illallah* derken "ben" diye başlar tanıklığı-

na. Evet, ancak "ben" dedikten sonra bir şey yapabilir. Ancak "ben" dedikten sonra tanıklık edebilir. Yani "şehâdet ederim ki..." diyebilir.

Tıpkı "Ne yapmalı?" diyen birinin "Yapmalı mı?" ve "Niçin yapmalı?" sorularına peşinen olumlu cevap vermiş olduğu varsayılacağı gibi "Ben şehâdet ederim ki" diyen birinin de "Ben var mıyım?" ve "Ben kimim?" sorularına peşinen olumlu cevap verdiği varsayılır: "Ben varım!" ve "Ben benim!"...

Bu ben bilincidir ki, insanı Allah'a kadar götüren yolu açar. "Ben" diyen biri, sadece "ben varım" ve "ben benim" demekle kalmaz. Kendi varlığının mutlak değil mukayyet olduğunu, bizatihi değil bilvasıta bir varlık olduğunu, kendi kendine yetmeyen bir varlık olduğunu, varlığının mutlak değil mümkün olduğunu da kavrar. Bu kavrayış sonucunda "Ben varsam beni var eden biri de var" noktasına gelir. Çünkü o kendi sınırlı varlığının kendi dışındaki sınırsız bir varlığa referans olduğunu görür. Bu referansı doğru izleyen herkes sonunda kendisini var eden Mutlak Var'a ulaşır.

İnsanın tanıklığının Allah ile değil "ben" ile başlamasının nedeni de budur. İçkinden aşkına, nasûtî olandan lahûtî olana, şimdi ve burada olandan her yerde ve her zamanda olana, sınırlı ve sonlu olandan sınırsız ve sonsuz olana doğru bir tanıklıktır bu. Tanıklık yapan bilinç ancak "ben"den başlarsa "O"na ulaşabilir. "O"ndan başlayamaz, çünkü "O" mutlak ve aşkın olanı temsil eder. Sınırlı ve içkin olan zihnin mutlak ve aşkın olandan başlayarak bir sonuca varması söz konusu değildir.

Şehâdet, elbette bir insânî yapmadır. Gördüğünüz gibi tanıklık yapan biri her ne için olursa olsun, tanıklığına "ben" diye başlamak zorundadır. İşte bunun için "Ne yapmalı?" diye soran birinin önce yapan özneyi fark etmesi, yani kendisini keşfetmesi şarttır.

Kelime-i şehadet büyük tanıklıktır. Bu büyük tanıklığı yaparak işe başlayan birinin yaptığı her şey, bu tanıklığın bir parçası olacaktır. O artık sadece *tanık olan* biri değil, tanık

olduğu Allah'ı yaptıklarına *tanık tutan* biridir de. Öz benliğinin Allah'a tanıklık yaptığını bilen biri, bilinçli olarak yaptığı her şeye de O'nun tanık olduğunu bilir. İşte "Ne yapmalı?" sorusuna bu bilinçle cevap arar.

O'nun tanığı olan "ben", O'nun tanıklığına başvuran bir "ben" olur. Her yaptığına bilinçli bir biçimde O'nu tanık tutar. Hayatına, imanına, sevgisine, kaygısına, umuduna, eylemine, ibadetine, kazancına, kaybına...

Bilinçli "ben", artık hem tanık olan hem tanık tutandır. O sadece çağının görgü şâhidi değil, aynı zamanda hayatının da görgü şâhididir. O sadece dış aleminin değil iç aleminin de görgü şâhididir. İşte vahye göre "şehîd olmak" budur.

5.1. Kendini bilme sürecinde üç aşama

Kendini bilme süreci, şu üç aşamadan geçmedikçe "kendini tanımak"la sonuçlanmaz:

i. Bir varlık türü olarak insanı tanımak:

Buradaki "insan", özel bir insan değil cins ve tür olarak insandır. Her şahıs, insan olmak vasfıyla önce âit olduğu türün tipik özelliklerini üzerinde taşır. Âit olduğu türün tipik özelliklerini bilmeyen, o tür içerisinde işgal ettiği özel yeri ve kendisini orijinal kılan değerleri bilemez.

Böyle bir insan kendini bilme konusunda ne kadar yol alırsa alsın, âit olduğu türü tanımadığı için bir noktada tökezleyebilir. Bazı insanların mükemmelci olmaları, insan türüne ilişkin bir değerlendirme hatasından kaynaklanır. Yine şahsiyet olarak çok gelişmiş bazı insanların, Rahmân'ın rahmetinden büyük günah işledikleri vehmine kapılarak umut kesme noktasına gelmeleri, âit oldukları türe ilişkin bilgi eksikliğinden ya da değerlendirme hatasından kaynaklanır. Hz. Peygamberin bu bağlamda, hayatı ve insanı nasıl okuduğuna dair bir olay hayli açıklayıcı olacaktır.

Olayın kahramanı, vahiy katiplerinden olduğu için "ka-

tıb" diye de anılan Temim Oğullarının Useyd oymağına mensup Hanzale b. Er-Rebi'dir. Olayı *Müslim* (Tevbe 12), *Tirmizi* (Salat 46), *İbn Mace* (Zühd 28) ve *Ahmed b. Hanbel* (IV, 178 vd.) naklederler. Bütün bu nakillerin bileşkesinden anlaşıldığına göre olay şöyle cereyan etmiştir:

Hanzale el-Useydi iki gözü iki çeşme bir halde Hz. Ebubekir'e getirilir. Ağlamaktan dolayı güçlükle ayakta durmaktadır. Ebubekir "Ey Hanzala, senin neyin var?" diye sorar. O hıçkırıklar içinde "Hanzala münafık oldu!" diye cevap verir. Ebubekir "Sübhanallah, sen ne diyorsun öyle?!" diye çıkışır. Hanzala bu kanaate nasıl vardığını şöyle açıklar: "Rasulullah'ın yanında bulunuyoruz. O bize cenneti ve cehennemi hatırlatıyor, biz ise bütün bunları sanki görür gibi oluyoruz. Rasulullah'ın yanından çıkıp da eş-dost, çoluk-çocuk, iş-güce karışınca o halden çıkıp başka bir hale giriyor, gündelik kaygı ve zevklerimize dönüyoruz. Tabi ki o halimizden eser kalmıyor!" Ebubekir "Vallahi öyle oluyor, biz de bundan farklı bir şey yaşamıyoruz!" der. Onun da içine bir kaygı düşmüştür. Birlikte çıkıp Rasulullah'ın huzuruna girerler. Hanzala Rasulullah'a "Ya Rasulallah! Hanzala münafık oldu!" der. Rasulullah ona "Ne oldu ki?" diye sorar, Hanzala ona da yukarıdaki cevabı verir. Bunun üzerine Rasulullah der ki: "Varlığıma hükmeden Allah'a yemin olsun ki, eğer siz yanımdaki halinizi dışarıda da sürdürseydiniz ve sürekli Allah bilinci içinde olsaydınız, melekler sizinle yolda yürürken, yatağa yatarken dahi ilişkide olurlardı. (Bir başka rivâyette 'Kanatlarıyla üzerinize gölge yaparlardı') Fakat ey Hanzala! (İnsan) bazen öyle olacaktır, bazen de böyle olacaktır."

Hz. Peygamber'in "bazen öyle, bazen böyle" şeklinde dile getirdiği gerçek, insan hayatının doğasından kaynaklanmaktadır. "Melekler sizinle temas eder ve tokalaşırlardı" ifadesi, bir bakıma "Siz de melekleşirdiniz" anlamına gelir. İnsanın melekleşmesi düşünülemeyeceğine göre, insanın içinde bulunduğu zaman ve zeminden etkilenmesi de doğal karşılanmalıdır. Bu onun ikiyüzlü oluşuna değil, olsa olsa insan oluşuna bağlanır.

Bir tür olarak "insanı" tanıyan biri, ondan insanüstü şeyler beklemez. Karşılanamayan bir beklentinin sonucu hayal kırıklığıdır. Bırakınız insanüstü şeyler beklemeyi, noksanlığının, hatasının, eksikliğinin insanlığının ayrılmaz bir parçası olduğunu da bilir. Ebu Eyyub el-Ensari'nin bizzat Hz. Peygamber'den işittiği (Müslim, Tevbe 9,11) *"Eğer sizler günah işlemeseydiniz, Allah sizin yerinize günah işleyen bir varlık türü yaratırdı"* nebevi tesbiti de aslında bu gerçeğin ifadesi değil midir?

ii. Modeli tanımak:

Kendini bilme işi, bir parça insanın kendine mesafeli durmasıyla gerçekleşebilen bir eylemdir. Çünkü kendini bilmesi için, insanın kendisini karşısına alması gerekir. Çünkü her bilme eylemi bir tür soyutlamadır. Bilgi objesi bizzat insanın kendisi bile olsa, insan zihni soyutlamadan bilgiye ulaşamaz. Soyutlamaksa bir miktar kendine mesafeli durmayı zorunlu kılar.

Bu işin bir boyutu. Diğer boyutu ise, elde insanın kendini vuracağı bir değer ölçüsüne sahip olma meselesidir. Kendini bilmek kendini değerlendirebilmektir. İyi de, eğer önünüzde bir model yoksa, neye göre kıymet hükmü biçeceksiniz? Kendiniz hakkında değer yargısına nasıl varacaksınız? Eksiğinizin eksik, fazlanızın fazla, faziletinizin fazilet, reziletinizin rezilet olduğunu nasıl tesbit edeceksiniz. Bir kimse kendi doğruluğuna kendisini referans gösteremez. Bu, bir tür mantıktaki totolojiye benzer. Çünkü hakikat hakikat olma vasfını onu bilen ve tanıyandan bağımsız olarak kazanır. Zaten böyle değilse o görecedir, bana göre sana göredir. Böyle olan bir şey ise hakikat değildir. İşte bu noktada insanın kendini bilmesi için önünde bir model olması gerekmektedir. Kendini bilmek biraz da modeli bilmekle mümkündür. İnsanlık tarihinde birbiri ardınca peygamberlerin gönderilmesinin nedeni de budur. Onlar birer model olarak insanlığa sunulmuşlardır. Son peygamber, son modeldir. Kendini bilmek isteyen, modelini iyi bilmek zorundadır. Modeline bakarak kendisi hakkında doğru yargıya varabilir.

iii. Yerini bilmek:

Bunun da iki boyutu var. Birincisi, bir yeri olduğunu, insanlık ailesi içerisinde yersiz bir bireyin olmadığını, eğer yeri yoksa mutlaka bunun kendisinden kaynaklandığını, yerini terk etmiş, yerini unutmuş, yerini kaybetmiş olabileceğini daha önce dile getirmiştik. Bu sorun, kendi yerini bilip, bulup, kabullenip orayı doldurmakla sona erer. İkinci boyutu ise, yine birincisiyle bağlantılı olarak "âidiyet" problemini merkezden muhite doğru çözmektir.

Bir ağacın saçağıyla toprağı arasındaki ilişki, ikisi arasında mahiyet farkı olmasına rağmen çok iç içe bir ilişkidir. Bu ilişki koptuğunda, ağaç artık ağaç değil kütüktür. İnsanın hayatla ilişkisi de böyledir. Zaman ve mekan insanın nüzul sebebidir. Her insanı hayatın içine indirilmiş canlı bir âyet olarak değerlendirecek olursak, bu âyetlerin her birinin nüzul sebebi "şimdi ve burada"larıdır. Nasıl nüzul sebepleri âyetlerin bağlamıysa ve bağlamından koparılan bir âyet insanı yanlış anlamaya ya da anlamamaya götürüyorsa, insan da tıpkı böyledir. Bağlamından koparılınca bilenemez ve anlaşılamaz. İşte bu nedenle kendini bilmek yerini bilmekle, yani zamanını ve mekanını bilmekle tamamlanan bir olaydır.

İlgisini kendinden başlatan birinin, bilgisi de kendinden başlayacaktır. O kendini bildikçe imkanlarını ve ihtiyaçlarını da bilecek ve söz konusu imkanları kullanarak ihtiyaçlarını nasıl gidereceğinin yollarını arayacaktır. İşte kendini bilmekle başlayan bu süreç kendini yetiştirmekle devam edecektir.

6. Kendini yetiştirmek

"Ne yapmalı?" sorusunun cevabı her ne olursa olsun, planı merkezden muhite doğru, odaktan çevreye doğru olmalıdır. Odak, ne yapması gerektiğini soranın kendisidir. İlgisini kendisi üzerinde yoğunlaştıranın bilgisinin de aynı alanda yoğunlaşacağına değinmiştik. Bu bilgi, insanın kendisi hakkında tuttuğu bir envanterdir.

Bu envanterde eksikler, fazlalar, yoklar, çoklar, azlar, meziyetler, marazlar, zaaflar birer birer kayıt altına alınır. Bunları kayıt altına alan 'merkezi bellek', gerekeni yapmakla yükümlüdür. O da, eksiği gidermek, fazlayı atmak, yoğu elde etmek, çoğu azaltmak, azı çoğaltmak, meziyeti artırmak, marazı tedavi etmek, zaafı izale etmekle olur.

Bütün bunların altında yer alacağı başlık "kendini yetiştirmek"tir.

Kendini yetiştirmenin ilk şartının kendini fark etmek olduğu müsellem bir hakikattir. Kendini fark etmeyen kendini bilemez. Kendini merak etmeyen de kendini fark edemez. İnsanın merakının kendine yönelmesi, kendini keşfetmenin ilk adımıdır. Bu ise ancak her bir insanın eşsiz, orijinal ve özgün bir varlık olduğunu bilmeye bağlıdır. İnsan nesli tüm yaratılmışlar içerisinde müstesnadır. Her bir insan ise insan nesli içerisinde müstesnadır. Parmak ucu, göz retinası, kromozomlar, bu mucizevi insan orijinalliğinin maddi belgeleridir. Her insan tekinin orijinalliğinin asıl belgeleri ise insanın manevi kimlik ve kişiliğinde saklıdır.

İnsan merakının kendisi üzerinde yoğunlaşması, saklı olan bu belgeleri ortaya çıkarır. Zaten, bunları ortaya çıkarmak amacı taşımayan bir ilgi, insanın kendi kendisiyle ilişkisini bozan marazi bir sonuca yol açacaktır. "Kendi kendine aşık olmak" anlamına gelen *narsizm*'den "kendini en üstün vehmetme" ya da "kibir" demeye gelen *megalomani*'ye varana dek bir çok psikolojik durum, işte bu marazi sonuçlardan sadece bir kaçıdır.

"Kendini yetiştirmek" ifadesinin muhatabın zihninde yaptığı ilk çağrışım insanın "kendi kendine yetişme"sidir. Oysa ki, "kendini yetiştirme" ile "kendi kendine yetişme" tamı tamına örtüşen şeyler değildir. Kendi kendine yetişmek, eskilerin ifadesiyle "hüdayinabit", yani "ekilmeksizin kendi kendine yerden biten", bahçıvan ya da bağbân eli değmemiş olandır. Bir tür ustasız çırak olmak, hocasız talebe olmak, üstatsız şakirt olmak gibi bir şeydir.

Fakat kendini yetiştirmek daha farklı bir şeydir ve burada vurgu ustalık-çıraklık, hocalık-talebelik, üstadlık-şakirtlikten daha çok, kişinin kendi üzerinde öz-yönetim ve öz-denetim mekanizmasına sahip olmasına yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle pasif değil aktif, nesne değil özne olmakla ilgilidir. Oysa ki kendi kendine yetişmek şartların çocuğu olmaktır. Denetimsiz, kontrolsüz ve hepsinden öte plansızdır. Fakat kendini yetiştirmek şartları oluşturmak, şartları zorlamak, şartlara hakim olmaktır. Bilinen bir şeydir ki "şartların oluşturduğu" ile "şartları oluşturan" arasında özneyle nesne arasındaki fark kadar fark vardır.

"Şartları oluşturanların" niyetleri, gayeleri, çıkış noktaları, hedefleri, planları ve projeleri vardır. Şartların oluşturdukları ise –bu şartlar ne kadar iye olurlarsa olsunlar- nihâyetinde şartların ürünüdürler. Dolayısıyla şartlar değişince onlar olmayacaklardır. Onların varlığı şartlara bağlıdır. Uygun koşul bulduklarında var olurlar, o koşulu bulamadıklarında yok olurlar.

Kendini yetiştirenler bir usûle sahip olmayı bir ustaya sahip olmak kadar önemli görürler. Kendi kendine yetişenler ancak iyi bir usta eline geçtiklerinde işe yararlar. Bir ustaya sahip oldukları durumda bile, bir usûle sahip olamadıkları için ustalarının gölgesinde var olup yine o gölgede varlıklarına son verirler.

Kendilerini yetiştirenler, ustalarını kendileri bulurlar. Hangi ustadan neyi öğreneceklerini bilirler. Alacaklarını alırlar ve yolcusu oldukları yola revan olurlar. Sadece kendilerini değil, ustalarını da dolaylı olarak yetiştirirler. Ona katma değer olurlar. Onu tüketmezler, aksine üretirler.

Kendilerini yetiştirenler, kişiliklerini vererek bilgi, hikmet, irfan almaya kalkmazlar. Çünkü bütün bunlar kişilik tarlasına ekilince bire bin veren cins birer tohumdur. Eğer o tarla yoksa tohum ne kadar cins olursa olsun zayi olup gidecek, değil üretmek ve çoğaltmak, mevcudu muhafaza etmek dahi mümkün olmayacaktır.

Kendini yetiştirmek şu üç başlık altında ele alınabilir:
i. Bilginin kazanılması için talim:
ii. Davranışın kazanılması için terbiye ve tedib:
iii. Kişiliğin kazanılması için tezkiye:

6.1. Talim: bilginin kazanılması

Vahyin inşâ ettiği bir dünyada bir bilginin kazanım sayılabilmesi için, onun ilim (= 'ilm) niteliğini taşıması lazımdır.

İlim, *alâmet* mastarından türetilmiştir. Alâmet, yani "işaret, gösterge, nişan, iz, eser, belirti, belge, atıf" anlamına gelen şey. Zaten büyük dilci İbn Faris ünlü eseri *Mekayisu'l-Luğa*'da ilmi şöyle tanımlar: *el-ilmu yedullu ala eserin bi'ş-şey'i yetemeyyezu bihi an ğayrihi.* Bu kapsamlı tanımı şöyle çevirebiliriz: *"İlim, bir şeyi onun dışındaki bir başka şeyden ayırmaya yarayan eser, iz, göstergedir."*

Galiba Kur'an'ın "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (39 Zümer 9) derken dile getirdiği gerçek de ilmin tarifinde dile getirilen *ayrım* yeteneğiydi. İlim, sahibine bu yeteneği kazandırdığı oranda ilim sayılmalıydı. Bu yeteneği kazanan biriyle kazanmamış olan biri arasında, yukarıdaki âyetin girişinde verilen örnekte olduğu gibi davranış farkı bariz bir biçimde ortaya çıkacaktır. Yine Kur'an "Kulları içerisinde yalnızca bilenler Allah'a karşı gereği gibi saygı duyabilir" (35 Fatır 28) derken, bilginin sahibine kazandırdığı bu yeteneğe işaret ediyordu.

Bütün bunlardan çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

i. Vahyin inşâ ettiği bir hayatta bilgi kendi başına bir amaç değil, araçtır.

ii. Bir verinin "ilim" diye nitelenebilmesi için, onun daha üst bir hakikate atıf olması gerekir.

iii. Bilginin, sahibinin tavır ve davranışına katma değer olması, yani ahlâkî davranışa dönüşmesi lazımdır.

Bütün bir varlık evrenine *'âlem* denmesinin sebebi de bu-

dur. Yani, varoluş evrenine *'âlem* denilmesi onun her unsuru bilindiği için değildir. Bilinsin bilinmesin, Mutlak Hakikate atıf olduğu içindir.

Bu, şu yargıyı da getirir: Alemin bilinmesi mümkündür. Onda bilmediğimiz çok şey varsa bu bilmemiz mümkün olmadığı için değildir. Belki bilgimizin sınırlı ve kıt olmasından dolayıdır. Çünkü, eğer bir şeyin bilinmesi mümkün değilse, onun atıf olma işlevinin anlamı kalmayacaktır. Eğer bir *gören* yoksa, bir *gösterge* işlevini yerine getirmiyor demektir. Bu bakımdan vahyin inşâ ettiği bir akıl, alemler içerisinde yer alan bir unsuru daha bilmek için çırpınır. Zira her yeni bilinen şey, Mutlak Hakikate yapılmış bir atfın daha keşfi anlamına gelir. Alem sferine dahil olan her unsurun insan için bilinmeyen olmaktan çıkıp bilinenler arasına katılması, fiili bir âyetin daha gayb aleminden şehadet alemine intikal etmesi, yani "nazil olması" anlamına gelir. İşte bu nedenledir ki, bir bilginin ilme dönüşmesi için, bilgi konusu olan objenin kutsalla bağlantısının keşf edilmesi gerekir. Bu keşf, bilgiyi indirene teşekkür ve hamd anlamına gelecektir.

İlim sıradan bir "veri" ya da "data" değildir. Sıradan bir veriyi ya da datayı ilim haline getirebilmek için, onun bir gösterge olduğunu bilmek ve gösterdiği hakikati görmek şarttır. Sıradan bir bilgiyi ilme dönüştürebilmek için göstergeyle gösterdiği arasında bağ kuran aklı bir *çevrim istasyonu* olarak kullanmak gerekir. İşte bu çevrim istasyonunu doğru bir biçimde kullanıp, sıradan veriyi ilme dönüştürme işine *hikmet* adı verilir.

Çevrim istasyonundan geçirilen malzemenin hayatın hangi alanına âit olduğunun bu noktada fazla bir önemi bulunmamaktadır. Bu, moleküler biyolojiye âit bir bilgi olabileceği gibi astrofiziğe âit bir bilgi de olabilir. Bir yıldızın yörüngesinin bilgisi ya da bir maddenin atomik yapısının bilgisi de öyle. Bir ceninin embriyolojik süreci hakkındaki bir bilgiyle bir bitki veya böceğin biyolojik gelişimi hakkındaki bilgi arasında, bilginin sonuçları açısından bir fark yoktur.

İnsan davranışlarını gözlemleyen bir psikologla toplum davranışlarını gözetleyen bir sosyologun, hücre davranışlarını inceleyen bir biyologla yer kabuğu davranışlarını inceleyen bir jeologun, alanlarının farklılığına rağmen buluştukları nokta "bilginin amacı ve işlevi" noktasıdır. Bunların hepsi de eğer vahyin inşâ ettiği bir akla sahiplerse, elde ettikleri verileri bu aklın çevrim istasyonundan geçirerek hikmete dönüştüreceklerdir.

Hikmete dönüşen bilginin bir böbrek taşı gibi zihne, akla ya da yüreğe yük olması düşünülemez. İlme dönüşmüş ve varlık kitabının altına düşülmüş her dipnot gibi, o da varlığın sahibini referans göstermektedir. Bu referansı gören biri artık bilgiyi "bilen özne", "bilinen özne" ve "bildiren/bildirilen özne" arasında bir diyalog olarak görecek ve onu istismara yeltenmeyecektir. Tabi ki bilgiyi zorla ele geçiren bir Prometeus olduğu zehabına da kapılmayacaktır. Dolayısıyla bütün bu sürece dahil olan özneler arasındaki muhteşem ahengi kavrayarak, varlığın iç hiyerarşisini bozmaya kalkmayacaktır. Tersi, yeryüzünü fesada vermekle sonuçlanacak bir felaket olacaktır.

Bilginin ne işe yaradığı problemi, bilginin elde edilmesi ve üretilmesi probleminden daha öncelikli ve daha temel bir meseledir. Bu meseleyi doğru bir yaklaşımla çözmeden, bilginin elde edilmeye ve üretilmeye kalkışılması, bir *talim* sürecinden çok bir tahrip ve tahrif sürecine dönüşebilme tehlikesi içerir.

Talim, önce bilginin elde edilmesi, sonra ilme dönüştürülmesi, daha sonra da davranış, ahlak ve hayata intikal ettirilmesi eyleminin adıdır. Bu süreç bilginin içselleştirilmesi sürecidir.

Bu sürecin başlaması için, bilgi araçlarının elde edilmesi şarttır. Fıkıh usûlünün diliyle konuşursak, şöyle formüle edebiliriz: Bilinmesi farz olan şeyi elde etmek için gerekenler de farz olur. Okuma bilgiyi elde etme için kaçınılmaz olmuşsa okuma öğrenmek, yazma bilgiyi elde etmek için kaçınılmaz olmuşsa yazmayı öğrenmek, dil bilgiyi elde etmek için kaçınılmaz olmuşsa dili öğrenmek gibi...

6.1.1. Bilginin kazanılmasında dilin önemi

"Alet ilimleri" adı verilen ilimler ayak için birer ayakkabı, yemek için birer kap, mektup için birer zarf hükmündedirler. Talim süreci tıpkı bir yolculuğa benzer; nihâyeti olmayan bir yolculuk. Bu yolculuğa çıkan, onlar olmadan yolculuğunu sürdüremeyeceği araçları da yanında bulundurmak zorundadır. Aksi halde yolda kalacaktır.

Alet ilimlerinin başında lisan öğrenimi gelir. Kişi özellikle kendi ana dilini, inanç dilini ve aktüel ve aktif kültürlerin dillerini bilmelidir.

Kendi ana dilini iyi bilmelidir. Çünkü öfkesini, elemini, acısını, ıstırabını, kaygısını, sevgisini, nefretini o dille iletecektir. Dil düşüncenin aracı, anlamın kabıdır. Bu nedenledir ki dilinizin sınırları dünyanızın sınırlarıdır. Ünlü kadim Arap hatiplerinden Halid b. Süfyan'ın dediği gibi *Me'l-insan lev l'el-lisan, illa suratun mümesseletün ve behimetun mühmeletün: Eğer dili olmasaydı insan nesneleşmiş bir formdan ve ihmale uğramış edilgen bir hayvandan başka neydi ki!"*

Üç beş yüz kelimeyle değil aşkın hakikatler, içkin gerçekler bile anlaşılıp anlatılamaz. Söz dağarcığınız, en değerli varlıklarınızdan biridir. O dağarcığa eklediğiniz her yeni terim ve kavram, hiçbir zorbanın gasp edemeyeceği değerli bir servettir.

Diliyle oynanan millet sadece dilsizleşmez, aynı zamanda kimliksizleşir. Bu ülkede üç çeyrek yüzyıldır yaşanan uzun fetret sırasında olan da bundan başka bir şey değildir. Bunu yabanlar belki de bu sonucu elde etmek için yaptılar. Çünkü dilsiz bir toplum sürüleşecektir. Bilinen bir gerçektir ki, sürü kolay yönetilir.

Sürüleşmeye karşı durmanın şartlarından biri de dile sahip çıkmaktır. Çünkü dil sadece meramınızı anlattığınız bir araç değil, sizi siz kılan değerlerin içerisinde aktığı yataktır. Dil bilinci olmadan, medeniyet bilinci, tarih bilinci, coğrafya bilinci, kültür bilinci olmaz. Bunun için olsa gerek Cemil Meriç usta şöyle haykırır: "Bir aydın yabancı dil bilmese de olur, çok kitap okumasına da ihtiyaç yok. Yeter ki ana dilini gerçekten bilsin. Kelimeleri şecereleriyle tanısın."

İnancınızın dili, imanınızı içerisinde taşıyan zarftır. Hatırlayınız ki o iman size bu zarf içerisinde ulaşmıştır. Bu dili öğrenmek, inancınızla doğrudan bağ kurmak ve kaynaktan beslenmek gibi iki avantajı sağlayacaktır. Tabi ki bu herkesin yapamayacağı bir şeydir. Ancak bu, inancı öğretme makamında olanların sahip olması gereken bir niteliktir.

Sözünü ettiğimiz bu dil bir müslüman söz konusu olduğunda Kur'an Arapça'sıdır. Kur'an Arapçası, Arapça'dan farklı olarak "Kur'an'ca" şeklinde nitelenebilir. Hiç şüphe yok ki bu dili öğrenmek ihracat Arapça'sını ya da turizm Arapça'sını öğrenmekten farklıdır. Klasik Arapça öğretim sistemi, Arapça'dan daha çok Kur'anca'yı öğretme üzerine kurulmuştu. Fakat bu sistem, doğal olarak kurulduğu çağın dil, düşünce, belagat, anlama ve yorumlama standartlarını yansıtıyordu.

Bu standartların temelinde hitabi/retoriksel dil anlayışı yatıyordu. İlerleyen çağlarda gelişen ve değişen dil ve düşünce, anlama ve yorumlama usûl ve tekniklerine ayak uyduramadığı için klasik dil öğretim sistemi yetersiz kaldı. Bunu fark eden kimi uzman çevreler, Arapça öğretiminde yeni arayışlara yöneldiler. Yaklaşık 50 yıldan beri devam eden bu çabalar içerisinde en başarılı olanlar, klasik sistemin Kur'an Arapça'sı eksenli içeriğini yeni yöntem ve tekniklerle buluşturan yöntemler olacaktır.

Hiç şüphe yok ki bir dil en iyi konuşulduğu mekanda onu konuşan insanların arasında öğrenilir. Zira bir lisanı öğrenmek, sadece bir "dil" öğrenmek değil, bir düşünce dünyasını, bir kültürü, bir algı tarzını ve *aklı* öğrenmektir. Her ne kadar Kur'an'ın dilini konuşanlardan bir çoğu Kur'an'ın inşâ ettiği akıldan fersah fersah uzaksalar da, yine de mümeyyiz akıl sahibi bir insan öğrendiği dilin dünyasına ilişkin temelleri o dilin ana vatanında bulmakta zorlanmayacaktır. Bu aynı zamanda, iman coğrafyamız olan "ümmet coğrafyasını" tanıma avantajı sağlayacaktır.

Aslında müstakil bir başlık altında incelenmeyi hak eden bu konu, günümüz insanının ihmal ettiği en önemli hususla-

rın başında gelmektedir. Sadece dil öğrenmek amacıyla değil, birkaç haftayı iman coğrafyasına âit bir mekanda geçirmek amacıyla çıkılan bir yolculuk dahi, sahibine anlatılamayacak kadar büyük bir zenginlik katacaktır. Hepsinden önce kullandığı terim, kavram, terkip ve kültür kodlarının tek bir kaynaktan beslendiğini yaşayarak öğrenecektir. Birbirinin dilini hiç bilmeyen iki müslüman, ırklarının, renklerinin, coğrafyalarının, dillerinin farklılığına rağmen imanın üst dilini kullanarak kolayca anlaşabilirler. Bu, sadece İslam'ın evrenselliğinin değil, aynı zamanda söz dilinin üzerinde bir öz dili oluşturma başarısının da bir göstergesidir.

Üçüncüsü, bir müslüman aktüel ve aktif kültürlerin dillerine bigane kalmamalıdır. Özellikle de bu kültürler İslam'a meydan okuyan ve İslam'ı ötekileştiren kültürlerse, bu önem ikiye katlanır. Zira Hz. Peygamber "düşmanının dilini bilen onun şerrinden emin olur" diyordu. Bu nedenle Medine'ye gelir gelmez Zeyd b. Sabit'i İbranice öğrenmekle görevlendirmişti. Zeyd kendisine verilen bu görevin sorumluluğunu tam hissettiğinden olacak, on beş günlük sıkı bir çalışmayla bu dilin gramer yapısını söktüğünü söyleyecektir.

Bugün ölü dillerden olan Âramca bin yıldan fazla bir zaman başta Orta Doğu olmak üzere tüm Kuzey Afrika'yı, Akdeniz'in bir bölümünü, Mezopotamya'yı içine alan çok geniş bir coğrafyada yaygın ortak dildi. Yine yukarıdakinden daha geniş bir coğrafyada Arapça geçerli ortak dil olma vasfını korumuştu. Geçmişte bu dillerin üstlendiği görevi, günümüz dünyasında İngilizce üstlenmiştir.

Yaygın diller bir tür "pazar" dilidir, biraz da pazarı elinde bulunduran gücün kimliğiyle alakalıdır. Herkesin üretip pazara getirdiği ürünler bu dille alınıp satılır. O dil sadece alımsatımda kullanılan bir araçtır. Alınıp satılanlarsa üretilen değerlerdir. Bu değerler ilim, din, sanat, iktisat, siyaset gibi hayatın tüm alanlarında olabilir. Önemli olan ürettiklerini pazara çıkarabilmek ve değerini bulması için de pazarın geçerli dilini bilmektir. Aslolan o pazara kendi kimliğinizle ve âidi-

yetinizle çıkmaktır. Değilse, pazarda köşe başını tutanlar sahici talebi sahte arzla karşılayacak ve piyasaya kalp mal süreceklerdir.

Alet ilimlerinin başında gelen dile değindikten sonra konumuzun başlığını oluşturan "Bilginin kazanılması ve içselleştirilmesi"ne dönebiliriz.

Bilginin kazanılmasında okumanın başat yerine değinmiştik. Fakat, okuma objeleri içerisinde hâlâ baş yeri işgal eden kitap hakkında da bir iki kelam etmeden geçmemek gerek.

6.1.2. Kitap: "Meçhule açılan kapı"

> "Kendini yığın haline getiren bir millet payidar olamaz. Tek kaygısı para olan bir yığın yaşayamaz. Düşünceyi küçümsüyoruz. Kitaba harcadığımız parayı atlar için harcadığımızla kıyaslarsak yerin dibine girmemiz gerekmez mi? Kitap sevene, kitap delisi diyoruz. Kimseye at delisi dediğimiz yok. Kitap yüzünden sefalete düşen görülmemiş. At uğruna iflas eden edene. ..En güzel kitap bir kalkan balığı fiyatına. Alan nerde?.. Kitaplar bileziklerin onda biri kadar etse beyefendilerimizle hanımefendilerimiz arada bir okumak hevesine kapılırdı belki. Birçokları kitabı ucuz olduğu için almaz. Düşünmez ki kitabın tek değeri okunmasındadır."
>
> "Domuzlar kutsal kitaplarla beslenmez"
>
> (Cemil Meriç, *Bu Ülke*'den)

Şu bir gerçek ki, elektronik ve dijital kitapların olanca iddiasına ve kuşatmasına rağmen bilginin en sâdık taşıyıcıları kitaplardır. Kitaba alternatif olarak çıkartılan bilgi taşıma araçlarının hayli baştan çıkarıcı cazibesi bile kitabı tahtından etmeyi başaramamıştır.

Kitabın bilgi taşıma araçları arasında hâlâ bir numaralı ye-

rini koruduğu iddiası, her kitabın bilgi taşıdığı anlamına gelmez. Elbette her alanda olduğu gibi bu alanda da "doğru kitabı" aramak okurun bilgi, birikim, basiret ve ferasetine kalmıştır. İyi bir okur, sual soran kişiye benzer. Sual ne kadar doğru sorulursa cevap da o kadar doğru alınır. İşte bu nedenledir ki "Bilmez ki sorsun, sormaz ki bilsin", ya da "Bilseydi sorardı, sorsaydı bilirdi" sözü bir hakikatin ifadesidir.

Okunacak kitap listesi tanzimi elbette gerekli ve yararlıdır. İyi ve doğru kitabı seçmenin birkaç yolu vardır:

i. Yazar merkezli bir seçim.

ii. Kitap merkezli bir seçim.

iii. Konu merkezli bir seçim.

Bunlardan hangisinin daha yararlı olduğu, kişinin o kitabı niçin okumak istediğine bağlıdır.

Kitap tavsiyeleri yararlı olmakla birlikte en sıkıntılı ve netameli işlerden biridir. Özellikle genç okurların uzaktan kendileri için kitap listeleri istemeleri, bu konudaki tecrübesizlikleriyle açıklanabilir. Çünkü görmediğiniz ve tanımadığınız birine kitap tavsiye etmek, bir hekimin görmediği ve muayene etmediği bir hasta için reçete yazmasına benzer. Bunun riskler taşıdığı bir gerçektir. Zaten mizacını, tecrübe dağarcığını, birikimini, seviyesini, eğilimlerini, kapasite ve kabiliyetini bilmediğiniz biri için düzenleyeceğiniz kitap listesinin yüzde yüz başarılı olması beklenmemelidir. Buna rağmen herkese tavsiye edilecek kitapların her zaman var olduğu da unutulmamalıdır.

6.1.3. Bilginin içselleştirilmesi

Elde edilen bilginin içselleştirilmesi, bir tür yenilenin hazmedilmesine benzer.

Bilginin elde edilmesi ve üretilmesi sürecinde son dönemlerde kullanılan "geviş getirme" ifadesi, meramımızı daha kolay anlatmamıza yardımcı olabilir. Yanlış hatırlamıyorsam

bu kavramsal ifadeyi Heidegger "olumlu anlamda" kullanmakta ve bununla bilginin sindirilmesini kastetmekteydi.

Bilmek, sadece objelere ilişkin malumat elde etmek değil, bilinen objeler arasındaki bağlantıyı ve hiyerarşiyi doğru tesbit etmektir. Bu söylediğimiz bilgi dağarcımıza yönelik bir tasnifi zorunlu kılar. Bu nedenledir ki "Bilgi tasniftir" diyen İslam alimleri doğru söylemişlerdir.

Bilmek, aynı zamanda bilgi dağarcığına doldurduğunuz şeylerin değerlerini, hangisinin hangisinden üstün ya da öncelikli olduğunu takdir etmektir. Bu tıpkı alınan bir gıda içerisindeki farklı vitaminlerin ve minerallerin, kendilerine ihtiyaç duyan organlara yürüyerek oradan hayata dönüşmesine benzer. Bilgi de sindirildiği zaman hayata dönüşür. Bir kısmı düşünceyi, bir kısmı duyguyu, diğer bir kısmı da eylemi besler. Beslemeyen bilgi, Hz. Peygamber'in kendisinden Allah'a sığındığı "faydasız bilgi"dir.

Bu tür sadece faydasız olmakla kalmaz, bazen zararlı da olabilir. Gıda zehirlenmesi gibi bilgi zehirlenmesi de vardır. Fakat bu bilginin özünden ya da bilinen objeden kaynaklanmaz. Bilen öznenin bilgiyi elde etme, alma, sindirme ve üretme-tüketme aşamalarında yaptığı yanlıştan kaynaklanır. Bu da bizi, bilgiyi ölçme ve değerlendirmenin, bilgiyi elde etmek kadar belki daha da fazla önemli olduğu sonucuna götürür.

İşte sırf bu nedenledir ki, bir alanın bilgisini öğretmek yetmez. O alanın "usûlünü" yani metodolojisini öğretmek de gerekir. Metodoloji, bilginin verimliliğini artırır. Çok bilgi elde edip de onu verimsiz kullanmak bilginin israfıdır. Bu yüzden "usûlsüzlük vusûlsüzlüktür" denilmiştir. Yani, amacına vasıl olamamanın sebebi usûl bilememektir. Usûl üzerinde kitabın ikinci konusu olan "*Nasıl Yapmalı*"da yeterince durulacaktır.

6.2. Terbiye ve tedip: davranışın kazanılması

Yeniden İnşâ'da, Yunan-Batı aklıyla İslam aklı arasındaki

farkı irdelerken, birincisinde düşüncenin bilgiden ahlaka doğru, ikincisinde ahlaktan bilgiye doğru bir seyir takip ettiğini söylemiştik (s. 86 vd.). Yine seküler Yunan-Batı aklına göre akıl bağımsız ve mutlak bir özneyken, vahyin inşâ ettiği İslam aklında akıl aktüel, aktif ve fonksiyonel bir kabiliyet, yani fiildi. Bunun en çarpıcı göstergesi Kur'an'da aklın hep fiil olarak geçip hiç isim olarak geçmemesiydi. İşte bu yüzden müslüman aklı bilgiyi ahlakın eline vermiştir.

Ahlak fiil ve davranıştır. Her nerede ahlâkî olandan söz ediliyorsa, orada uygulamadan, tavır ve davranıştan söz ediliyor demektir. İnsan aklı nasıl talim ile olgunlaşırsa, insan davranışları da terbiye ile olgunlaşır. Şu halde talimin amacı terbiyedir. Sahibinin davranışlarına yansımayan bir bilgi, böbrek taşından daha riskli bir zihin taşına dönüşebilir. Bilmek, bilen özneyle bilinen obje arasında bağ kurmaktır. Oradan da bilene *bilme*, bilinene *bilinme* yeteneğini bahşeden Mutlak Fail'e intikal etmektir. Eğer söz konusu bağ kurulmazsa, bilme eylemi bilen öznenin, ona kendi varlığı hakkında haber veren obje üzerinde tahakkümüyle sonuçlanır. Bu ise bilginin ahlaksızlığa alet edilmesidir. Bilginin ahlaksızca istismar edildiği bir yerde, talim terbiyenin aracı olarak kullanılmıyor demektir.

Önce "terbiye" ve "tedib" sözcüklerinin dil yapısına ilişkin bir bilgi: Tef'il ve mufâ'ale babları "ben sana yaparsam sen de bana yaparsın" türünden ardışıklı şart olmamak kaydıyla birbirlerinin yerine kullanılabilirler (Ferra, *M. Kur'an*, I, 462).

Bunun anlamı şudur: İnsanın insanı terbiye ve tedib etmesinden söz edilen her yerde aslında tek taraflı bir eylem değil, çift taraflı bir eylemden söz ediliyor demektir. Daha da açarsak, her insânî terbiye ve tedib eyleminde sadece terbiye edilen ve edeplendirilen değil terbiye eden ve edeplendiren de terbiye ve edeb görür. Oğlunu terbiye eden baba, aynı zamanda kendisi de terbiye olmaktadır. Kızını terbiye eden anne aynı zamanda terbiye edilmektedir. *Bahçıvan ağacı terbiye ederken, ağaç da bahçıvanı terbiye etmektedir.* Çiftçi toprağı terbiye ederken, toprak da çiftçiyi terbiye etmektedir.

Kelimenin "işteşlik" anlamına da kullanılabilir olması, aslında vahyin öğütlediği diyalojik okumayla örtüşmektedir. "Uhud bir dağdır, fakat biz onu severiz o bizi sever" (Buhari) diyen, eteğini yağmura tuttuğunu gören arkadaşlarının bunun ne anlama geldiğini sormaları üzerine "Onun Allah'la sözleşmesi benden daha yeni" diyen Hz. Peygamber'in yaptığı da buydu (Ebu Davud).

İşte bu diyaloga dayalı okuma bilinci sadece okuma ve bilgilenme düzleminde kalmamalı, eylem ve davranış düzlemine de yansımalıdır. Yani bilginin elde edilme ve üretilme süreci olan talimde diyalog ne kadar önemliyse, bilginin davranışa dönüşme süreci olan terbiye ve tedipte de diyalog öylesine önemlidir. Diyalog kurmadan terbiye ve tedibe kalkışmak, tanımadığınız bir şeyi tanımlamak anlamına gelir. Bu tahakküm ve zorbalık kapısını açan anahtardır. Diyalogu terbiye ve tedibin zemini kılmak, terbiye edenle edilenin birlikte büyümesi, birlikte güzelleşmesi, birlikte yücelmesi anlamlarına gelir.

Terbiye ve *tedibi* "davranışların kazanılması" anlamında aldığımızı başlıkta vurgulamıştık.

"Davranış kazanılır mı?" sorusu, belki "Bilgi kazanılır mı?" sorusundan daha abes bir sorudur. İnsanın insiyaki ve bilinç dışı davranışları, kendisini insan kılan davranışlar değildirler. O tür davranışlar olsa olsa insanın canlı bir tür olmasından kaynaklanır. Fakat insanı insan kılan davranışlar, içerisine bilincin, iradenin ve aklın dahil olduğu davranışlardır. İçerisine bilincin, iradenin ve aklın dahil olduğu bir davranış "kazanılan" bir davranıştır. Bu kazanç ister "verildiği için kazanılan", ister "alındığı için kazanılan" olsun, fark etmez.

Davranışların kazanılabilir olduğuna inanmadan, insanın öğretilebilir, eğitilebilir, terbiye ve tedip edilebilir bir varlık olduğuna inanmak mümkün değildir. Bunlara inanmayan biri, insanı diğer canlılardan ayıran o muhteşem potansiyeli inkar ediyor demektir.

Davranışların kazanılabilir olduğuna inandığınız anda öğrenme ve öğretme, bilme ve bildirme, merak etme ve keşfetme işine kalkışırsınız. Bilirsiniz ki kazanmanın söz konusu olduğu yerde kaybetmek, elde etmenin olduğu yerde terk etmek, tercih etmenin olduğu yerde elemek de mümkündür.

İnsan davranışlarının ana rahminin tasavvur olduğunu *Yeniden İnşâ*'da geniş bir biçimde işlediğimiz için geçiyoruz. Doğrudan, davranışın kendisi üzerinde yoğunlaştığımız bu noktada ana sorumuzu hatırlamak yerinde olacaktır: Ne yapmalı?

İşte "davranış kazanmalı" cevabı, söz konusu sorumuzun temel cevaplarından biri olarak anlaşılmalıdır. Davranış kazanmak aynı zamanda davranış kazandırmanın en iyi yöntemidir. Çünkü *eylemin eylemi üretmesi, sözün eylemi üretmesinden çok daha kolay ve tutarlıdır.*

Göl. Siz bunun adını ırmak, havuz, deniz, okyanus da koyabilirsiniz. Aslında bizce bu adlandırmaların her birinin geçerli olduğu farklı durumlar olabilir. Biz yine de *göl* diyelim: Balık gölde yetişir. O halde şunu hiç aklınızdan çıkarmamalısınız: Siz bir damlasınız; göle düşerseniz göl olursunuz, çöle düşerseniz çöl olursunuz.

Göle düşen damla gölle bütünleşmiştir. Ona bir katma değer olmuş ve onun değerlerini kendi değerleriyle bütünleştirmiştir. Artık damlanın tadı, rengi, kokusu, özetle kimyası, gölün kimyasıdır. Onu düşmeden önceki haliyle gölden çekip almak imkansızdır. Fakat çöle düşen damla buharlaşacak, yerinde yeller esecektir. O damla zerrelerine ayrılıp uçup gidecektir. Artık o o değildir. Bırakınız "Ben göl oldum", "Ben deniz oldum" demesini, çöle düşen damla "Ben damlayım" deme hakkını dahi kaybedecektir.

Davranışların kazanılmasında damlanın nereye düştüğü çok önemlidir. Gül yağı kazanının içine düşen damla gülle bütünleşir, çöp kutusuna düşen damla zibille bütünleşir. Parçanın davranış tipolojisi bütünün özelliklerini yansıtır. İradeli bir varlık olan insanı bir yağmur damlasından ayıran şey,

düşeceği koordinatları kendisinin belirleyebilmesidir. Bu koordinatları en iyi belirleyenler, doğru bilgiyi doğru bir yöntemle elde edip, doğru bir amaç için üreten ve içselleştirenler olacaktır.

Bu da en iyi, bu işi yapanlardan öğrenilir. Bu işi iyi yapanların tümünün ortak niteliklerini teke indirgemek durumunda kalsak, bu ne olurdu?

Bu sorunun cevabı açık: *Kişilik sahibi olmak.*

6.3. Tezkiye: Kişiliğin kazanılması

Tezkiye'nin kendisinden türetildiği *zeka*, "potansiyelini ortaya çıkarmak, verimini artırmak" anlamına gelir. Malı paylaşarak artırma inancının bir eseri olan *zekat*'a bu isim işte bu niteliğinden dolayı verilmiştir. Vahiy bu kelimeyi "saflaştırma, temizleme, arındırma, damıtma, süzme" anlamında kullanır. Hz. Peygamber'in, kendisine bilgi almak için gelen âmâya yüz vermemesi üzerine indirilen Abese sûresinin ilk âyetlerinde şöyle buyuruluyordu: "Nereden biliyorsun; belki de arınacak olan oydu, ya da öğüt verilince bu öğüt kendisine yarar sağlayacaktı?" (80 Abese 3-4)

Bu âyetlerde, iki şey birbirinden özenle ayrılıyor: "Öğüt vermek" ve "öğüt almak". Yani, tek taraflı bir bilgi aktarımının işi halletmeye yetmediği, bunun çift taraflı bir eylem olursa işe yarayacağı öğretiliyor. İki âyetin muhtevasındaki bilgi akış sürecini takip edersek, bu sürecin âyetlerdeki sıralamadan bağımsız olduğu görülecektir. Bu süreç şöyle işliyor:

i. Yararlı bilgi veren (zikrâ).

ii. Verilen bilgiden yararlanan (yezzekkeru fe-tenfe'ahu).

iii. Yararlandığı bilgiyle "arınan" ve "artan" (yezzekkâ).

Tezkiye kelimesinin "artmak" anlamındaki *zeka* sözcüğünden türediğine girişte değinmiştik. Bu kelime Kur'an tarafından kavramlaştırılırken "arınma" ve "saflaşma" anlamlarını yüklenmiş olarak çıkmaktadır karşımıza. Bilinen bir gerçektir ki "arınma" ve "saflaşma", aynı zamanda bir "azalma,

eksilme, süzülme"dir. Tortuları atmak, nicelik olarak azalmak demektir. İşte tezkiye eyleminin nüktesi de burada gizlidir: tıpkı bir madenin potada eritilerek hamının hasından, cevherinin cürufundan ayrılması gibi, insanın "tezkiyesi" de cürufunun atılıp cevherinin ortaya çıkartılmasıdır.

Bu işleme giren bir maden kemiyet olarak azalırsa da keyfiyet olarak artacaktır. Hatta ağırlığı ne kadar azalırsa değeri o kadar artacaktır. Bütün bu işlemin sonucunda maden asıl kimlik ve kişiliğini bulacaktır.

İnsanın cevheri de kişiliğidir. O kişilik, bir madenin binlerce derecelik ısılarda ergitilerek saflaşması ve kendini bulması gibi, ateşlerde sınanarak kazanılır. Bu sınanma bazen varlık bazen yokluk, bazen servet bazen fakr, bazen şöhret bazen zillet, bazen iktidar bazen muhalefet, bazen zirvelerde bazen vadilerde tecelli edebilir.

Kişilik kelimesinin medeniyetimizdeki karşılığı "şahsiyet"tir. Şahsiyet kelimesinin kendisinden türetildiği *şahasa* kökünün ilk anlamı "ortaya çıkmak, zuhur etmek, görünmek"tir. *Yeniden İnşâ*'da bu konuda ayrıntılı tahliller yapıldığı için, burada konu üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek duymadık (Bkz. s. 145-154). Özetle şahsiyet, insan türüne âit olan bireyin, o tür içerisinde taşıdığı özgün ve orijinal konumuyla görünmesi ve ortaya çıkmasıdır. Bu sâyededir ki o insan bilmem kaç milyarda bir olmaktan çıkıp, kendisi olacaktır. Zaten bir *kimlik* sahibi olmanın yolu da buradan geçer.

İnsanı vahyin inşâ ettiği bir akılla okuyan biri, her insana orijinal bir eser olarak bakar. Buna daha önce de değinmiştik. Fakat bu orijinallik durduk yerde gerçekleşmeyen, ancak insanın bilinçli çabası sonucu ortaya çıkacak olan bir potansiyeldir. Bu potansiyelin aktif ve aktüel hale gelmesi için şahsiyetin kazanılması gerekmektedir.

Şahsiyet kazanmak, elbette değer kazanmaktır. Değer kazanmak için önce değeri düşüren tortulardan kurtulmak gerekir. Tezkiye de zaten bunun adıdır. Tezkiye ve şahsiyet ilişkisi yumurta ve tavuk ilişkisi gibi birbirini üreten iç içe geç-

miş bir ilişkidir. Bu nedenledir ki, *tezkiyesiz bir kişilik kazanma sürecinden* daha vahimi, *kişiliksiz bir tezkiye sürecinin* mümkün olduğunu iddia etmektir.

İnsanın saflaşarak özünü gürleştirmesi, özgürleşmeyi getirir. Hürriyet iradenin olmazsa olmazı, irade şahsiyetin olmazsa olmazıdır. Fakat insanların tezkiye arzusunun istismarı, özgürleşmeyle değil kişiliksizleşmeyle son bulan bir sürecin habercisidir.

Bir tezkiye iddiası, mutlaka sahibinin şahsiyetine katma değer olarak yansımak zorundadır. Atılan her adım sahibinin kişiliğini geliştirmek yerine köreltiyorsa, o süreç, sahibini kişilikle buluşturan bir *tezkiye süreci* değil, kişiliğe yönelik bir *tasfiye sürecidir*. Nefsi öldürme iddiasıyla yola çıkan nicelerinin "ben" bilinçlerini ve "kişiliklerini" tahrip ettikleri görülmüştür.

Kişilikleri tahrip edilmiş insanların nesneleşmekten başka çıkar yolu yoktur. Böyleleri, her türlü saldırıya karşı savunmasız bırakılmış sabilere benzerler. Akılları ve muhakemeleri gelişmediği için akledemezler. Akledemedikleri için tedbir üretemezler. Tedbir üretemedikleri için teslim olurlar. Teslim oldukları için telef olurlar.

6.3.1. Tesbih, istiğfar ve tevbe

Hz. Peygamber, kalbî arınma için bir takım özel reçeteler uygulardı. Bunların en başta geleni kimi yoğun ve anahtar cümleleri tekrarlamaktı. Kur'an bu tekrarlama işine "tesbih" adını vermektedir.

Tesbihin vazgeçilmez yöntemi olan tekrarın yararsız olduğunu söylemek, insanın iç dünyası üzerine derinliğine düşünmemekten kaynaklanır.

Hafıza nasıl oluşur, muhayyile nasıl gelişir, bilinç nasıl yerleşir, bilinçaltı nasıl işler, idrak nasıl çalışır? Bütün bu nasılları merak etmemiş birinin Kur'an'ın "tesbih et" emrini anlaması da zor olacaktır. Hz. Peygamber bu genel emri özel-

leştiren Vakıa 74 ve A'la 1 âyetlerini her namazın rükularında *"Sübhane rabbiye'l-a'zîm: ihtişamı sınırsız olan Rabbimin şanı ne yücedir!"* cümlesini tekrarlayarak, secdelerinde *"Sübhane rabbiye'l-a'la: en üstün olan Rabbimin şanı ne yücedir!"* cümlesini tekrarlayarak tatbik etmiştir. Ayrıca vakit buldukça, farz namazların hemen ardından yaptığı *"Sübhanallah: yüceliğinde sınır olmayan Allah"*, *"Elhamdülillah: her türlü övgü yalnızca Allah'a mahsustur"*, *"Allahuekber: Allah en büyüktür"* spot ifadelerini de tekrarlamıştır.

Tekrara dayalı tesbihin muhatabı kalptir. Tesbih rasyonel bir fiziki eylem değildir. İç telkine dayalı kalbi bir eylemdir. Bilinçten çok bilinçaltını inşâya yöneliktir. Kur'an'ın bu alandaki talimatlarının ve sünnetteki uygulamaların da amacı aynıdır: bilinçaltını doğru inşâ. Bu inşânın ne demeye geldiğini, yaşlılıklarında ya da bir nedenle bilinçlerini kaybeden mütedeyyin insanlarda bizzat gözlemlemişimdir. "Tesbih et" emrine ömür boyu riâyet eden bu insanların, bilinçlerini kaybettikten sonra dahi ilâhî buyruklara gayr-ı iradi olarak riâyet ettiklerine, sınırları aşmadıklarına, Allah'la irtibatlarını bilinçaltı aracılığıyla sürdürdüklerine şahit olmuşumdur.

Kalp, sürekli inkılab eden, bir kararda durmayan, oradan oraya akan bir yapı arzeder. Zaten *kalb* sözcüğünün kök anlamı da budur. Kalbin bu yapısından dolayı Hz. Peygamber sık sık "Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım! Kalbimi senin dinin üzre sabit kıl!" diye duâ etmiştir (Tirmizi, kader 7). Tesbihin sırrı olan tekrar, işte bir kararda durmayan kalbe istikamet açısı vermek için atılan dikişlerdir. Hiç kuşkusuz bu dikiş aşkın iğnesiyle atılmalıdır. Gerisi mi? Gerisini Seyrani söylesin:

Aşkın iğnesiyle dikilen dikiş
Kıyamete değin sökülmez imiş

Hz. Peygamber'in içsel artma ve arınma yöntemine baktığımızda, istiğfar ve tevbenin çok önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Bu ikisi arasındaki farkı, kök anlamlarından yola çıkarak ortaya koyalım. *İstiğfar*, "af dilemek, bağış talebi"dir.

Tevbe ise, "istikamet tazeleme, yön belirleme"dir. Yani istiğfar yanlıştan vaz geçme iradesi, tevbe doğruya sarılma iradesidir. İstiğfar reddetmek, tevbe sarılmaktır. İstiğfar vaz geçmek, tevbe elde etmektir. Sonuçta, istiğfar Allah'tan özür dileme, tevbe O'na yönelmedir.

İstiğfar-tevbe süreci, muhteşem bir özeleştiri sürecidir; Allah'ın şahit tutulduğu bir süreç... Her özeleştiri, bir yenilenme ve tazelenmedir. Yani bir bilinç yenilemesi, hatta bilinçaltının yeniden inşâsıdır. İstiğfar yanlış olan yapının imhâsı, tevbe onun yerine doğru olan yapının inşâsıdır.

"Ben hergün Rabbime yüz defa istiğfar ederim."

Müslim (Zikr 48.12), Ebu Davud (Tefsir 361) gibi hadis derlemelerinde yer alan bu sahih haber Hz. Peygamber'in sürekli bilinç yenilediğini, istikamet kontrolü yaptığını gösteriyor. Hadisteki 100 rakamı çokluktan ve süreklilikten kinaye olarak anlaşılacağı gibi lafzen de anlaşılabilir. Ama burada kastedilen herhalde Hz. Peygamber'in duruşunu sürekli kontrol ettiğidir.

Peki bunu hangi hatadan dolayı yapıyordu dersiniz? Bu sorunun cevabı haberin girişinde yer alıyor: "Kalbimde anlık bir gaflet, anlık bir fetret ve kesinti (*leyuğân*) oluşur da, bundan dolayı."

Anlık bir gaflete dahi tahammülü olmayan bir ilişki biçimi... Saniyelik bir kesintiden dolayı yüz kez kendisiyle Rabbi arasındaki ilişki hattını kontrol edecek kadar diri ve uyanık bir şuur. İşte bu...

Ne bu? *Tezkiye*'nin hası. Kişiliğin kazanılması ve kazanılan kişiliğin elde tutulması. İnşânın ihtişamı.

Bunun dışında Hz. Peygamber'in tesbihatı arasında şu yoğunlaştırılmış, açılımı ciltler tutacak olan hakikatlerin konsantre hale getirilerek bir cümleye sığdırılmış halini görüyoruz:

"La ilahe illallah: Allah'tan başka tapılmaya layık bir tanrı yoktur."

"La havle vela kuvvete illa billah: Güç de kuvvet de yalnızca Allah sâyesinde mümkündür."

"Sübhane Rabbî ve bihamdihi sübhanallahi'l-azîm: Rabbimin şanı ne yücedir, O'nu hamdile anarım; azamet sahibi Allah yüceler yücesidir."

Hiç kuşkusuz, sahih rivâyetlerle gelen bu ve buna benzer tesbihat, Rasulullah'ın Allah bilincini diri tutmaya verdiği önemi göstermektedir. Bu bilinç ne kadar diri ne kadar uyanık olursa, insan kişiliğine yönelik iç tahribat ve zayiat da o kadar aza indirilebilir. Zira içgüdülerin ve ayartıcı benliğin tuzağına düşmemek için, sürekli uyanık bir bilinç gereklidir. Bilincin uyuması, insandaki savunma sisteminin çökmesine benzer bir sonuç getirir. Nasıl ki en zayıf mikroplar bile insanın savunma sisteminin en zayıf anını kollayarak sonu ölüme kadar varan hastalıklara neden oluyorlarsa, zayıflayan bilinci fırsat bilerek atağa kalkan içgüdü ve benlik de, insanın iç potansiyelini ve zenginliğini yiyip tüketecek manevi hastalıklara yol açabilir. Bu süreç insanın manen ölümüyle sonuçlanabilir.

Kişilik kaybı da bir bakıma insanın manen ölümü değil midir?

6.3.2. Kişiliğin korunması

Kişiliğini kazanmış birinin en belirgin niteliği tedbir üretebilmesidir. Çünkü o hayatın potasında cevherini posasından ayırarak özünü keşfetmiş biridir. Yani kişiliğini kazanmıştır. Kişiliğini kazandığı anda onun ne denli kıymetli olduğunu da fark etmiştir. Bir kıymeti korumanın ilk şartı onu fark etmektir. Kendi cevherini bulan biri, doğal olarak onu muhtemel saldırılara karşı korumanın yol ve yöntemleri üzerine de düşünecektir. Bunu yapmayanlar, cevherini yani kimlik ve kişiliğini bulamamış olanlardır.

Kimlik ve kişiliğini kazanamamış olanlar, bunu kazanmış olanların savunma reflekslerini anlayamazlar. Çünkü kendi-

lerinde saldırılmayı hak edecek bir cevher bulunmadığı için, ortada ciddi bir saldırı tehlikesi ve tehdidi olduğunu da görmek istemezler. Onlara göre teyakkuzu gerektirecek bir hal yoktur. Anlayamadıkları nokta, tehdidin cevherin yoğunlaştığı alanlara yönelik olduğu gerçeğidir.

Şahsiyet, muhtemel tehdidi tezekkür, tefekkür, taakkul, tefakkuh ve tedebbür yeteneğiyle fark eder ve tedbir üretir. İşte sözün burasında "Ne yapmalı?" sorusunun cevabı "Tedbir üretmeli" olacaktır.

Doğru tedbir üretmek için, tehdidin doğru algılanması şarttır. Yanlış bir tehdit algısı yanlış bir tedbir üretimine yol açacaktır. Bu da tedbir adı altında kimi zaman onursuzluk, kimi zaman taviz, kimi zaman teslimiyet, kimi zaman da telefle sonuçlanan yanlış bir duruşa yol açacaktır.

İnsanın kimlik ve kişiliğine yönelik saldırıları üç başlık altında toplamak mümkündür:

i. Bireysel saldırı.
ii. Toplumsal saldırı.
iii. Kurumsal saldırı.

7. Bireysel saldırıya karşı tedbir üretmek

"Bireysel saldırı" gelişigüzel seçilmiş bir ifade değildir. Bu ifade, saldırılanın konumundan daha çok, saldıranın konumunu açıklamaktadır. Saldıran "birey"dir, "şahsiyet" değil, bu bir. İkincisi, bu saldırı ille de ilan edilmiş, adı konulmuş, cepheleri belirlenmiş bir saldırı olmak zorunda değildir. Bu, niteliği daha çok sonuçlarına bakılarak tesbit edilebilen bir saldırı türüdür. Tahmin edilebileceği gibi bu saldırının tahribatı, kimlikler ve kişilikler üzerinde görülebilir.

Bir kimlik ve kişiliğe sahip olmayanların, muhtemel bir saldırıdan korkmalarına, dolayısıyla tedbir üretmelerine gerek yoktur. Nasıl olsa onlar bu türden bir saldırının, en azından bir kimlik ve kişiliğe sahip oluncaya kadar muhatabı olmayacaklardır.

Değerli bir kimlik ve kişilik taşıyanlar, her an bu değerlere yönelik bir saldırıyla karşı karşıya kalabilirler. Kendi kimlik ve kişiliklerine yönelecek bu tür tehditlerin en küçüğü, değerli bir kimlik ve kişiliğe sahip olmayanlardan gelecek tehditlerdir.

Bu tehditleri kendi içerisinde kategorize edecek olursak, bunların en saldırganı, kimlik ve kişilik düşmanı olan bireylerdir. Bunlar kendi kendini gerçekleştirmemiş, ham ve eksik insanlardır. "Değer yokediciliği" rolünü gönüllü üstlenmişlerdir. Onları harekete geçiren güdü, Şeytanı Ademoğluna karşı harekete geçiren güdünün aynısıdır. Sahip olmadıkları, olamadıkları değerlere karşı savaşırlar. Bu sınıfın en şerirleri bu tiplerdir. Ve Kur'an onlar için "Şeytan'ın yandaşları" tabirini kullanır.

Bu tipler, doğrudan kimlik ve kişiliği hedef alırlar. Bu nedenle de kişiliği ayakta tutan sütunlara nişan alırlar. Bu sütunların en büyüğü insanın kendisiyle olan irtibatını koparıp iç barışını bozmaktır. Kendisiyle irtibatı koparılarak iç barışı bozulan insan, kişilik zaafına düşecektir. Çünkü doğrudan varoluşsal bir boşluğa düşecek ve doğal olarak bu onun Yaratıcısıyla ilişkisini yaralayacaktır.

Bunun en garantili yolu da kimlik ve kişilik sahibini günaha sürüklemektir. Çünkü her günah, gerçekte kişinin iç potansiyelini yiyip tüketen bir kurtçuktur. Potansiyeli tükenen birinin direnci azalacaktır. Direncin azalması, savunmayı zayıflatacak ve bu sonunda kişilik yıkımına yol açacaktır. *Su alan geminin batıp batmayacağı değil, ne zaman batacağı tartışılmalıdır.*

Bireysel saldırının en hafifi, ehl-i dünya insanlardan gelen dünyevileştirici söylemlerdir. Bu söylem karşısında pasif konumda olan bir şahsiyet, kendisine kişilik kazandıran değerlerin korunmasında zafiyet gösterebilir. Bu zafiyeti kendisini yangın kulesinde uyuyakalan gafil nöbetçiye döndürecektir.

Bireysel saldırıya karşı en güzel savunma, şahsiyet muhafaza edilerek yapılır. Bu da, değerler üzerine sürekli titreyen

uyanık bir bilince sahip olmakla gerçekleşir. Şahsiyet sahibi biri, aktif ve etken olduğu zaman çevresi için katma değer olacağını bilir. Aksine pasif ve edilgen olduğu zaman da değer kaybı kaçınılmaz olacaktır.

Aktif ve etken şahsiyetin misyonunu "Hızır misyonu" olarak adlandırıyorum. "Yeşil adam/yeşillendiren adam" anlamına gelen Hızır (=Hıdr), müslümanların kolektif tasavvurunda etkin ve aktif imanın efsaneleşmiş kişisidir. Ona bu adın verilmesi, halk muhayyilesinde simgeleştiği misyonla uyumludur. Çünkü o, daima aktif ve etken olan müslüman şahsiyetin her zaman ve her zeminde şu ya da bu kişinin şahsında yaşayacak olan sembolüdür. Oturduğu yeri yeşerttiği için "Hıdr" adını almıştır. Bir yerde yeşilin varlığı orada suyun varlığının delilidir. Nerede bir yeşillik görürseniz orada bir su kaynağının olduğuna hükmedersiniz. Tıpkı bunun gibi, mü'min bir şahsiyet çöle dönmüş yürekleri yeşerten bir rahmet bulutu olmalıdır. Bu misyonu taşıyan her mü'min "Hızır"dır.

Bu misyonun gereği gibi îfâ edilmesi, beden ülkesinin başkenti olan kalbin işgale uğramamasıyla mümkündür. Kalbin korunması için de, o kalbin taşrası ve uç beylikleri olan diğer organların ona lojistik destek sağlaması gerekir. Sevap, organların merkezin savunmasına katkıda bulunmak için imal ettikleri güzelliklerdir. Günah ise, bunun tam tersidir. İşlevi de yukarıdakinin tam tersi bir işlevdir.

Özetle bireysel saldırıya karşı en iyi savunma şahsiyetin güçlendirilmesiyle mümkündür.

8. Toplumsal saldırıya karşı tedbir üretmek

"Toplumsal saldırı" ifadesi de tıpkı "bireysel saldırı" gibi somut ve fiziki bir saldırıya işaret etmez. Bu saldırının en bariz sonucu "yığınlaşmak" sözcüğünde anlamını bulur.

Kitle psikolojisi bilince değil, *güdüleme* ve *şartlandırma*ya dayanır. Güdüleriyle hareket eden kitlelerin içerisinde

şahsiyet, göller bölgesinde bir ada, bıtırak tarlasında bir gül gibi farklı ve ayrıksıdır.

Kitle, şahsiyetin aksine sayıya bakar ve sayıların sultasına boyun eğer. Az olan karşısında çok olana karşı bir zaafı vardır. Bu yüzden de çoğun niceliğini azın niteliğine tercih eder. Azın azlığını haksızlığının, çoğun çokluğunu haklılığının bir göstergesi zanneder. Niceliğe ayarlı bakış açısı yüzünden kalite aramaz. Onun için en iyi, en kısa ve en ucuz yoldan sahip olabileceği şeydir. Onun için de zaferlerin en bedelsizini, başarıların en maliyetsizini, fetihlerin en ganimetlisini tercih eder.

Kitle, muhafazakardır. Kitlelerin bu muhafazakarlığı sadece "kâr"ı muhafaza etme tutkusundan değil, aynı zamanda rahatsız edilme kaygısından da kaynaklanır. O sıkıntıya gelemez. Bu yüzden de genellikle statükocudur. Onun gözünde vakıa olan şer, müstakbel hayırdan evladır. Bu tavrını da "ehven-i şer" mantığıyla meşrulaştırır. Statükoya yönelik çıkışları hep tereddüt ve kuşkuyla karşılar. "Bir aşım bir başım" felsefesi yığınların genel karakteristiğidir. Bu felsefe bizdeki kitlelerde "Kıl beşini, gör işini, al maaşını" biçiminde ifadesini bulur.

Sokakların sıradanlaştırıcı etkisine karşı çıkmak bir tür aristokratlığa yeşil ışık yakmak anlamına gelmemelidir. Hele seçkinci bir yapıyı İslam adına arzulamak hiç değildir. Bu endişe, toplumu yüzüstü bırakıp fildişi kuleler oluşturma amacına değil, topluma katma değer olabilmek için toplumsal ortalamanın üstünde bir kişilik ve değer kazanma amacına matuf bir endişe olmalıdır.

Günümüzde bazı müslümanlarda şahit olduğumuz topluma tepeden bakmanın temelinde bu endişe yer almamaktadır. Aksine bu tavır İslam aklının reddettiği sınıfçı bir yaklaşımın marazi bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısında dert "topluma katma değer olmak" değil, aksine "toplumdan kopma değer olmak"tır. Toplumdan kopmuş bir değer yeraltındaki bir hazineden farksızdır. Onun ne kimseye bir yararı olur, ne de hesaba dahil edilir.

8.1. Kitle asit gibi eriticidir

Kitle asit gibi eriticidir. Erimek için içine düşmek yeterlidir. Erimemek için mutlaka koruyucu tedbirler almak gerekir. En iyi tedbir Kur'an'ın *ekseru'n-nas* (=insanların çoğu) dediği kitle içerisinde değil *ulu'l-elbab* (akleden kalp sahipleri) dediği zümre içerisinde olmaktır.

İşte bunun için kitlesel yozlaşmaya karşı en iyi tedbir insanın içine girince erimeyeceği, aksine zenginleşeceği sosyal yapılar oluşturmaktır. Bu yapılar toplumsal fırtınalarda kişiye güvenli bir liman, emin bir sığınak, koruyucu bir barınak olacaktır.

Bu yapılar kendisini dünyadan ve toplumun geri kalanından yalıtmış, kendini yıkılmaz surlar içine almış yapılar değildir. Aksine bu yapılar negatif olana karşı yalıtkan pozitif olana karşı iletken yapılardır. Günaha, sıradanlaşmaya, kalitesizliğe, sorumsuzluğa karşı yalıtkan, sevaba, saflaşıp kişilik kazanmaya, kaliteye ve sorumluluğa katkıda bulunacak her unsura karşı iletken yapılardır.

Bu yapıların geometrik duruşu piramidik değil düz çizgidir. Parimidik duruş toplumu oluşturan sosyal sınıfların aşağıdan yukarıya doğru dizildiği bir zulüm sistemini temsil eder. Böylesi bir toplumda yarış *öne geçmek* için değil, *yukarı çıkmak* için yapılır. Tabi ki yukarı çıkmak için birilerinin omuzlarına ve başlarına basmak kaçınılmazdır. Daha çok yukarı çıkanlar daha çok başa basmak zorunda hissederler kendilerini. En tepede olmanın şartı en çok başa basmaktır.

Yukarıdakilerin mevzilerini korumaları aşağıdakilerin mevkilerini kabullenmelerine bağlıdır. Eğer aşağıdakiler tepelerine çıkanları sorgulamaya başlarsa tüm kule çatırdamaya başlar. Bu yapının sarsılması ille de doğru sonucu getirmez. Çünkü aşağıdakilerin aklında tek çözüm yolu vardır: yukarıda olmak. Bunun için dün başkalarının başına basarak yükseldiğinden şikâyet edenler, yarın üzerine basıp yükselmek için başka başlar ararlar. Ve ilk fırsatta buldukları başlara basarak yükselmeye çalışırlar. Dün şikâyet eden konumundayken bu-

gün şikâyet edilen konumunda olmayı umursamazlar. Hatta çoğu kez piramidik toplum tarzında iki konum birden yaşanır. Aynı kişi hem başa basandır, hem de başına basılandır.

Vahyin inşâ ettiği akıl, yukarıdaki toplumsal zulüm sistemine karşı saf sistemini alternatif olarak öngörür. Bu sistemde yarışlar dikey değil yatay bir düzlemde yapılır. Komut "hayırlarda yarışınız" komutudur. Bu, hayırda öne geçme yarışıdır. Kimin dizinde derman, gözünde fer, elinde ferman, gönlünde iman, zihninde bilgi ve bilinç, hayatında erdem varsa, o öne geçecektir.

Bu saf, duruş sırasında, bir sıralı saf düzeni halini alacak, yürüyüş sırasında birerle kol ve katar düzeni alacak, koşu sırasında yarış düzeni alacaktır. Her durum ve anın kendine göre bir vaziyeti olacak, fakat bu vaziyetlerin hiç biri zulme meydan vermeyecektir.

Kitlelere alternatif olma iddiasıyla ortaya çıkan sosyal yapılar, bu saf düzenini başarabildikleri oranda "cemaat", başaramadıkları oranda da "cemâdât" olmaya mahkumdurlar.

8.2. "Cemaat" ve "cemadât"

Cemaatle cemâdâtı birbirinden ayıran temel nitelik, birincinin makul/akıllı birlikteliğe ikincisinin ise mahsus/hissi birlikteliğe dayanmasıdır. Birincisi bilinçli bir arayışın getirdiği tercih, ikincisi şartlandırmaya dayalı duygusal bir telkindir.

Cem olmak "bir tek" olmak değil, "bir ve beraber" olmaktır. Cemaat cem olan unsurların kendi kişiliklerinden sıyrılarak oluşturacakları bir yapı değildir. Aksine, cem olanların akıllarını, kabiliyetlerini, kapasitelerini, güçlerini, imanlarını, irfanlarını, izanlarını, imkanlarını cem ettikleri bir yapıdır.

Cemâdâtta özgünlüğünü korumak takbih edilir, cemaatte özgünlüğünü korumak teşvik edilir. Cemâdâtta edebi ve usûlü dairesinde yapılmış eleştiri bölücülük olarak nitelendirilir, cemaatte kolektif bir tevbe ve istiğfar olarak görülür.

Cemaat yaslandığı ve savunduğu değerlerin arısı olan şah-

siyetlerden oluşur. Söz konusu değerleri daha fazla üretmenin yollarını arayan bu şahsiyetler, birlikteliği üretimde verimliliğe dönüştürürler. Cemâdât ise savunduğu ve yaslandığı değerlerin sineği olan bireylerden oluşur. Söz konusu değerleri daha fazla tüketmenin yarışında olan bu bireyler, birlikteliği "tüketimde dayanışma" olarak algılarlar.

Cemaatin yürüyüşünde kimse komut vermez fakat ayaklar birbirine uyar. Cemâdâtta her şey komuta bağlıdır. Komut kesildiği anda kargaşa ve başıbozukluk kaçınılmazdır.

Cemaat her biri birbirinden farklı onlarca enstrümandan oluşan bir orkestraya benzer. Her biri özgün fakat hepsinden çıkan sesin bir armoni oluşturduğu muhteşem bir besteyi icra eder gibi çalışırlar. Cemâdât ise tek bir enstrümanın sesinin kopya edilerek çoğaltılmasına benzer. Hangisinin asıl hangisinin türev olduğunu kimse ayırt edemez.

Cemaat gönüllülük esası üzerine oturur. Cemâdât ise bağımlılık esası üzerine oturur. Cemaatte bir araya cem olan unsurların her birini diğerine bağlayan bağ aktif ve açık uçluyken, cemâdâtta bu bağ pasif ve kapalı uçludur. Onun içindir ki birincisinde, halkalardan biri koptuğunda sağlam halkalar yeniden birbirine kolayca eklemlenirken, ikincisinde bu içeriden bir gayretle değil dışarıdan bir müdahaleyle ancak mümkün olur.

9. Kurumsal saldırıya karşı tedbir üretmek

"Ne yapmalı?" sorusunun en çetin versiyonu budur: Eğer varlığınıza yönelik tehdit bireyden ya da yığından değil de, kurumdan geliyorsa ne yaparsınız?

Bu sorunun cevabı yukarıdakiler kadar kolay değildir. Çünkü kurumsal saldırı ne bireyden ne de yığınlardan gelen saldırıya benzer. Bir kez örgütlüdür. Kurumsal akla sahip olduğu için şahsiyetin tek başına ya da kendisi gibi şahsiyetlerden oluşmuş yapılarla karşı koyamayacağı kadar sistematik ve ceberuttur.

Muhatabının kimlik ve kişiliğini hedef aldığı zaman, kurum olmanın tüm avantajını kullanır. Ezdiği her kimlik ve kişilik, onda ezme aşkını daha çok artırır. Eline geçirdiği kurumsal güç sâyesinde azmanlaştıkça azmanlaşır. "Big brother" olmak yetmez, bir yedi başlı dev, yada Thomas Hobbes'un *Kitab-ı Mukaddes*'ten ilhamla kullandığı "Leviathan" olma yolunda emin adımlarla ilerler.

Kurumsal saldırı kimi zaman bir okul sûretinde ortaya çıkar. Kişiliği gelişsin diye emanet ettiğiniz çocuğunuzun kişiliğini içine kurt girmiş bir meyva gibi yiyerek tüketir. Bütün olarak verdiğiniz evladınız size paramparça edilerek geri verilir. Öğretmenler, kişiliği darağacına çekmeye kararlı bir müfredatın gözü kapalı cellatları rolüne mahkum edilmişlerdir.

Kurumsal saldırı kimi zaman yasa sûretinde ortaya çıkar. Yasa sûretinde ortaya çıkanların çoğu da "yasak" sûretinde tecelli eder. Size, kimlik ve kişiliğinize açıkça saldırır. Siz kendinize karşı yapılan bu saldırı karşısında korunmaya çalışırsınız, meşru savunma hakkını kullanayım dersiniz. Bu kez yasaya karşı çıkmakla suçlanırsınız. Kendinizi saldırıya kayıtsız şartsız teslim etmediğiniz için suçlu ilan edilirsiniz.

Kurumsal saldırı bazen üniformalı bazen üniformasız memur sûretinde önünüze çıkar. *Allah'ın kullarına* saldırırken çoğunlukla "emir kulu" olduğunu söyler. Kimlik ve kişiliğinizi tahrip etmeye yönelirken, hazineden geçindiğini, dolayısıyla sizin velinimeti olduğunuzu unutur. "Hep emir kulu oldun, bir kez de Allah'ın kulu ol!" diye uyaramazsınız.

Kurumsal saldırı bazen faiz, bazen enflasyon, bazen de devalüasyon sûretinde tecelli eder. Helal kazanca, alın terine, yürek terine, zihin terine saldırır. Onun bu saldırısı kurumsal bir hırsızlık ve gaspa dönüşür. Şahsiyetlerin kendilerini bu gaspa karşı korumaları adeta imkansızlaşır. Herkesin alın terinden bir şeyler araklanarak yandaşlara pompalanır.

Bazen bir holding, bazen bir siyasal parti, bazen bir loca olarak önünüze çıkar. Onu kimi zaman mahkemenin kürsüsünde, kimi zaman caminin minberinde görürsünüz.

Kurumsal saldırı bin bir surattır. Hangi suratla karşınıza çıkacağını kestiremezsiniz. Sağlardan sollardan, önlerden arkalardan ayrı ayrı gelişi vardır. Kurumların insan üzerinde kullandığı güç, genellikle kendi gücü değildir. Bu güç, saldırdığı insanların kendisine transfer ettiği güçtür. O saldırırken bu gücü kullanır. Saldırının şiddeti iradenin zafiyetiyle orantılıdır. Kurbanın iradesi ne kadar zayıflarda kurumun saldırısı da o kadar etkili olur.

Kurumsal saldırı karşısında hiçbir kişisel savunma sonuç vermez. Dahası, toplumsal direnç de çoğunlukla çabuk kırılır. Mutlaka kurumsal bir savunma şarttır. İşte bu noktada örgütlü toplum modeli öne çıkmaktadır.

9.1. Örgütlü toplum

Örgütlü toplum, kurumsal saldırıya karşı en iyi savunma modelidir. Din, toplum, ekonomi, siyaset, bilim, sanat, spor ve hayatın tüm alanlarında kimlik ve kişilik sahibi şahsiyetler önderliğinde örgütlenmek, kurumsal saldırı karşısında ayakta durmanın vazgeçilmez şartıdır.

Hak arama mücadelesi, tek tek fertlerin yapabileceği bir mücadele değildir. Çünkü elde etmek için mücadele edilen bu hak "değirmen hakkı" değil, elde edildiğinde toplumun tüm fertleri tarafından kullanılacak olan "insan hakkı"dır.

Hak eden hakkını arar. Hakkını arayan bedel öder. Bedel ödeyen hakkını elde eder.

Hak, Kurânî bir kavramdır, karşıtı ise batıldır. İnsan ilişkilerinde hakkın tecelli etmesine adalet adı verilir. Adaletin karşıtı ise zulümdür.

Adaletin tecellisi insan haklarına dahil bir hak değil, bir ödev, daha doğrusu bir vecibedir. Şöyle ki, hak, hak edenin tasarrufundadır. İsterse hakkından vazgeçebilir. Fakat hiçbir insanın adaletten vazgeçebilme yetkisi bulunmamaktadır. Adaletten vazgeçmek zulme razı olmaktır. Zulme rıza zulümdür. Dolayısıyla Batının hak olarak gördüğü değerleri İs-

lam görev ve ödev olarak görür. Kişinin bunlardan vazgeçme yetkisi yoktur. Zira onları kişinin kendisi kazanmamış, aksine onlar insana doğuştan verilmiştir.

Büyük İmam Ebu Hanife Numan b. Sabit'in kahramanı olduğu şu tarihi olay, İslam'ın insan haklarına insanın vecibeleri olarak baktığının çarpıcı bir örneğidir: Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur'un yargıçları, Kufe halkından yönetimine karşı ayaklananların ölümüne hükmederler. Halife hükmü infaz etmekle alimlerin ve halkın baskısı arasında kalır. Birileri ona farklı bir yol gösterir. Buna göre Halife Kufe halkından bir daha ayaklanmayacaklarına dair söz alacak, eğer sözlerini dinlemezlerse o zaman onları cezalandıracaktır. Ebu Cafer Mansur, Kufelilerden, bir daha ayaklanırlarsa kanlarının ve canlarının Halife'ye helal olduğunu kabul ettiklerine dair imzalı bir belge alır. Fakat Kufeliler valilerinin haksızlıklarına dayanamayarak yine ayaklanırlar. Bu kez Ebu Cafer Mansur "Kendi hükmünüzü kendiniz verdiniz" der, "sizi kendi rızanızla öldüreceğim". Bu hüküm halk arasında büyük infiale neden olur. Halife halkın itibar ettiği bir alimden onay alırsa tepkilerin dineceğini bilmektedir. Bu amaçla, çağın en hatırlı ve büyük imamı Ebu Hanife'yi çağırıp görüşünü sorar. Ebu Hanife ile el-Mansur arasındaki tarihe geçen diyalog şöyledir:

- Kufelilerin kanları sana haramdır.

- Ama onlar kendi elleriyle bana kanlarını helal kıldılar.

- Onlar kendilerine âit olmayan bir şeyi sana vermişler. Ben sizin sarayınızı bir başkasına versem bu verilen kimseye helal olur mu?

- Olmaz!

- İşte bu da öyledir. Onların sana verdiği canlar Allah'a âittir. Allah onlara emanet etmiştir. Kendilerine âit olmayan bir şeyi sana vermeleri caiz değildir ki, senin onu alman caiz olsun.

Bu tarihi hüküm Ebu Cafer Mansur'un haksız yargısının önünü kesecektir, fakat onun hışmına bu kez Ebu Hanife uğrayacaktır.

Örgütlü toplum, kimlik ve kişiliğini hedef alan bir kurumu ya ıslah eder, ya da ıslahı mümkün değilse alternatifinin oluşmasına zemin hazırlar. Bunun için de kimlik ve kişilik sahibi tüm fert ve kurumlarla diyalog kurar. Onlarla işbirliği zeminini hazırlar. Ortak doğruyu ortak payda edinebilecek her çevreyle dayanışma içine girer.

Kendisi gibi örgütlü toplum oluşturmuş farklı kimlik ve kişiliklerin varlıklarını tanır. Onları örgütlü toplumun oluşmasında hasım olarak değil hısım olarak değerlendirir. İşbirliği alanları oluşturmada diyalog yolunu hiç kapalı tutmaz.

Ancak örgütlü toplumların hafızaları olur. Çünkü her nerede arşivden söz ediliyorsa orada kurumdan söz ediliyordur. Arşivler toplumsal hafızayı temsil ederler. Toplumsal hafızanın yenilenmesini sağlarlar. Eğer onlar olmazsa, kurumsal saldırının bir parçasını teşkil eden yanlış bilgi bombardımanı, toplumu hafıza kaybına uğratabilir. Bu ise bir toplumun ortak aklı kaybetmesine ve mankurtlaşmasına zemin hazırlar.

Nemelazımcılık örgütlü toplumun düşmanıdır. Bu sorumsuzluğun en çirkinidir. Sorumluluk bilinciyle nemelazımcılık bir arada olamayacağına göre, toplumun bu hastalıktan kurtulması sorumluluk bilincinin yaygınlaştırılmasıyla mümkündür. Örgütlü toplum, söz konusu yaygınlaştırma işini en verimli yapacak toplum modelidir.

Örgütlü toplumu oluşturan şahsiyetlerde bulunması gereken nitelikler vardır. Bu nitelikler gerçekleşmeden, örgütlü toplum da gerçekleşmez. Bu nitelikleri üç madde halinde sıralayabiliriz:

i. Birlikte iş yapma yeteneği kazanmak.
ii. Yük olmadan yük almak.
iii. Sorunun değil çözümün bir parçası olmak

10. Birlikte iş yapma yeteneği kazanmak

Hemen belirtelim ki, birlikte iş yapabilme yeteneği birlik-

te iş yaparak kazanılır. Bu yeteneği kazanmayan şahsiyetler örgütlü toplum oluşturmada başarılı olamazlar.

Birlikte iş yapmaktan söz etmek için, asgari iki şey gereklidir: İş yapmaya gönüllü insanlar ve yapılacak iş. Bu ikisinin birbiriyle buluşması sorunu çözmeye yetmemektedir. Bir çok insan "iş yapma becerisine" sahip olduğu halde "birlikte iş yapma becerisine" sahip değildir.

Burada tartıştığımız soru "Ne yapmalı?" sorusudur ve bu soru bireysel bir soru değil, değerlerimizle ilgili toplumsal bir sorudur. Dolayısıyla birlikte yapılacak iş de değerlerimizle ilgilidir.

"Değerlerimiz" derken, bilinç *ben* konumundan *biz* konumuna geçmektedir. Çünkü söz konusu olan bireysel değerler değil, *biz* tanımının içine giren her şahsı millet yapan toplumsal değerlerdir. Bu değerlerle ilgili bir dil tekil şahıs kipine mahkum edilemez. Çünkü bu değerler "ben"e indirgenemez. *Ben bilincinin* bir üst katmanı olan *biz bilinci* işte bu noktada önem kazanır.

Biz bilinci, öncelikle doğru bir "biz" tasavvuruna yaslanmak zorundadır. Nasıl ki bireyi şahsiyet eden "ben bilinci" ise, kalabalıkları millet, kitleleri ümmet eden de "biz bilinci"dir. Biz bilincini getirmeyen bir ben bilinci, sahibini bencilliğe mahkum eder. Bununla da kalmaz, bir üst kimlik olan biz bilincini oluşturamayan ben bilinci, git gide aşınmaya ve sonunda kaybolmaya yüz tutar.

Peki, *biz bilincini* inşâ eden doğru tasavvur nedir?

Şahsiyetini vahyin inşâ ettiği biri, bu sorunun cevabı için de vahye başvurmak zorundadır. Vahiy, muhatabının tasavvurunda kendine özgü bir *biz bilinci* inşâ eder. Bu biz bilinci, etnik kimlikler, cinsiyet, coğrafya, renk ve dil gibi insanın dahlinin olmadığı doğuştan sahip olunan *verilmiş değerler* üzerine inşâ edilmez. Söz konusu bilinç insanın bilinçli olarak tercih edip emek vererek elde ettiği *kazanılmış değerler* üzerine inşâ edilir. İman, erdem, ahlak, salih amel, adalet, sevgi, şefkat, merhamet bunlardandır.

Kur'an vahyinin özeti ve önsözü hükmünde olan Fatiha sûresinin namaz kılan bir mümin tarafından her gün onlarca kez tekrarlanmasının amacı, muhatabında bu bilinci oturtmaktır. Terbiye bilindiği gibi, iyi şeylerin sembolü olan meleklerin insanda bir meleke, bir huy haline gelmesini sağlamayı amaçlar. İyi şeylerin insanda yerleşik bir meleke halini alması ise ısrar ve tekrarla olur.

Fatiha'nın ilk üç âyeti Allah-insan ilişkisinin zirvesini teşkil eden duâya giriş mahiyetindedir. Duânın adabını mümine öğreten bu âyetlerin ardından insanın Allah'a irade beyanı gelir: "Yalnız sana kulluk EDERİZ ve yalnız senden yardım DİLENİRİZ."

Görüldüğü gibi bu âyette yapılan irade beyanı *biz* kipiyle yapılır. Çünkü bu beyan sadece bireysel olanı değil, aynı zamanda ve özellikle toplumsal olanı/alanı da kapsamaktadır. Bu kipleme, vahyin indiriliş amaçlarından birini de ele verir. Bu, model bir toplum oluşturmaktır. Bu âyetin ardından gelen duâ âyetleri, asıl "biz tasavvurunu" inşâ eder:

"BİZİ doğdoğru yola yönelt!"

Burada duâyı yapan, yani bu âyeti dile getiren, muhtemelen ve genellikle bir kişidir. Bir mümin bu duâ âyetini tek başına okurken de aynı kiple yakarır ve "bizi..." der. Çünkü bu birliktelik hali fiziki olana mahkum bir birliktelik hali değildir. Bu biz hali, bir bilinç halidir ve mümin bir şahsiyet tek başınayken de *biz bilinciyle* davranan şahıstır. Bu kipleme, onun ifadesidir.

Fatiha'da talim ettirilen biz, sadece muhatabın "şimdi ve burada"sıyla sınırlı yatay bir biz değildir. Yani, kendi zamanı ve kendi mekanı içerisinde yer alan şahsiyetleri kapsamaz. Çağdaşlarıyla sınırlı değildir. Burada söz konusu olan *biz* kişinin şimdi ve buradası da dahil zaman içerisinde dikey bir bizdir. Zamanın başlangıcından kendisine kadar gelen tarih kesiti içerisinde yer alan "değerdaşlarını" da kapsar. İşte bu dikey ve yatay boyutuyla evrensel ve zamanlar üstü biz bilinci, müminin yüreğinde üçüncü boyutunu bulur: Derinlik...

Artık bu bilinç bir "kâl" olmaktan çıkmış, bir "hâl" olmuştur. Kendi menkıbesini yazarken, o şahsiyet zincirin sadece bir halkası olduğunu bilir. Yürüdüğü zaman diliminin yükselen ya da alçalan zaman olması onda temelli bir kırılmaya ve kişilik yırtılmasına yol açmaz. O bu bilinç sâyesinde zamanı ve mekanı aşan bir zincirin muttasıl bir halkası olduğunu bilir. İster Hz. Yakub ve Davud gibi çağının sultanı, ister Hz. Zekeriyya ve Yahya gibi çağının kurbanı olsun, bu onun biz algısında sapmaya yol açmaz.

İşte bu bilinçle sorar "Ne yapmalı?" sorusunu. Ve bu bilinçle verir bu sorunun cevabını. Bu cevap onu *birlikte iş yapma* yeteneğini kazanması gerektiği sonucuna götürür. Bu noktada bilir ki, birlikte iş yapma yeteneği en iyi birlikte iş yaparak kazanılır. Birlikte iş yapabilmek için önce *birlikte olmayı* başarmak şarttır.

Bazıları "birlikte olma"yı, "bir olmak"la karıştırdığı için, birlikte iş yapma imkanını daha baştan yok ederler. Oysa ki "birlik olmak" ile "bir olmak" aynı şey değildir. Dahası, "bir olmak" imkansız bir şeyi oldurmaya kalkışmak, "birlik olmak" ise mümkün olan bir güzelliği elde etmektir. İmkansızla mümkün birbirinin zıddıdır. Dolayısıyla birlik olmayı bir olmak zannedenler, mümkünü imkansız yapmak gibi tersinden bir beceriye sahip olanlardır.

Birlik olmayı bir olmak zannedenlerin, "birliği tesis etme" adına şahsiyetleri yok etmeye kalkışmaları doğaldır. Yamukluğu bakışında değil de baktığında gören bu yanlış tavır, gördüğü her farklı rengi düşman, her farklı karakteri hasım, her farklı kabiliyeti rakip olarak algılayacaktır. Oysa ki eğer bakışındaki yamukluğu düzeltse, düşman sandığının bir lalenin kırmızısıyla siyahı kadar birbirine yakışan bir dost olabilme imkanını fark edecek, hasım bildiğinin hısım olabilme potansiyelini takdir edecek, rakip sandığının ortak olabileceğini keşfedecektir.

Birlikte iş yapabilme yeteneği olanlar şu üç şeyi akıllarından çıkarmamalıdırlar:

i. Hiç kimsenin her işe yaramadığını.

ii. Herkesin mutlaka bir işe yarayacağını.

iii. Her işe yarama iddiasındakilerin çoğunlukla hiçbir iş yapmadıklarını.

Bir şahsiyetin birlikte iş yapma yeteneğini kazandığı, yük olmayıp yük aldığıyla ortaya çıkar.

11. Yük olmayıp yük almak

"Allah her cana yalnızca taşıyabileceği kadar sorumluluk yükler." (2 Bakara 286)

Bu âyet üç şey söylüyor:

i. her canın sorumluluk yükümlülüğüyle dünyaya geldiğini.

ii. her canın yükünün aynı olmadığını.

iii. hiç kimseye götüreceğinden fazla yük yüklenmediğini.

Her can kendi yükümlülüğüyle bu dünyadaki yerini alıyorsa, öncelikle hayat yolculuğunu yüksüz sürdürenlerin büyük bir sorumsuzluk sergilediğini dile getirmeliyiz. Kendi yükünü taşımayan biri, üç kez zâlimdir:

i. Yükünü taşımadığı için sorumsuz davranmış ve kendisine zulmetmiştir.

ii. Bir heybe gibi ilinti değil bir devenin kamburu kadar doğal ve kendinden bir parça olan yükünü terk etmekle, yüküne zulmetmiştir.

iii. Onun bıraktığı yükü taşımaya kalktığı için beli iki büklüm olan sorumluluk sahibi şahsiyetlere zulmetmiştir.

Evet, eğer birilerinin beli iki büklüm olmuşsa, biraz da kendi yükünü taşımayan sorumsuz insanlar yüzündendir. Çünkü sorumsuzların yükünü de onlar taşımak durumunda kalmışlardır.

Hayat yolculuğunda yük altında ezilenlerin sorumlusu, bir parça da kendi yükünü taşımayan sorumsuzlardır. Onlar sadece yüklerini taşımamakla kalmazlar, bazen kendileri de

başkalarına yük olurlar. "Ne yapmalı?" sorusu, bu gibiler için akla ziyan bir sorudur. Onlar kendilerini taşıttıracak bir sırt bulmanın telaşındadırlar.

Fakat "Ne yapmalı?" sorusunu ciddi olarak soranlar, önce yük olmamanın çaresine bakarlar. Başkalarının omuzlarında yükselmek yerine, kendi ayakları üzerinde yürüyüp öne geçmeyi tercih ederler. Daha sonra yük alabilecek bir liyakat ve yeterliliğe ulaşmanın cehdini gösterirler.

Hz. Peygamber bir seferinde ashabından çoğumuza garip gelebilecek bir şey üzerine biat almak istemişti. O şey "Hiç kimseden bir şey istememek" idi. Hatta bunu bir örnekle dile getiriyordu: "Farzedelim ki siz devenizin üzerindeyken kamçınız yere düştü, onu dahi yanınızdakinden istememek üzere biat edin!"

Hz. Peygamber tarafından verilen örneğin ne demeye geldiğini deveye binmemiş biri bilemez. Deveden inip binmek attan inip binmeye benzemezdi. Deveden inmek için önce onu ıhtırmak gerekirdi. Bu da hayli zahmetli bir işti.

Burada asıl mesele "yere düşen kamçıyı" isteyip istememek değil, Hz. Peygamber'in şahsiyet inşâsıydı. O inşâ ettiği şahsiyetlere, kimseye yük olmama özelliğini kazandırmak istiyordu. Onları yük olan değil, yük alan bir kişilik olarak görmek istiyordu.

Ama o bir başka alanda farklı bir inşâda daha bulunuyor ve diyordu ki: "İnsanların en hayırlısı insanlara yararlı olandır". Bu veciz tavsiye ile yukarıdaki terbiye arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktaydı. İki rivâyet de derinliğine tahlil edildiğinde bir tek cümlede şöyle özetlenebilirdi: yük olan değil yük alan insan ol!

Zaten sorunun değil çözümün bir parçası olmak da bu noktadan itibaren başlıyordu.

12. Sorunun değil çözümün bir parçası olmak

Bazıları vardır, hep şikâyet ederler. Hiç kimseyi beğenmez-

ler. Her işte bir kusur bulurlar. Bardağın dolu yarısını değil hep boş yarısını görürler ve önlerine çıkana dert yanarlar. Başkalarını yerli yersiz suçlarlar.

Böyleleri genellikle kolektif bir değer üretmeyen ve üretilen değerlere katkıda bulunmayan tiplerdir. Değer üretmediği için değer üretenleri çok kolay eleştirirler. Çünkü bir değeri üretip ortaya koymanın maliyetinden haberdar değildirler. Değer üretecek bilgi, birikim, kapasite, yetenek ve yeterlilikten yoksun oldukları için değer üretmemişlerdir. Kıymet bilme ve kadirşinaslıktan yoksun oldukları için değer üretenleri takdir de edememişlerdir. Onlara da kala kala değer üretenlerin ensesine kılıç gibi keskin dilini üşürmek ve üretilen değerlere burun kıvırmak kalmıştır.

Onlar hep şikâyet eder. Kendilerine göre herkes yatıyordur. Hiç kimse bir şey yapmıyordur. Bir şey yapanlar da kusurlu ve hatalı yapıyordur. Böyle yapacaklarına hiç yapmasalar daha iyidir. Nasıl yapılacağını en iyi kendisi biliyordur. Açıkça bunu söylemese de, bunu îmâ ediyordur.

Fakat, her şey "Buyur sen yap!" deyinceye kadardır. Bunu dediğiniz an ya oynamayı bilmeyen gelin misali "Yerim dar" diyecek, ya "Beş arşın atlarım ama, Halep'te" diyecek, ya da eline aldığı işi bir daha ele alınamayacak şekilde berbat ederek çekip gidecektir.

Üzeri yolcularla dolu bir yol düşününüz. Yola yatanları, gelen geçene çelme atanları, yol üzerine nutuk atanları, yola çadır kurup şenlik yapıp göbek atanları geçelim. Kimileri yolda duruyor, kimileri yürüyor, kimileri de koşuyor olsunlar. Yürüyenlerden kimileri yüküyle gidiyor, kimileri de yüksüz gidiyor olsun. Bir tarafta yolda taşıyacak birini bekleyen sahipsiz yükler, bir tarafta yüküne aldırmadan eli boş çekip gidenler.

"Ortada bunca yük dururken niçin eli boş gidiyorsun" diye soracak olursanız alacağınız cevap muhtemelen "Gücüm yetmedi" olacaktır. Belli ki gücünün yetmediği yüke sarılmıştır. O kendi büyüklüğünü yükün en büyüğüne sarılarak isbat edecektir. Tabi ki onu da kaldıramamıştır. Bu kez ona

kendi küçük yükünü niçin sırtlanmadığını soracak olursunuz, tavrından kendi yükünü küçümsediğini, o kadar küçük yükleri 'şanına' yakıştıramadığını anlarsınız.

Bu marazi tavırların illetini araştırdığınızda karşınıza birçok neden çıkar. Ama bunların başında Kur'an'da şeytanın ilhamı olarak nitelendirilen *"ümniyyecilik/ütopyacılık"* gelir. Bu bir tür mükemmeliyetçiliktir. Bunu bir saplantı haline getirenler "Ben yaparsam mükemmel yaparım, yoksa hiç yapmam" sloganına sarılırlar. Fakat işin garibi, bu tiplerin mükemmel yaptıkları bir işe hiç rastlanmamıştır. Hatta çoğunlukla yarım yamalak dahi yaptıkları bir şeye rastlanmaz. Genellikle ikincisini, yani *hiçbir şey yapmamayı* tercih ederler. Onlar, Şeytanın insanoğlunun ilk atasını mükemmeliyetçilik zaafına hitap ederek aldattığı gerçeğini göz ardı ederler:

"Sizler iki melek olmak ya da ebedileşmek istemez misiniz?" (7 A'raf 20)

Mesela ömrünü insanlığa ve insan yetiştirmeye adamış biri bu tipin diline düşmeye görsün. Onu, cebindeki bozuk paradan daha kolay harcamaktan çekinmez. Bu tipin değil bir şahsiyet yetiştirmek, ömründe bir salatalık dahi yetiştirmediğine kalıbınızı basabilirsiniz.

Bu tavırların tümü sorunun bir parçası olmak biçiminde adlandırılabilir. İyi niyet? Evet, zaten onu başından var kabul ediyoruz. Yok eğer kötü niyetliyse, onun ele alınacağı yer ve dahil edileceği kategori burası değildir. Unutmayınız burada "niyeti" değil "eylemi" tartışıyoruz ve üzerinde konuştuğumuz karakterlerin niyetlerinin iyi olduğunu peşinen kabul ediyoruz. Sorunun bir parçası olan birinin iyi niyeti, onu mazur kılmıyor. Çünkü o çözümün bir parçası olmak yerine sorunun bir parçası olmayı tercih ediyor.

12.1. Çözümün bir parçası olmak için nelere gerek yok?

Birincisi, *dehaya* gerek yok.

İnsan olmak ayıp değildir. İnsan noksandır. Mükemmel

değildir. Bir insandan mükemmel değil, yapabileceğinin en iyisi beklenebilir. Eğer zorlanacaksa mükemmeli elde etmek için değil, yapabileceğinin en iyisini elde etmek için zorlanmalıdır. İnsanın mükemmel olmadığını söylemek, insanın kapasitesinin yükseltilemeyeceğini söylemek anlamına gelmez. Pir Sultan'ın ifadesiyle "Çok keramet var insanda". İnsan kendi kerametlerinin çok büyük bir kısmından haberdar bile değildir.

İkincisi, *olağanüstüye* gerek yok.

İnsan olağanı hedeflerse daha makul davranmış olur. Olağan, yani olagelen, aynı zamanda eşyanın sınırlarına ve yasalarına da uygun olandır. Makulü hedefleyenin hedefine varması mümkündür. Mümkün olanın gerçekleşmesi için ise bilgi, inanç, hikmet, gayret, fıtrat ve hilkat yeterlidir. Zaten Allah adına ve Allah adıyla yapılan bir işin olağanı aşan boyutu peşinen *Allah'a ısmarlanmış* demektir.

Kişinin beşerin gücünü aşan bir işin altına girmesi, haddini ve sınırlarını iyi takdir edememesinin bir sonucudur. Hayal ve umut kırıklıkları bu tür bir yanlışın adeta cezası olarak değerlendirilmelidir. Görüyorsunuz ki işini bilmekle haddini bilmek arasında doğrudan bir ilişki vardır. Haddini bilen sorumluluklarını da bilir. Sorumluluklarını bilen yerini bilir. Yerini bilen sınırlarını bilir. Sınırlarını bilen ne yapacağını bilir. Ne yapacağını bilen işini bilir.

Şimdi dönüp dostlarınıza sorabilirsiniz:

-Gücünüzün yettiği durumlarda ne yapıyorsunuz?

-Gücünüzün yetmediği durumlarda ne yapıyorsunuz?

-Yaptıklarınız yapabileceklerinizin tamamı mıdır?

İKİNCİ BÖLÜM
NASIL YAPMALI?

1. "Ne asıl" mı, "asıl ne" mi?

Kâmûs-ı Türkî sahibi Şemseddin Sami "nasıl" kelimesinin hemen arkasına şu notu düşer: *"Ne asıl"dan muharref, keyfiyyetten istifhama yarar."*

Demek ki "Nasıl?" diye soran aslında "Ne asıl?" diye sormuştur. Peki bunun açılımı şunlardan hangisidir: "Bunun hangisi asıl, hangisi füru?", "Asıl olan ne?", "Bu işin aslı astarı ne?", "Bu işte görünen şu, anladık da, asıl onun altında yatan ne?", "Bunlar işin teferruatı, sen aslının ne olduğu söyle?"

Cevabı biraz erteleyerek, "nasıl" sorusunun "usûl"e ne açıdan taalluk ettiğine değinelim.

"Nasıl?" sorusu *usûle*, usûl de *asla* taalluk eder. Arap grameri bakımından, "usûl" kelimesi "asl"ın çoğuludur. Görüldüğü gibi bu iki kelime birbirlerinin türevidirler. Burada asıl çetin olan soru, usûle taalluk eden "nasıl" sorusunun niteliğe yönelik bir bilgiyi mi, yoksa niceliğe yönelik bir bilgiyi mi talep ettiği sorusudur.

Şemseddin Sami buna hiç tereddüt etmeden "Niteliğe (keyfiyyet) yönelik" bir bilgi talebi olduğu cevabını veriyor. Fakat arkasından verdiği eşanlamlılar listesinde "Nasıl?" sorusunun karşılığı için "nice", "ne türlü", "ne cins" kullanımlarını da sıralıyor.

Demek ki, "nasıl" sorusu, sadece nitelikle sınırlı değil, cins ve türle birlikte niceliği de içine alan bir sorudur. Buradan varmak istediğimiz sonuç şudur: Usûl öncelikle niteliğe ilişkin bir şey olsa da, sadece onunla sınırlı kalmayarak niceliği de içine alan bir alandır.

Aslında "nasıl" sorusunun aslını "ne asıl"la açıklayabileceğimiz gibi "ne usûl"le de rahatlıkla açıklayabiliriz. Çünkü burada "Asıl ne?" diye sorulmuyor "Ne asıl?" diye soruluyor.

Bu ikisi arasında ciddi bir fark olduğu açık. "Asıl ne?" sorusu aslın mahiyetine ilişkin bir sorudur ve bu soruyu soran "aslın neliği" üzerine vurgu yapmıştır. Fakat "Ne asıl?" diye soran biri birden fazla unsur içerisinden birini seçmeye çalıştığını ihsas ederek sıralamayla, tasnifle, açıkçası yöntemle ilgili bir problemi çözmeye çalıştığını dile getirmiştir. Bu ikincisinde vurgu *aslın ne olduğuna* değil, *neyin asıl olduğuna* yöneliktir. Yukarıda sorduğumuz soru, böylelikle cevabını bulmuş oldu.

Bu kısa tahlil de göstermiştir ki biz, "ne asıl"ı, kolaylıkla "ne usûl" olarak da anlayabiliriz.

1.1. Nasıl yapacağınızı bilmedikten sonra

Burada aslını ve astarını, usûlünü ve füruunu arayıp sorduğumuz konu *yapmakla* ilgilidir. Biz burada "Nasıl tasavvur etmeli?", "Nasıl düşünmeli?", "Nasıl akletmeli?", "Nasıl fehmetmeli?" diye sormuyoruz. Çünkü bu soruların cevapları *Yeniden İnşâ*'da aranmıştı. Burada nasılını aradığımız konu "yapmak"tır.

Bu yapmanın insânî bir yapma olduğuna "Ne yapmalı?" adlı birinci bölümde değindiğimiz için onu geçiyoruz.

"Ne yapmalı?" sorusuna cevap aradıktan sonra doğal olarak sıra "Nasıl yapmalı?" sorusuna gelecekti ve geldi. Çünkü, ne yapacağımızı bilmek tek başına yetmiyordu. Eğer yapacağımız şeyi nasıl yapacağımızı bilmiyorsak, ne yaparsak yapalım olmayacak demekti.

Diyelim ki elimizde un, şeker ve yağımız var. Helva yapacağız. Yani ne yapacağımızı biliyoruz ve malzememiz de hazır. Fakat nasıl yapacağımızı bilmiyorsak tek başına ne yapacağımızı bilmemiz bir anlam ifade etmeyecektir.

Eğer "nasıl" sorusu önemsiz olsaydı, demir madeninin yeryüzünün ilk oluşumundan beri yeraltında varoluşu arabanın, uçağın, trenin, matbaa makinasının var oluşuna gerekçe gösterilirdi. Eğer nasıl sorusu önemsiz olsaydı, yeryüzünün ilk zamanlarından beri yeraltında ham petrolün var oluşunu

akaryakıt, bilgisayar, kaset ve CD gibi tüm petrokimya ürünlerinin var oluşuna gerekçe gösterilebilirdi. Bu örnekleri uzatıp gitmek mümkün.

Ama biliyoruz ki böyle değil. Nasıl sorusuna doğru cevap verilmeden demir filizleri hiçbir zaman trene, arabaya, matbaa makinasına dönüşmeyecektir. Yine ham petrol akaryakıta, kasete, CD'ye, bilgisayara dönüşmeyecektir.

İşte bu nedenle "nasıl" sorusu "ne" sorusunun zorunlu bir devamı olarak görülmelidir. Ne yapacağımızı biliyor olmanın avantajını tam kullanabilmenin, nasıl yapacağımızı bilmekten geçtiği unutulmamalıdır.

Birinci kitapta *"sorun yöntem sorunu değil, anlama sorunudur"* demiştik. Bu tesbit yöntem sorununu yok saydığımız anlamına gelmiyordu. Sadece, anlamanın daha temelli bir sorun olduğuna ve bu sorun çözülmeden hiçbir yöntemin kâr etmeyeceğine dikkat çekiliyordu. Yani, anlama probleminden doğan açığı yöntem arayışlarıyla kapatmak mümkün değildi. Yanlış anlaşılmış bir şeyi, doğru bir yöntemle yapmak imkansızdı. Dolayısıyla yöntem sorunundan önce anlama sorunu halledilmeliydi. Biz anlama sorununun çözümüne ilişkin tesbitlerimizi *Yeniden İnşâ*'nın *Tasavvurun Yeniden İnşası* bölümünde yaptık. Burada ise doğru anlamanın hayata dönüştürülmesinin şartlarından biri olan usûl üzerinde duruyoruz.

Nasıl kelimesinin etimolojisini tahlil ederken, bu tahlil bizi "usûl"ün önüne kadar getirip bırakmıştı. Usûl, yani yöntem sorununun, bir şey yapmaya kalkan her şahsiyetin önüne çıkan bir sorun olduğunu ve bu sorunu halletmeden yol almaya çalışanların yolda kalmalarının, en azından yolu şaşırmalarının mukadder olduğunu sözün burasında belirtmeliyiz.

1.2. "Usûl" mü, "metod" (=method) mu?

Usûlün amacı, aslın yerini almak değildir. Zaten bunu beceremez de. Zira usûl, asıl var olduğu için vardır. Usûlün varlığı aslın varlığına bağlıdır. Dolayısıyla asıl cevher usûl araz-

dır. Şu halde usûlün amacı bizi asla, bir başka ifadeyle gayeye ulaştırmaktır.

Batı dillerinin hemen tamamında usûl yerine kullanılan "method" kelimesi, Latince "metatus" mastarından türetilmiştir. Latince sözlükleri açıp baktığımızda bu kelimenin "sınır koymak", "sınırlarını belirlemek, "ölçüm yapmak", "plana göre tanzim etmek" anlamlarına geldiğini görüyoruz.

Kelimeler, âit oldukları dünyanın akıl ve algı yapısını ele veren şifrelerdir. İslam aklının "usûl"üyle Batı aklının "method"u arasında yapılacak etimolojik bir karşılaştırma, iki düşünce sistemi arasındaki farkı da ortaya koyacaktır.

İslam aklında usûl, asl'a nasıl ulaşılacağını gösteren yöntemdir. Meşruiyetini asıldan alır. Aslı ne kadar doğru gösterirse, usûl de o kadar doğru kabul edilir. Aslı göstermedeki başarı payı düştükçe, usûl de o oranda meşruiyetini yitirir.

Metot kelimesinin yukarıda sıraladığımız etimolojik anlamlarına bakacak olursak, bu anlamlarda bir asıl'a atıf söz konusu değildir. Dolayısıyla "method"lar arasında bir meşruiyet arayışı da söz konusu değildir. Adeta, metodun referansı onu ortaya koyan akıldır. Gayet tabi ki meşruiyetini amacından alan bir metoddan da söz edilemez. Metodun amacı, objeyi sınırlamak, sınıflandırmak, tasnif etmek, özetle "ölçülebilir ve tartılabilir hale getirmek"tir.

Kısaca buna "tanımlamak" diyebiliriz. Zaten Descartes'in "method"dan anladığı da buydu ve kartezyen felsefeyi ortaya koyarken bu "method"la yola koyuldu.

Dikkat edilecek olursa, usûl ile metot arasında şöyle temelli bir fark olduğu görülecektir: Usûl, illet ve çıkışlarının olanca farklılığına rağmen amaç ve hedeflerin birliğini temsil eden bir "asla" ulaşma yöntemidir. Metot ise, objeyi ölçülebilir, tartılabilir, üzerinde deney ve gözlem yapılabilir hale getirmek için, hemen şimdi elde edilecek pratik çıkarları önceleyen yöntemdir.

İşte bu nedenle İslam aklının ortaya koyduğu usûl anlayı-

şı metafizik için de geçerliyken, Batı aklının ortaya koyduğu metot anlayışı metafiziği devre dışı bırakır. Usûl, *akla* bakan yönüyle çoğulcu bir yapı arzederken *asla* bakan yönüyle tekçi ve tevhidi bir yapı arzeder. Metot ise bir "asla" ulaşmanın değil bir objeyi tanımlanabilir kılmanın yöntemi olduğu için illet ve amacının her ikisiyle birden görecedir. Bir tek hakikate atıf yapma amacı taşımadığı için de, profan ve sekülerdir.

Şu âyet vahyin inşâ ettiği aklın son paragrafta dile getirmeye çalıştığımız yöntem anlayışını çok güzel açıklar:

"Bizim uğrumuzda tüm çabasını ortaya koyan kimseleri kesinlikle YOLLARIMIZA yönelteceğiz." (29 Ankebut 69)

Bir yanda *bir çok* yol, öte yanda bütün bu yolların kendisine çıktığı *bir tek* amaç vardır. "Yollarımız" diyen ortak kabul etmeyen tek Allah'tır. Tek Allah'a ulaşan yollar ise tek değil çoktur. İşte bu âyet, İslam'ın usûl anlayışının çift boyutlu tabiatını ele vermektedir. Bu boyutlardan insana açık ucu usûlün illetini, maksada ve *asl*'a açık ucu gayesini vermektedir. Usûlün illeti mahlukatın sayısı adedince çeşitli ve nisbi, gayesi ise biricik ve mutlaktır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse: "Asıl" olana atıf yapmak şartıyla çok sayıda usûl olabilir. Farklı usûllerin varlığı, farklı asılların varlığını gerektirmez. Zaten o zaman usûl değil "method" olur.

Bu tahlilden çıkarılacak pratik sonuçlar vardır. Bunların başında müslüman şahsiyetin katı bir *yöntemciliği* İslam'ın değişmez değeri gibi savunmasının yanlışlığı gelir. Aslın biricik olduğuna bakıp usûlün de biricik olmasını savunmak, hem nassın hem de hayatın desteklemediği bir şeydir. Aslın birliği, usûl totalitarizminin gerekçesi olamaz. Bu yanlışı yapanların, ayrı bir asla sahip olan İslam dışı kesim ve söylemlere, sırf usûl benzerliği gerekçesiyle sahip çıkmaları da mümkündür. Bunun örnekleri görülmüştür. Tabi ki bu bir yanılsamadır. Zira, usûlün teke indirgenip üzerine "bundan başkası gayr-ı meşrudur (=gayr-ı şer'îdir)" yazılması daha baştan yapılmış bir hataydı.

Müslümanların birleşmesinden "usûl birliği"ni anlayanlar, yukarıdaki yanlışa düşenlerdir. Oysa ki aslolan "asıl birliği"dir. Zaten asıl birliği gerçekleşmeden usûl birliğinden dem vurmak, olmayacak duâya amin demektir. Bir has bahçe gibi aynı topraktan beslenen ayrı ağaçlar olmanın hiç bir sakıncası yoktur. Meyvelerin çeşitliliği bahçenin zenginliğidir. Aslolan ağacın meyvesinin dala, dalının gövdeye, gövdesinin köke, kökünün toprağa nisbetinin sahih olmasıdır. Zaten bu zincirden herhangi birinin kendisinden önceki halkaya nisbeti sahih değil ya da kopuksa, o ağaca ağaç değil "kütük" adı verilir.

Asl'a nisbetini yitirmiş bir *usûl*, toprakla irtibatını koparmış bir ağaç gibidir.

2. Sünnetullah: Allah'ın yöntemi

Eskilerin şu eskimez sözü, ebedi bir hakikatin ifadesidir: Usûlsüzlük vusûlsüzlüktür. Usûlünü bilemeyen hedefine ulaşamaz. Usûlü bilmemenin, gerçekte asıl olanın hangisi olduğunu tesbit edememekten kaynaklandığına yukarıda değinmiştik.

Asıl olanı doğru tesbit edememek, yanlış anlamadan kaynaklanır. *Yeniden İnşâ*'da bu ümmetin en büyük sorununun *yanlış anlama* olduğuna dikkat çekmiş ve eklemiştik: Yanlış anlaşılan bir şey doğru yapılamaz.

Eğer bir kimse *asıl* olanı doğru tesbit edememişse, güttüğü yöntem ne kadar iddialı olursa olsun, o aslında *usûlsüz* biridir. Aslı doğru tesbit etmişse, kendisini o asla ulaştıran bir de yürüyüş usûlü ve üslubu edinmesi gerekmektedir.

Usûl deyince akla, varoluş evrenini bir usûl ve düzen üzre yaratan Allah gelir.

Allah'ın yaratış usûlüne vahiy "sünnetullah" adını veriyor. Öncelikle ilgimizi çeken nokta, kendisi için hiçbir zorunluluk olmayan Allah'ın yaratışta bir usûl ve üsluba sahip olmasıdır. Bu usûl Mutlak Varlık tarafından konulduğu için,

sınırsız çeşitliliğine rağmen mutlak, sonsuzca imkanına rağmen sabit, olanca renkliliğine rağmen değişmezdir. Allah'ın eşsiz yaratışından söz ettiği için Fâtır adını alan sûrede, İlâhî usûlün bu niteliği dile getirilir: *"Sen Allah'ın yönteminde asla değişme göremeyeceksin; evet sen Allah'ın yönteminde katiyen bir sapma göremeyeceksin!"* (35.43)

Allah'ın yönteminden söz eden Kur'an'ın öncelikli amacı, Allah Teâlâ'nın varlığı tabi kıldığı yasalara dikkat çekmekti, bu açık. Fakat bununla amaçlanan bir başka şey de, insanların dikkatini yöntemin önemine çekmekti. Vahyin ilâhî bir inşâ projesi olduğu hatırlanacak olursa, dile getirdiği hakikatlerle muhatabı olan insanın tasavvurunu, aklını ve kişiliğini inşâ etmeyi amaçladığı anlaşılacaktır.

Allah'ın yönteminden böylesine vurgulu bir üslupla söz eden bu âyet, muhatabın dikkatini yöntem üzerine çekmektedir. Bununla söylenmek istenen, "Bak sen de bu yöntemi kullan" olamaz. Zira yaratılan Yaratan gibi değildir. O zaman geriye tek şık kalmaktadır: "Yöntemsiz olma!".

Bu mesaj sadece sözlü vahiyle verilmemektedir. Aynı mesajı, doğal vahiy olan tabiat da vermektedir. İnsana, başını kaldırıp bakması öğütlenmektedir. Eğer bakmasını bilirse, kâinâtın gelişigüzel değil, bir yöntem ve düzen içinde yaratıldığını görecektir. Kur'an bu konuda hayli ısrarcıdır:

*Yedi göğü tam bir **uyum** içerisinde yaratan O'dur;*
*O rahmet kaynağının yaratışında hiçbir **düzensizlik** göremezsin.*
İstersen gözünü çevir de bir bak bakalım,
*bir tek **noksan** görebilecek misin!*
Ardından bir daha çevir gözünü de bak;
bakışın, şaşkın ve yılgın bir halde gerisin geri sana dönecektir. (67 Mülk 3-4)

Kâinât ve onun içerisinde yer alanlar muhteşem bir usûle göre dizayn edilmişlerdir. Bu nedenle de onda ne bir kusur, ne bir uyumsuzluk ve ne de bir düzensizlik bulunmaktadır. Var-

lık evreni baştan sona İlâhî üslubun kendisine verdiği düzen ve uyumu kendince dillendirmektedir. Kozmosu kozmos yapan işte bu ilâhî yöntemdir. Eğer yöntemsiz olsaydı kozmos değil kaos olurdu.

Biz insanların bu kozmik uyuma aykırı sandığı kaotik olaylar bile, sırrına vakıf olamadığımız ilâhî bir usûl çerçevesinde olup bitmektedir. Şu alemde cereyan eden kıyametler dahi, o usûl çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bize kaos gibi gelen bu durumlar, aslında sünnetullah adını alan ve evrenin kendisine tabi olduğu *oluş ve bozuluş* (kevn ve fesad) yasaları gereği olup bitmektedir.

Sadece doğumlar değil, ölümler de bu usûlün bir parçasıdır. Sadece yapılışlar değil, yıkılışlar da bu usûlün bir parçasıdır. Sadece çıkışlar değil, inişler de bu usûlün bir parçasıdır. Sadece yükselen zamanlar değil, alçalan zamanlar da bu usûlün bir parçasıdır. Öyle olmasaydı Davud ve Süleyman peygambere bakınca, Zekeriyya ve Yahya peygamberlerin durumunu nasıl açıklayabilirdik? Öyle olmasaydı, Zekeriyya ve Yahya peygamberlerin kurban oluşuna bakarak Davud ve Süleyman peygamberlerin sultan oluşunu nasıl açıklayabilirdik?

Elbette "sünnetullah"la!..

Biz o usûl ve üsluba tabiatta şahit oluyoruz. İnsanlığın hayatına yansıyanla tabiatta var olanın arasındaki fark, birincisinin iradeli ikincisinin iradesiz, birincisinin dinamik ikincisinin statik olması. Fakat hepsini aslına döndürdüğünüzde, aynı ilâhî yöntemle karşılaşıyorsunuz: Sünnetullah.

2.1. Sünnetullah: Tabiattan tarihe, topraktan insana

İlâhî adalet, yeryüzünde hayat faaliyetinin tümüne ev sahipliği yapan biyosfer tabakasının şekillenişinde de tecelli eder. Yerkürenin topografyasını oluşturan bu şekillenmede, bir yanda dağlar öte yanda vadiler, bir yanda çöller öte yanda göller, bir yanda yeraltı zenginlikleri öte yanda yerüstü zen-

ginlikleri yer alır. Yeryüzü, bir yanda sıcak iklimin külfetleri öte yanda soğuk iklimin nimetleriyle dengelenmiştir.

Kime sorsanız bilir; en kolay yürüyüş düz arazide yapılır. Fakat yeryüzünün en geniş düzlükleri yürümeye hiç de elverişli olmayan çöllerden oluşur. Yine kime sorsanız en zor yürüyüşün yokuş tırmanmak olduğunu söyler. Fakat yeryüzünün en görkemli, en can alıcı, en harikulade yollarının, yolcusunu yokuşlarıyla ve inişleriyle yoran, dar ve sarp geçitleriyle zorlayan dağ yolları olduğu da bir gerçektir.

Yeryüzü topografyasında hiçbir iniş de hiçbir çıkış da sonsuz değildir. Aksine her inişin bir çıkışı, her çıkışın bir inişi mutlaka vardır. Ne kadar yalçın olursa olsun hiçbir dağ aşılmaz değildir. Ne kadar derin olursa olsun hiçbir dere geçilmez değildir.

Hiçbir yolcunun önüne sonsuzca alçalan bir vadi çıkmayacağı gibi, sonsuzca yükselen bir zirve de çıkmayacaktır.

Buraya kadar dile getirdiğimiz, yeryüzünün statik kadere tabi topografyasıdır. Bu topografya da her şey gibi sünnetullaha tabidir. Fakat ilginçtir ki, insanın tarih içerisindeki yürüyüşü de tıpkı bu topografyaya benzemektedir. Ne ki bu yürüyüş birincisinden farklı olarak sabit değil değişkendir. İşte size yeryüzü topografyasında tecelli eden sünnetullahın, insanlık tarihine yansıdığı ilginç bir örnek.

Adları Kur'an'da geçen dört peygamber: Davud ve Süleyman, Zekeriyya ve Yahya. İki baba ve iki oğul.

Hz. Davud ve oğlu Süleyman tarihin tanık olduğu en görkemli iktidarın sahibi olan iki kral peygamber. Şahıslarında iktidarı, nübüvveti ve hikmeti birleştirmiş ender şahsiyetlerden ikisi. Adalet ve hikmetle yönettiler devletlerini. Dünyanın güzelliklerine de âhiretin güzelliklerine de talip oldular ve kendilerine bu ikisi de verildi.

Hz. Zekeriyya ve onun oğlu Yahya, tarihin tanık olduğu en vahşi iki cinâyete kurban edilmiş iki peygamber. Tarihi verilere göre birincisi ağaç gibi biçildi, ikincisi koç gibi boğazlandı.

Kur'an'ın öğretisine sadığız: "Biz, O'nun peygamberlerinden hiçbiri arasında ayrım yapmayız" (2 Bakara 286) Bu ilkeden yola çıkarak öğrenmiş oluruz ki, insanı sultan eden şartlarla insanı kurban eden şartlar, insanın niteliğini tesbitte bir değer taşımazlar. İnsan-Allah ilişkilerinde belirleyici olan ne varsıl olmaktır ne yoksul olmak, ne iktidarda olmaktır ne muhalefette olmak, ne zirvede olmaktır ne vadide olmak. İnsan-Allah ilişkilerinde asıl belirleyici olanın, nerede olursa olsun insanın sorumluluklarını yerine getirip getirmediğidir.

Burada fark sultan ya da kurban olanlarda değil, onların sultan ya da kurban oldukları zaman ve mekanın tabiatındadır. Sultan olanlar yükselen zamanda geldiler ve varlıkla sınandılar. Kurban olanlar alçalan zamanda geldiler ve yoklukla sınandılar. Şimdi kim kalkıp da diyebilir ki Hz. Davud ve Süleyman başarılı iki peygamberdir, zira onlar iktidara ve güce sahip oldular? Yine kim kalkıp da diyebilir ki, Hz. Zekeriyya ve Yahya başarısız (!) iki peygamberdir, zira onlar güce ve iktidara sahip olamadıkları için kurban oldular?

Tabiattaki ilâhî yöntemi basiretli bir gözle seyreden biri, aynı yöntemin insanlık tarihindeki yansımasını doğru okumakta zorlanmayacaktır. Bunu becerebilenlerse, Yunusça bir yürekle, şöyle demekten kendilerini alamamışlardır:

Hoştur bana senden gelen
Ya gonca gül yahut diken
Ya hil'at u yahut kefen
Kahrın da hoş lûtfun da hoş

Ya da:

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum
Bana seni gerek seni

Fuzuli'ce bir gönülle gerçeği şöyle dillendirmişlerdir:

Yâr için ağyara minnet ettiğim tân eylemem
Bağıbân bir gül için bin hâre hizmetkâr olur

Sünnetullah Allah'ın usûlünü ifade eden bir kavramdı. Bu kavramla anlatılmak istenen ise, usûlün önemiydi. Fakat bir de bu usûlün ayrıntılarından söz eden ilâhî kaynak var: Kur'an.

"Nasıl yapmalı?" sorusunu Kur'an'a sorsaydık ne cevap alırdık?

Hiç şüphe yok ki, Kur'an bu soruya değişik açılardan hayatın hemen tüm alanlarında bir çok cevap sunar. Bu cevapların değil bütünüyle nakli, bir sayım-dökümü bile bu çalışmanın sınırlarını zorlar. Biz burada birkaç örnek vermekle yetinelim.

3. Kur'an "Nasıl yapmalı?" sorusuna cevap veriyor

Hepimizin çok okuduğu Kur'an'ın önsözü mahiyetindeki Fatiha sûresini ele alalım. Bu sûre bir "nasıl"a cevaptır. İnsan-Allah iletişiminin insandan Allah'a doğru olan boyutunu temsil eden duâyı nasıl yapmalı? İnsanın Allah karşısındaki esas duruşunu temsil eden "duâ vaziyeti" nasıl alınmalı? Her makamın bir usûlü vardır. Dilekçeler usûlüne uygun yazılmalıdır. İnsanın Allah'a gönderdiği bir dilekçe olan duânın da elbet bir "nasılı", yani bir "usûlü" olmalıdır. Peki bu usûl nedir?

İşte Fatiha bu sorunun cevabıdır. Bu cevap şöyle gelir:

i. Sen isteyen insan, başvurduğun kapı ise Allah'ın kapısı. O halde o kapıya bir şey istemek için başvurduğunda önce tüm övgünü, hamdini, senânı O'na yönelt. Yönelt ki baş vurun, "İlk defa sana işim düşüyor" ya da "Senden ilk defa bir şey istiyorum" anlamına gelmesin. Çünkü zaten her şeyini O'na borçlusun. Yeryüzündeki varlığın, O'nun açtığı karşılıksız kredinin eseridir. O'ndan istediğin dili dahi O'na borçlusun. Bu bilinç, tüm övgülerinle, medih ve senanla, hamd ve

şükrünle O'na yönelmeni sağlar. O halde dilekçenin ilk sözcüğü *hamd* olsun.

ii. Başvurduğun kapıyı biliyor musun? Kime başvurduğunu bilmiyorsan niçin o kapıdasın? Madem o kapıya dilekçe yazıyorsun, talebine cevap verecek güç ve kudrete malik olduğunu da biliyor olmalısın. O halde, o kapının sahibinin niteliklerini dilekçenin başına kondur. Kimden istediğini bildiğini dile getir. Başvurduğun kapının hükümranlık alanını tanıdığı belli et. "Bütün varlığın Rabbi", "Rahman, Rahîm" ve "Hesap Günü'nün biricik otoritesi" olduğunu biliyorsan, mesele yok.

iii. Şimdi, varoluşsal sözleşmene sâdık kaldığını dile getirmelisin. Birazdan bir şeyler isteyeceksin, talepte bulunacaksın. Ama ondan önce kendi sınırlılığını O'nun sınırsızlığını, kendi yetersizliğini O'nun yeterliliğini, kendi aczini O'nun kadrini, kendi ubudiyetini O'nun uluhiyetini dile getirerek söz vermelisin. Bunu verirken de "ben"cil bir dil değil "biz"cil bir dil kullanmalısın. Bireysel şuur modundan toplumsal şuur moduna geçmelisin. Yani şöyle demelisin: "Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz."

iv. Şimdi iste! Ama o kadar çok şey var ki isteyeceğin, hangisinden başlayacağını şaşırdın. "Nasıl başlamalı?" sorusunun cevabını nasıl bulmalı? Bütün isteklerini sıralasan ömrün kafi gelmez. Öyle bir şey istemelisin ki, bütün diğer isteklerini kapsamalı. Hem istediğin şeyin kendi hayrına olduğunu nasıl bileceksin? Belanı istemediğinden nasıl emin olacaksın? En iyisi, bütün bu nasılları O'nun usûlüne bakarak cevaplamak. O cevap da açık: "Bizi dosdoğru yola yönelt; kendilerine nimet sunduklarının yoluna; gazaba uğramışların ve sapıkların yoluna değil"

Bu duâya melekler de dahil kim amin demez? Âmiin!

Gördüğün gibi hidâyet istedin. Hidâyet, yani istikamet açısı, rota, yol haritası. O olduktan sonra gerisi kolay. Diğer tüm istediklerine yol boyunca kavuşacaksın. Yol sonunda ise en büyüğüne. Önemli olan yürüyeceğin istikameti doğru tuttur-

mak. Koordinatları doğru tesbit etmek. Gerisi sana kalıyor: Yürü ve yol al.

Fatiha bitti, fakat "nasıllar" bitmedi.

En sonda sakınılması gerekli iki yol dile getiriliyor: birincisi "gazaba uğramışların yolu", ikincisi "sapıkların yolu".

"Nasıl yani?" dediğinizi duyar gibiyim. Haklısınız da. Gazaba uğramışların yoluna düşmekten nasıl kurtulacağız? Sapıkların yolunu izlemekten nasıl sakınacağız?

Fatiha'nın hemen ardından gelen Bakara sûresi birinci "nasıl"ın cevabı. Çünkü tarihte ilâhî koordinatlara uymadıkları için yollarını şaşırıp gazaba uğrayan bir örnek var: Yahudileşen İsrailoğulları. Bakara sûresi bu ibretlik öyküyü ayrıntılı bir biçimde sunuyor. Onun boş bıraktığı yerleri diğer sûrelerin aynı konuya ilişkin âyetleri dolduruyor.

Ondan bir sonraki sûre olan Alu İmran ve 5. sûre olan Mâide, Hz. İsa'nın müslüman takipçilerinin Hıristiyanlaşma serüvenini dile getiriyor. "Sapıkların yolu"ndan korunmanın nasılını anlatıyor bu sûreler.

Kur'an'da aktarılan peygamber kıssaları bir çok nasılın cevabını birden içerir, demiştik

Adem peygamber kıssası, "nasıl adam olunur"un cevabıdır.

Nuh peygamber kıssası, "kötüyle mücadele nasıl verilir"in cevabıdır.

İbrahim peygamber kıssası, "Allah nasıl sevilir"in cevabıdır.

İsmail peygamber kıssası, "Allah'a nasıl teslim olunur"un cevabıdır.

Eyyub peygamber kıssası, "nasıl sabırlı olunur"un cevabıdır.

Yusuf peygamber kıssası, "hikmet, liyakat ve ahlak birleşince nasıl bir iktidara dönüşür"ün cevabıdır.

Firavun'un karısı Hz. Asiye'nin kıssası, "Küfre ve zulme karşı nasıl isyan edilir"in cevabıdır.

Musa peygamberin kıssası, "Zorbalığa karşı nasıl örgütlü bir güç oluşturulur"un cevabıdır.

Davud ve Süleyman peygamberlerin kıssası, "bilgi ve hikmet, güç ve ihtişamla nasıl bir araya getirilir"in cevabıdır.

Hz. Meryem'in kıssası, "nasıl adanılır"ın cevabıdır.

Hz. İsa'nın kıssası, "Sevgi nasıl kurumlaştırılır"ın cevabıdır.

Kur'an'ın anlattığı değil hayatını inşâ ettiği model şahsiyet Hz. Peygamber'in bütün bir yaşamı ise, "nasıl bütün bir insanlığa rahmet olunur"un cevabıdır. Bu cevabın din dilindeki karşılığı "sünnet"tir. Çünkü sünnet, model insan Hz. Muhammed'in uyguladığı özgün yöntemin adıdır.

4. Sünnet: Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu yöntem

Kur'an Hz. Peygamber'in ilâhî hitapla muhataplar arasındaki misyonunu ifade sadedinde ona *beyan* ve *tebyin* görevini yükler (16 Nahl 44). *Beyan* sözlükte "gizli bir şeyi ortaya çıkarmak, kapalı bir şeyi açmak" anlamına gelir. Istılahta ise, "sözdeki derin mana ve maksadı anladıktan sonra onu açıklamaktır".

Açıklama işi sadece dile mahkum edilemez. Söz, açıklamanın yalnızca bir unsurudur. Jest, mimik, hal, hareket, davranış ve hatta sükut bile bazen açıklama işlevi görür. Mesela, Doğu hikmetine âit şu örnek, bunun en güzel hikayesidir:

Hikmet evinin öğrencisi olmak için yola çıkan hikmet aşığı sonunda aradığı kapıya gelir. Büyük bir tahassürle kapıyı vurur ve içeri girmek için izin ister. Kendisini karşılayan kişi sanki dilsizmiş gibi hiç konuşmamaktadır. Beklemesini işaret eder. İçeri girer ve elinde su dolu bir tasla dışarı çıkar. Konuğuna tası uzatır ve aynı sessizlikle içeri girer. Bu "içeride yer yok" anlamına gelmektedir. Hikmet aşığı yolcu bu sessiz dilin sesini duymuştur. Su dolu tasın üzerine bir gül yaprağı koyar. Şimdi tas, içindekinden tek damla su zayi etmeden gül yaprağını da taşımaktadır. Kapıyı çalar ve üzerinde gül yapra-

ğı olan dolu kabı geri verir. Bir müddet sonra kapı ardına kadar yeni konuğa açılmıştır.

Sünnet terimi, Hz. Peygamber'in peygamberlik misyonuyla ilgili tüm faaliyetlerine verilen ortak isimdir. Büyük usûlcü Şatıbi, sünneti "Kur'an'ın beyanıdır" diye tanımlar. Bu tanım, Hz. Peygamber'e Kur'an'ın yüklediği *beyan* ve *tebyin* göreviyle de örtüşmektedir. Bu görevin temelinde, "örneklik misyonu" yatar.

Örneklik misyonunu Hz. Peygamber'e yükleyen yine Kur'an'dır: "Doğrusu Allah'ın elçisinde sizin için güzel bir örneklik vardır." (33 Ahzab 21)

Bir yerde "örneklik"ten söz ediliyorsa, orada uygulanmayı bekleyen bir aslın varlığından söz ediliyor demektir. Uygulanmayı bekleyen o asıl vahiydir. Onu hayata dönüştürme görevi, yine vahiy tarafından kişiliği inşâ edilen Peygamber'dir. Örneklik misyonunda Peygamber'le vahiy arasındaki ilişki, tıpkı usûlle asıl arasındaki ilişki gibidir.

Nasıl ki usûl meşruiyetini asıldan alıyorsa, Peygamber'in örnekliği de meşruiyetini vahiyden almaktadır. Nasıl ki usûl asla ulaştıran bir atıfsa, Peygamber'in örnekliği de vahye ulaştıran canlı bir atıftır.

4.1. Örneklik misyonu

Peygamberlik, örneklik misyonuyla, bir usûl müessesesi olarak gündeme gelmektedir. Hz. Peygamber'in insanlarla kurduğu ilişki biçimi, insanlar arası ilişkilerde takip edilecek yönteme güzel bir örnektir. Mesela o ilk davetini, akrabalarına verdiği bir ziyafetin ardından yapmıştır. Yani önce sofrasına çağırmış, sonra hidâyete. Yine o önce sözün değerini yükseltmiş, sonra sözünü söylemiştir. Öyle ki, o sözü olan herkesi sonuna kadar dinlediği için düşmanları ona "kulak" lakabını takmışlardır. Yine o, Hz. Ebubekir'in evinden dünyanın kaderini değiştirecek hicrete ilk adımını attığı hayatının en kritik gününde, Hz. Ebubekir'in hazır tuttuğu deveye, ücretini alması şartıyla binmiştir.

Hz. Peygamber'in eşya ile kurduğu ilişki, insan-eşya ilişkisinde takip edilecek yönteme harika bir modeldir. Onun Uhud dağını adeta bir dostu ziyarete gider gibi gitmesi ve bu durumu anlamakta zorlananlara "Uhud bizi sever, biz Uhud'u" açıklamasını yapması gibi. Yağmurlu bir günde elbisesinin eteğini yağmura tutmasının izahını soran arkadaşlarına, yağmurun Allah'la sözleşmesinin yeni olduğunu söyleyerek kendisinin bundan istifade etmek istediğini dile getirmesi gibi.

Hz. Peygamber'in Allah'la kurduğu ilişki, insan-Allah ilişkilerinde takip edilecek yönteme ideal bir örneklik teşkil etmektedir. Dizleri şişinceye kadar nafile ibadet eden Hz. Peygamber, Allah'ın kendisini zaten bağışladığını hatırlatan Hz. Aişe'ye; "Ben çok şükreden bir kul olmayayım mı?" diye cevap verecektir. Fakat, tüm bir yılı oruçlu geçireceğini söyleyen birini ise, "Sen usanmadıkça Allah usanmaz" diye uyaracaktır.

Hz. Peygamber gününü üçe ayırmış, bir kısmını ailesine, bir kısmını insanlara, bir kısmını da Allah'a hasretmiştir.

Hz. Peygamber'in siyasal uygulamalarına bakarak, onun siyaset etme yöntemini çıkarabiliriz. O siyasette "ya hep ya hiç" mantığıyla değil, "hepsi elde edilemeyenin hepsi terk edilmez" mantığıyla hareket etmiştir. Hicretten hemen sonra Medine Yahudileriyle akdettiği anlaşma maddeleri, bunun en belirgin göstergesidir. Yahudi Kureyzaoğullarıyla yaptığı ittifak sözleşmesi de öyle. Yine hicretin 8. yılında Fetihten sonra Taif'in teslim şartlarından akideye taalluk eden maddeleri hiç düşünmeden reddettiği halde, bunun dışında kalan kimi maddeleri kabul etmesi de buna gösterilecek örneklerden biridir. Kabul ettiği maddelerden biri, Taif'in de Mekke ve Medine gibi "harem bölge" ilan edilmesini talep eden maddeydi. Ayrıca, hicretin 9. yılında kendisine özerklik vergisi ödemeyi kabul eden Necran Hıristiyanları'yla onların makul taleplerini kabul eden bir anlaşma imzalamıştı.

Hz. Peygamber'in ticari uygulamalarına bakarak, onun sosyo ekonomik yöntemini tesbit edebiliriz.

O, Medine'ye gelir gelmez önce bir mescid yeri, ikinci olarak da mevcut pazarlar dışında kurallarını Müslümanların oluşturacağı bir Pazar yeri tesbit etmiştir. Bu pazarda şu şartları koşmuştur:

i. "Narhı Allah koyar" diyerek serbest Pazar ekonomisini öncelemiştir.

ii. Sabit yerler edinilmesini yasaklayarak haksız rekabeti önlemiştir.

iii. Üreticinin malının piyasaya girmeden alınmasını (=*telakki'r-rukbân*) yasaklayarak rantçılığı önlemiştir.

iv. Peşin vergi almayarak ticareti teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber, hayatın her alanında olduğu gibi vahyin inşâ ettiği model bir toplum oluşturma konusunda da başarılı bir yöntem ortaya koymuştur. Bu yöntem, aynı zamanda Hz. Peygamber'in eğitim usûlünü de ele vermektedir. Muhalefetken kurduğu Daru'l-Erkam modeliyle iktidarken kurduğu Suffe modeli, onun eğitim usûlünü tesbit edebileceğimiz iki örnektir. Bilindiği gibi Erkam'ın evi (= Daru'l-Erkam), Hz. Peygamber'in Mekke'de sistematik insan eğitimi amacıyla kullandığı ilk sosyal mekandır.

5. Nasıl-nereden başlamalı?

Evlerin eğitim amacıyla kullanılmasının tarihi belki insanlıkla yaşıttır. Çünkü ev insana sadece sığınak ve barınak değil, insanın daha doğumdan itibaren hayatı öğrendiği ilk okuldur. Bu okulun öğretmenleri anne ve baba, öğrencileri çocuklardır.

Evin, bir eğitim kurumu olarak kullanılması konusu sünnetten önce Kur'an tarafından ele alınmış bir konudur. Firavunun zulmünün anaların rahmine kadar uzandığı Mısır'da, işe nereden başlayacaklarını bilemeyen Hz. Musa ve kardeşine vahiy "evden başlamalarını" emreder:

"Derken, Musa'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Şehirde

kendi insanlarınız için bazı evleri karargah edinin; bizzat kendi evlerinizi ise istikamet veren birer mabede dönüştürerek ibadetlerinizi eda edin: işte bu takdirde, müminleri (kaçınılmaz bir zaferle) müjdele!" (10 Yunus 87)

Bulunduğunuz zaman ve mekandan bir anlığına kurtularak, tasavvurunuzda milat öncesi 13. yüzyıl Mısır'ına bir seyahat yapın.

Ataları Hz. Yakub'a ölüm döşeğinde Allah'tan başkasına kulluk etmeme sözü veren müslüman İsrailoğulları'na (Kur'an'a göre her peygamberin ve onlara inanan her müminin dini "İslam", adı da "müslüman"dır. İsrailoğulları da "yahudileşinceye" kadar muvahhid birer müslüman idiler) Firavunların yaptıkları zulmün ayyuka çıktığını göreceksiniz.

Zamanın Firavunu, kendi tanrılarına inanmayan, Apis öküzüne saygı göstermeyen, putperest Amon dininin sahte tanrılarının önünde eğilmeyen mü'minleri "can düşman" ilan etmiş ve hayat tarzlarına karşı "topyekün savaş" açmıştı.

Onların tüccarlarını düşman ilan ediyor, bir bahaneyle mal varlıklarına el koyduruyordu.

Onların erkeklerini iktidarı için köleleştiriyor, soysuzlaştırmak ve ahlaksızlaştırmak için dinlerini yasaklıyor, ibadethanelerini kapatıyor, eğitim merkezlerine kilit vuruyordu.

Bununla da kalmıyor, ülkeye geçmişte unutulmaz hizmetleri geçtiği için herkesin dilinde efsaneleşen peygamber yönetici Hz. Yusuf'un torunlarına "soykırım" uyguluyordu.

Kur'an'ın haber verdiği gibi, Firavunun zulmü anaların rahmine kadar uzanmıştı: "Hatırlayın ki bir zamanlar Firavun erkek çocuklarınızı öldürüyor, (onların analarına acı çektirmek için) kadınlarınızı sağ bırakıyordu." (2 Bakara 49)

Tüm zâlimler gibi o da evham ve korkularının tutsağı olduğu için, gördüğü bir rüya üzerine, yeni doğan tüm İsrailoğulları bebelerini, annelerinin gözleri önünde öldürtmeye başlamıştı. Muhtemelen yüzlerce yıl önce ülkesinin Mezopotamya asıllı fatihleri olan Hiksos Hanedanı'nın ve onların bü-

yük veziri Hz. Yusuf'un iktidarının yenilenmesinden korkuyordu. Evhamlarının esiri olmuştu. Ceberut iktidarını İbranilere mensup birinin elinden alacağı korkusuna kapılmıştı.

Bunun için güvenlik güçlerini ve istihbarat teşkilatını seferber etmiş, geceleri İsrailoğulları'na mensup evleri gözetletiyor, kandili yanan evlerin kapılarına işaret vurdurarak onların hanımlarını gebelik testinden geçiriyordu.

Gebe olduğu tesbit edilenler, sık sık taciz ve baskınlarla erken doğuma ve düşük yapmaya zorlanıyor, eğer bu gerçekleşmez de çocuk zamanında ve sağlıklı doğarsa, onu da annelerinin gözleri önünde cellatlarına öldürtüyordu.

Zulüm âfâkı kaplamıştı. Müslüman İbranilere hayat zehir edilmiş, adeta hiçbir çıkış kapısı bırakılmamıştı. Yılgındılar, bıkkındılar. Müminler bitmişlik ve tükenmişlik psikolojisi içerisinde ne yapacaklarını bilemez haldeydiler. Yapılacak bir şeylerin olduğuna inanan ve esas duruşunu bozmayan az sayıdaki insan, iş "Nereden başlamalı?" sorusunun cevabına gelince şaşırıp kalıyorlardı.

İşte bu "her şeyin bittiğinin" sanıldığı zor zamanda Allah'ın vahyi, müminlere "nereden başlayacaklarını" işaret ediyordu: "Evlerden, evlerinizden başlayın!"

Firavunun zulmü anaların rahimlerine kadar uzansa da, her halükarda evleri kaleleriydi. Orayı bir "insan atölyesi", bir "okul", bir "mabet" haline getirebilirlerdi. Bazı evleri ise onların merkezinde yer alan "iman karargahları" haline getirebilirler, geleceklerine oralarda aldıkları kararlarla şekil verebilirlerdi.

5.1. Evden ama nasıl?

Kur'an evlerin eğitim fonksiyonuna sadece Hz. Musa ve İsrailoğulları bağlamında değinmez. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in ev halkına hitab eden bir başka âyette de doğrudan evin eğitim fonksiyonuna atıfta bulunur:

"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetleri ve (bunların) hikmeti üzerinde kafa yorun: Şüphesiz Allah sonsuz lütuf sahibidir, her şeyden haberdardır." (33 Ahzab 34)

Âyetin içerisinde yer aldığı pasaj, doğrudan Hz. Peygamber'in temiz eşlerine, yani mü'minlerin annelerine hitap ederek başlamaktadır. Bu açıdan âyetlerin doğrudan ve tarihsel muhatabı onlardır. Fakat "sebeplerin hususiliği hükümlerin umumiliğine mani değildir" ilkesince, Kur'an'ın tüm âyetleri gibi bu âyetlerden de alacağımız dersler vardır.

Bir kez, bir önceki 33. âyette "Ey Peygamber'in eşleri!" hitabıyla Hz. Peygamber'in eşlerini muhatap alan ve "oturun evlerinizde" diyen ibareyi, âyetin devamından ve müteakip âyetten koparan geleneksel bir anlayış var.

Elbette ki bu bir istismar. Bir kez, hitabın muhatabı belli olduğu için emir hususidir. Gerekçe de belli. Diyelim ki bu tarihsel emri, dil ve usûl verilerine aykırı olarak tüm kadınlara teşmil ettiniz. O zaman da şu soru cevap bekliyor: Kadının içinde oturacağı evi âyetin devamında geçen nitelikleriyle kurabildiniz mi?

Tabi ki Allah, âyetlerini, erkekler kadınlarını istismar etsinler diye göndermedi. "İçinde oturun!" buyurulan evlerin hususiyetleri aynı âyette sayılıyor: İçinde Allah'ın âyetlerinin okunduğu evler... Bunların sadece okunup geçildiği değil, üzerinde kafaların yorulduğu evler... Bununla da yetinilmeyip, onların hikmetleri üzerinde durulduğu, gönderiliş maksadının ele alındığı, gözettiği yüce hedeflere ulaşmanın çabasının verildiği evler...

"Oturun" denilen evler eğer yukarıda nitelikleri belirtilen evler değilse, onlar birer "hapishane", orada oturmaya mahkum edilen kadınlar birer "mahkum", onları orada oturmaya mahkum eden erkekler de birer "gardiyan" hükmünde olmazlar mı?

Yani, ev değil sanki bir dev. İçindekileri yiyip tüketen, cennetin dünyadaki şubesi olması lazım gelirken bir ıstırap

mekanı, "yakıtı insanlar ve taşlar olan" bir cehennem şubesi olan evler... Rabbi Allah olması gerekirken televizyon olan, mürebbisi Kur'an olması gerekirken şov dünyasının starları olan evler...

O halde, Ahzab 34'ün söylediği belli: Dâr (ev), dâru'l-Kur'an olacak. İçinde son sözü vahiy söyleyecek. Gündemini vahiy belirleyecek. Mürebbisi vahiy olacak. Sofrasında, sohbetinde, muhabbetinde Allah'ın âyetleri gündeme gelecek. Onlar üzerinde fikir yürütülecek, âyetlerin "ne dediğiyle" yetinilmeyip "ne demek istediği" üzerinde durulacak.

Hepsinden önemlisi, akla sunulan bilgi kırıntılarını, sahibini mutlak hakikate ulaştıran delil anlamına gelen "ilm"e dönüştürecek bir çevrim istasyonu olan evler. Yani, içerisinde okunan Kur'an'la muhakeme yeteneği kazanılacak evler. Çünkü, hikmete ancak bu sâyede ulaşılabilir.

Kur'an, böyle bir evin özlemiyle yanıp tutuşan, içinde yaşadığı sarayların şatafatlı dünyasını reddeden bir Mısır kraliçesinin varlığından söz eder. İçinde Allah adının anıldığı bir evin özlemine sarayları feda eden bu soylu kadının adını bilmiyoruz. Adı yerine "(Küfre ve zulme) isyan eden kadın" anlamına gelen *Âsiye* lakabıyla tarihe geçmiş. Asiye, imanına düşman olan kral kocasının zulmü altında can verirken, böylesi bir evin özlemini dile getirerek şöyle diyordu: "Rabbim! (Artık) bana Senin katında, cennette bir ev bina ettir, ve beni hem Firavundan ve onun amelinden koru, hem de (ona uşaklık yapan) zâlimler güruhunun şerrinden koru." (66 Tahrim 11)

Fakat hepsinden önce böylesi bir eve bilgi sağlayacak bir altyapı olacak. Daha içerisinde okunmayı hak edecek kitaplardan müteşekkil, "kütüphane" demeye layık bir kitaplığı bile olmayan evde, "hikmet" olur mu?

6. Daru'l-Erkam: Daru'l-İslam

Erkam'ın evinin vahyin ilk yıllarında bir eğitim merkezi olarak kullanıldığı konusunda, tarihçiler de hadisçiler de

hemfikirdir. Bunlar arasında İbn Sa'd, Hâkim, İbn Abdilber, İbnülesir ve İbn Hacer'i sayabiliriz.

Bu evin ilk yıllardaki konumu öylesine önemlidir ki, İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Erkam'ın evi Hz. Ömer'in müslüman oluşundan itibaren *Daru'l-İslam* (İslam'ın evi) diye anılmaya başlamıştı (*Tabakat* III, 243). Çünkü müslümanlar, Hz. Ömer'in İslam'ı kabulünden sonra ilk kez kendilerini kamuoyuna açma kararını söz konusu evde almışlar ve oradan Kabe'ye topluca bir gösteri yürüyüşü düzenlemişlerdi.

Aynı kaynağımız aynı yerde bu ev hakkında bir başka bilgiyi daha verir. Buna göre, Erkam, Muhammedi davet için böylesine tarihi bir işlevi olan evi kısmen vakfetmiş, düzenlediği vakıf senedine de vakfettiği kısmın satılamayacağı, miras bırakılamayacağı kaydını düşmüştür. İbn Sa'd bu senedi görüp okuduğunu dile getirir. Aynı yazara göre Ebu Cafer dönemine kadar bu senede uygun hareket edilmiştir.

Muhammedi davetin ilk ve zor yıllarında evini eğitim amacıyla İslam'a tahsis eden Erkam b. Ebi'l-Erkam (öl. 55 h.), gönlünü vahyin çağrısına açtığında muhtemelen 16 yaşında taze bir delikanlıydı. Ebu Ubeyde, Osman b. Maz'un, Ubeyde b. Haris, Ebu Seleme ile aynı gün müslüman olmuştur. Müslüman oluş nedenleri Kur'an'dır. Peygamber'imiz onlara Kur'an okumuş, onlar da vahye teslim olmuşlardı. Daha da ilginç olanı, Erkam'ın, Ebu Cehil'in reisliğini yaptığı Mahzumoğulları oymağına mensup olmasıdır.

İlk yıllarda düşman Mekke'nin şerrinden korunmak için mü'minler gizlenme zorunluluğu hissediyorlardı. Yukarıdaki iki neden, onun evinin eğitim merkezi olarak seçiminde etkili olmuş olmalıdır. Bunların dışında, başka nedenler de var tabi. Mesela evin Kâbe'nin hemen yanıbaşındaki dört yol ağzında bulunan konumu. Safa tepesinin yan tarafında bulunmasından dolayı gizlenmeyi kolaylaştırması. Buna karşın, tavaf eden bir hacıyı içeri buyur edecek kadar Kâbe'ye yakın olması. Evin ve avlusunun hayli geniş olması. Erkam'ın müslüman olduğunun o yıllarda bilinmeyişi. Ve nihâyet âit olduğu

kabilenin Hz. Peygamber'in mensubu olduğu Haşimoğullarının kadim muhalifi olması dolayısıyla müslüman olmasına ihtimal dahi verilmeyişi.

Daru'l-Erkam, davetin açık fakat örgütlenmenin ve örgütlü eğitimin gizli yapıldığı ilk yıllarda bir eğitim merkezi işlevi gördü. Muhammedi davete koşan insanlara ilâhî vahyin öğretisi burada talim ettiriliyordu. Müminler âidiyet bilincini bu evde kazanıyorlar, Hz. Peygamber onları bizzat eğitiyordu.

Erkam'ın evi tam bir eğitim merkezi işlevi görüyordu. Hz. Peygamber bu merkezin baş hocasıydı. Müfredatı Kur'an'dı. Öğrencileri, ilk müslüman olan sahabîlerdi. Dışarıdan Muhammedî daveti duyup da Mekke'ye gelenler bu evde ağırlanıyordu. Gıfar kabilesinin ünlü yol kesicisi Ebu Zer bunlardan biriydi. O burada aldığı nebevi eğitim sâyesinde kavminin eşkıyasından biriyken, zamanının evliyasından biri olup çıkmıştır.

Sadece erkekler değil, vahyin ilk yıllarını ele alan kaynaklardan öğrendiğimize göre mü'min kadınlar da bu evin öğrencileri arasında bulunuyorlardı. Mesela bunlardan biri Hattab'ın kızı ve Ömer'in kız kardeşi Fatıma, bir diğeri Hz. Cafer'in karısı Esma bt. Umeys idi. Zaten evin hanımı ve Erkam'ın karısı bu kadınların başında geliyordu. Sadece erişkinler değil, o sıralarda 9-10 yaşlarında olan Hz. Ali gibi küçük yaştakiler de bu evin değerli talebeleri arasında yer alıyordu.

Bu eğitim merkezi, en az iki yıl İslam düşmanlarının gözünden saklı kaldı. Fakat, eğitim merkezi olma işlevi çok daha uzun sürdü. Kanaatimizce bu süre yaklaşık altı yıldır. Bu yılların İslam toplumunun temelinin atıldığı çok özel yıllar olduğu da unutulmamalı. Hatta Daru'l-Erkam yılları, ilk dönem islam tarihi için bir dönüm noktası olarak görülmüştür. İbn Sa'd *Tabakat*'ında Ebu Ubeyde b. Cerrah, Cafer b. Ebi Talib, Huneys b. Huzafe, Amir b. Rebia, Habbab b. Eret, Sâid b. Zeyd, Fatıma bt. Hattab, Esma bt. Umeys, Mamer b. Haris, Osman b. Maz'un gibi sahabilerin müslüman oluş zamanlarını dile getirirken "Daru'l-Erkam"dan önce olduğunu özellikle vurgular.

Kaynaklarda buraya kötü niyetli bir baskın düzenlendiğine dair bir bilgiye rastlamıyoruz. Hatta Ömer b. Hattab Rasulullah'ı öldürmek amacıyla yola çıktığında, kendisine nereye gittiğini soran Nuaym b. Abdullah'a "Safa taraflarında bir eve" gittiğinden söz edecektir. Anlaşılan, Rasulullah'ın oralarda bir evi eğitim merkezi olarak kullandığı Ömer b. Hattab'ın kulağına gelmiştir. Fakat bu evin tam olarak yerini, kime âit olduğunu bilmemektedir.

Hz. Peygamber'in Daru'l-Erkam modeli, günümüz dünyasında yeni keşfedilen ve ABD başta olmak üzere bir çok ülkede hızla yayılan "Home School" adı verilen eğitim yönteminin daha o tarihte uygulanmış başarılı bir örneğidir.

Daru'l-Erkam modelinde, Hz. Peygamber'in eğitim yöntemini şu üç unsur oluşturuyordu:

i. Bire bir ilişki.

ii. Hayatın içinde doğrudan eğitim.

iii. Niceliğe ayarlı değil, niteliğe ayarlı kişilik kazandırıcı eğitim.

6.1. "Ev"e dönüş

Modernizm evsizdir. Müntesiplerini evsizleştirir. Onun panzehiri olan İslam, evi tahkim etmeye çağırır. Evi, aileyi, onu oluşturan ebeveyni ve çocukları. Çünkü hiçbir *model toplum* sokakta oluşmaz. Hele köprü altında, hiç.

Modern toplumlara "sosyal mekan" diye sunulan mekanların hiç biri evin yerini tutamaz. Evin kimi fonksiyonlarını üstlenmek için oluşturulan kreşler, ana okulları, pansiyonlar, yurtlar, çocuk yuvaları, sığınma evleri, huzur evleri, iddialı adlarına rağmen evin yerini hiçbir zaman tutamayacaktır. Fakat modernizm, evi içeriğinden boşaltarak işlevsizleştirmekte, böylece kendi ürünü olan sözde alternatif mekanlara zoraki talep doğurmaktadır.

Ev, İslam'ın inşâ ettiği bir toplumda *ailenin inşâ ettiği* ve *aileyi inşâ eden* bir mekandı. Fakat onun bu işlevi, faydasının

sadece aileye yönelik olduğunu ifade etmez. Ev, ailenin yanında toplumun inşâsına da katkıda bulunan bir okuldu. İslam şehirlerinde kurulu bulunan konaklarda evin en müstesna mahalli toplu ibadet amacıyla da kullanılan misafir sofalarıydı. İlginç bir nokta da "sofa" isminin Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu eğitim kompleksinin yatılı bölümünü ifade eden "Suffe"den mülhem olmasıdır. Bu birimler adeta ev içinde bir ibadethane işlevi görürlerdi. Buna göre ev, merkezinde ibadethanenin yer aldığı bir siteydi adeta.

Bu sofanın en müstesna köşesi kitaplara ayrılırdı. Tabi ki kitapların en üstünde de kitapların kitabı Kur'an bulunurdu. Eve gelen misafir bu odada konuk edilerek yalnızca barınma ihtiyacı değil, okuma ve bilgilenme ihtiyacı da karşılanmış olurdu.

Modern zamanların evsiz bırakılan insanı evsizliğin getirdiği mahrumiyetleri kısa zamanda acı bir biçimde hissedecektir. Evin yeniden keşfedileceği yıllar çok uzak değildir. Bu keşifde modern dünyaya kılavuzluk yapması gerekenler, müslümanlar olmalıdır. Müslümanların geleneğinde ev ve ders, ev ve sohbet, ev ve misafir, hep yan yana anılan kavram çiftleri olagelmiştir.

7. Suffe ve mescid: Kurumsal eğitim yöntemi

Nasıl ki Hz. Peygamber'in muhalefetteyken takip ettiği eğitim yöntemi Daru'l-Erkam örneğinde tecessüm etmişse, iktidardayken takip ettiği eğitim yöntemi de yeni kurulan İslam toplumunun kalbi Peygamber Mescidi ve onun Suffe'sinde tecessüm etmişti.

Hz. Peygamber'in hicretten sonra kendi kalacağı yerden önce mescidin yerini tesbit etmesi, eğitimin ertelenemez oluşuyla açıklanabilir. Çünkü namaz için mutlaka belli bir mekana ihtiyaç yoktur. Zaten Hz. Peygamber ve mü'minler mescid olmadan da namazlarını cemaatle îfâ etmektedirler. Fakat mescid olmadan kurumsal eğitim mümkün olmayacaktır.

Burada dikkati çeken, Hz. Peygamber'in mescidi inşâ ettirirken, hemen yanı başına "Suffe" adı verilen yatılı bir bölüm inşâ ettirmesidir. Tarihçiler burada kalanların sayısını 90'a kadar çıkarırlar. Ama biliyoruz ki bu sayı sabit değil değişkendi.

Suffe'de kalan yatılı öğrenciler için bir yaş sınırlaması yoktu. Bunların yalnızca kalacak yeri olmayan, yoksul ve cahil kimselerden müteşekkil olduğu şeklindeki yaygın kanaat doğru değildir. Bunlar arasında konuk öğrenciler, Ensara mensup bekar yerliler, Ka'b b. Malik gibi varlıklı ve kültürlü insanlar da yer almıştı.

Bu yatılı okulun öğrencileri, mescidde Hz. Peygamber'in gözetiminde hem öğretilir hem eğitilirlerdi. Rasulullah'tan ayrı olarak yazı hocaları, Kur'an hocaları vardı. Ubade b. Samit, Abdullah b. Sâid yazı ve dil dersi veren hocalardan ikisiydi. Yine Abdullah b. Mes'ud, Muaz b. Cebel, Ubey b. Ka'b gibi isimler de Kur'an hocası olarak görev yapıyorlardı (Buhari, Müslim vd.).

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden öğrendiğimize göre Ashab-ı Suffe'den 70 öğrencinin hep birlikte bazen sabahlara kadar hocalarından birinin başına toplanıp ders aldıkları olurdu (III, 137).

Hz. Peygamber eğitim ve öğretime o derece önem atfetmişti ki, burada okuyan insanlar savaşlardan muaf tutulmuşlardı. Hz. Peygamber bilgi elde etmek için çabalayan kimsenin Allah yolunda savaşan kimseyle aynı konumda olduğunu söylüyordu (İbn Mace). Tevbe sûresinin 122. âyeti onun bu uygulamasını onaylayarak ilâhî bir emre dönüştürmüştü.

Civar kabilelerden dini öğretecek öğretmen talep edildiğinde, Hz. Peygamber Suffe ashabı içerisinden seçip gönderiyordu. Genelde taleplere, aynı kabileye mensup öğrenciler varsa, onlarla cevap veriliyordu. Meune Kuyusu yakınlarında davetçi müşrikler tarafından pusuya düşürülerek katledilen 70 (ya da 40) kişilik gurubun hepsi de Suffe ehli olan iyi yetişmiş öğretmen adaylarıydı. Bu olay Hz. Peygamber'i çok derin

bir acıya boğdu. Günlerce namazlarında gözyaşı döktü ve tüm vakit namazlarında cemaate ellerini açtırarak şehitler için duâda bulundu (kunut).

Hz. Peygamber'in insan eğitimine verdiği önemi şu olay çok güzel açıklar: Bir gün Hz. Ali evine döndüğünde Hz. Fatıma'yı yorgun ve üzgün buldu. Ona halini sorduğunda, Hz. Fatıma her yeri kabarıp patlamış ellerini göstererek "Şu halime bak!" dedi, "Un öğütmek için değirmen taşı çevirmekten ellerim böyle oldu!" Hz. Ali, "Babana git" dedi, "Elinde savaştan kazanılmış bir yığın esir ve mal var, belki birini sana hizmet için verir." Rasulullah'ın "Babasının anası" diye sevdiği Fatıma'sı kendisine gelip durumu arz ettiğinde, aldığı cevap şuydu: "Kızım, ben onların bedelini Suffe ashabına vermeye niyet ettim!" (İbn Sa'd VIII, 25)

Buradan da açıkça anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber mescidinde yaygın eğitimin yanında bir de Suffe ashabı için örgün eğitim planlanmıştı.

Suffe ashabının eğitimiyle amaçlanan, yeni inşâ edilen İslam toplumu için kadro ihtiyacını karşılamaktı. Bu anlamda Hz. Ömer'in ölümüyle sonuçlanan suikastın ardından, Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim için "Eğer yaşasaydı hilafete hiç tereddütsüz onu aday gösterirdim" demesi manidardır. Bu örnek, Suffe ashabının eğitimiyle kadro yetiştirilmesi amaçlandığı tezimizi doğrulamaktadır. Şu da bir gerçek ki, bu teşebbüs Hz. Peygamber'in vefatıyla kurumlaşamadan akamete uğramıştır. Nebevi siyasetin Hz. Peygamber'in ardından topu topu 30 yıl sürmesinin nedenleri araştırılırken, kanaatimizce bu projenin akim kalmış olması da göz önüne alınmalıdır.

7.1. Yaygın ve örgün eğitim

Her hafta Cuma namazı kitlesel eğitim için bulunmaz bir fırsattı. Kadını erkeği, çocuğu yaşlısı, özürlüsü özürsüzüyle bütün bir toplum haftanın bir günü zorunlu Cuma eğitimine tabi tutuluyordu. Bu eğitim öylesine önemliydi ki, dört rekat-

lı öğle namazı bu gerekçeyle ikiye iniyor, diğer iki rekatın yerini ise iki seansta verilen vahiy eksenli bir ders (hutbe) alıyordu. Bir bakıma bu, haftalık örgün eğitim dersi olan hutbenin, namazdan daha önemsiz olmadığı anlamına geliyordu.

Bunun böyle olması da doğaldı, zira Muhammedî davet daha ilk yıllarında cehaleti en büyük düşman ilan etmiş, en azılı hasmına da "Ebû Cehil: Cehaletin babası" adını vermişti. Oysa ki onun adı bu değil, Amr b. Hakem'di. Bununla verilmek istenen mesaj şuydu: İlâhî vahye düşman olan ancak cehaletinden düşman olur. Dolayısıyla müslümanlar, düşmanlarını değil cehaleti hedef almalı ve onu yok etmelidirler. Bunun için de hakikatle donanıp gerçek bilgiyi taşımalıdırlar.

Bunun dışında Hz. Peygamber, lüzum gördükçe minbere çıkıp topluma öğretilmesi gerekli bir hakikati öğretiyordu. Bu bazen namaz vakitleri dışında bile gerçekleşiyor, o durumlarda bir müezzin toplumu mescide çağırma görevi üstleniyordu. Hz. Peygamber, cehaletten kaynaklanan bir uygulama gördüğünde, bu yöntemi kullanarak toplumu aydınlatıyordu.

Caminin örgün eğitim kurumu olarak kullanılması sadece tek taraflı konuşmalarla sınırlı değildi. Hz. Peygamber, kıldırdığı farz namaz biter bitmez cemaate yönelerek sorularını cevaplıyor, sorunlarını dinliyor ve çözümler üretiyordu. Günümüz imamlarının sünnet gerekçesiyle namazın ardından yüzlerini cemaate dönme geleneği, Hz. Peygamber'in işte bu uygulamasına dayanıyordu. Fakat günümüzde içeriğinden boşaltılan bu nebevi uygulama, kuru bir taklitten öte bir anlam taşımaz hale getirilmişti.

8. Risaletin risaleleri: mektupla mesaj

Hz. Peygamber'in eğitimi sadece etrafındakilerle sınırlı kalmamıştır. Aslında onun çevresindeki irili ufaklı yöneticilere gönderdiği mektuplar imana davet yanında, bir *mektupla eğitim* yöntemidir. Muhataplarına hakikati oldukça net ve sade bir dille ifade etmeyi amaçlayan bu mektuplar, ne bir

tehdit ne de tahkir içermekteydi. Sadece teklif ve tebliğ amacı taşıyordu.

Hz. Peygamber'in mektup yöntemi ve onlarda kullandığı üslup, Allah'a güven demeye gelen imanın nasıl "özgüvene" dönüştüğünün ideal birer örneğiydi. Çağının iki imparatorunu da muhatap alan bu mektupların kimisi Habeş Necaşisi ve Mısır Mukavkısında olduğu gibi büyük bir muhabbetle, kimisi Bizans İmparatoru'nda olduğu gibi nedeni karmaşık bir tereddütle, kimisi de İran Kisrasında olduğu gibi hınç ve nefretle karşılanmıştı.

Risalet, peygamberlik demekti. Rasul ise Allah'tan mesaj almış kişiydi. O da aldığı mesajı insanlara ulaştırabileceği tüm araçları kullanarak ulaştırmaya çabalamıştı. Bu mektuplar işte bu çabanın bir ürünüydüler. Mâide 19. âyette yer alan "onun ulaştığı kimseleri" ibaresi, Hz. Peygamber başta olmak üzere her mü'mine, ilâhî mesajı ulaşabileceği her yere ulaştırma sorumluluğunu yüklüyordu.

Geriye Hz. Peygamber'in bizzat uygulamış ve ürünlerini devşirmiş olduğu özgün bir model kaldı: Mektûbât yöntemi. Bu yöntem raşid ve mürşid halifeler tarafından Rasulullah'tan sonra da kullanıldı. Sadece dışarıya yönelik mesaj için değil, içeriye yönelik mesaj için de kullanıldı. Özellikle Hz. Ömer'in valilerine yazdığı kısa ve özlü mektupların, valiler üzerinde nasıl derin bir etki yaptığı, onları yanlış uygulamalarından ve haksızlıklardan nasıl caydırdığı tarihi bir gerçektir.

Aynı yöntemi Hz. Ali de yöneticiliği sırasında uygulamış, bunlardan bir kısmı İbn Ebi'l-Hadid tarafından Nehcü'l-Belağa'da toplanmıştır. Hz. Ali'nin bir belagat şaheseri olan bu mektupları okunduğunda, aradan geçen bunca uzun süreye rağmen aktüel değerinden ve eğiticiliğinden hiçbir şey kaybetmediği hayretle görülecektir.

Bu yöntem, daha sonraki bazı alimler tarafından gâyet güzel ve olması gerektiği gibi anlaşılmıştır. Onlar bu yöntemi sadece davete mahkum etmediler. İyiliği emir ve kötülükten nehiy amacıyla çok güzel kullandılar. İslam tarihinde "mek-

tubat geleneği" adını vereceğimiz bir gelenek oluştu. Bu yöntemi daha çok irfan ekolünün mensupları kullandılar. Bunların başında İbn Arabi ve İmam Rabbani'yi örnek gösterebiliriz.

İnternet'in git gide yaygınlaştığı günümüzde, mektubat geleneğimizden yola çıkarak bu nebevi yöntem tekrar güncelleştirilebilir. İman ve ilim, sahibine, çağının her alandaki yıldızlarıyla mektuplaşabilecek özgüveni sağlar. Herkes değil ama bazıları, bu yöntemi kendilerine iş edinmelidir. Öğrenilen her yabancı dilin sadakası, o dili konuşan bir takım insanlara, insanlığın değişmez değerlerini taşımaktır.

Hz. Peygamber'in eğitim yönteminin ardından, okumanın nasılına geçebiliriz.

9. Kitap ve okuma üzerine

Bilinebilen her şey okumanın objesidir. Sadece kitap değil, bir yıldız, bir ateş böceği, bir insan, bir çocuğun göz yaşı, bir gül, bir doğum, bir ölüm, bir kazanç, bir kayıp da okunabilir. Okunmalıdır da.

Böylesi bir bakış, varlığı bir kitap bilen bakıştır ve elbet varlığı kitap bilen biri, kitabı da bir varlık, yani *servet* bilecektir. Kitabı servet olarak görenler, bilgiyi de *sahici krallık* olarak tanımlarlar. Bilginin ilme dönüştürülmesi, güç ve iktidarın adalete dönüştürülmesi gibidir.

"Nasıl okumalı?" sorusuna cevap ararken, asıl cevaplamamız gereken bir sorunun önünde buluruz kendimizi: Kitap okumanın standart bir usûlü olur mu?

Elbette ki cevabımız "hayır"dır. Fakat bu hayır, özellikle "standart" nitelemesine dönük bir cevaptır. Çünkü okumak oldukça kişisel bir eylemdir ve her insan kendine göre bir okuma yöntemi geliştirebilir. Ne var ki, yine de bu yöntemler sınırsız değildir. Sorudaki "standart" sözcüğünü çıkarırsak, bu takdirde cevabımız hayır'dan çok evet'e yakın olacaktır.

Sözün özü, okumanın asgari bir usûl ve erkanı olmalıdır, vardır.

Okumada doğru usûlü tesbit, öncelikle doğru kitabı tesbitle başlar. "Kitabın doğru olup olmadığını bildikten sonra okumaya ne gerek var?" sorusu yersiz bir sorudur. Çünkü burada söz konusu olan, kitabın içeriğinden önce hangi konuda yazıldığı, kimin yazdığı, yazarının o konudaki bilgi ve birikimi, eğer okumuşsa daha önceki eserlerinden bir şeyler alıp almadığı, varsa daha başka okuyanlara ne verdiği, tavsiye edenin ehil ve güvenilir olup olmadığıdır. Zaten bu unsurlar dikkate alınmadan kitap alınıyorsa, orada bir okurdan değil, savruk bir tüketiciden söz etmek daha yerinde olacaktır.

Eğer alınan bir lügat, bir tefsir, bir ansiklopedi, bir antoloji, bir hadis derlemesi gibi bir müracaat kitabıysa, bu konuda işin ehlinden görüş almak en doğrusudur. Özellikle alternatifi olan eserlerde tavsiye daha da önem kazanır. Bu birden fazla çevirisi olan tercüme eserler için de geçerlidir.

Kitap tavsiyesi isteyeceğiniz insanın yararlı bir tavsiyede bulunabilmesi, ancak sizi, birikiminizi, seviyenizi, kapasitenizi, kabiliyetinizi tanımasına bağlıdır. Bunları tanıma oranı arttıkça tavsiyenin isabet oranı da artar.

Kişinin alırken en az zorlandığı eserler her alanda "klasik" demeyi hak etmiş eserlerdir. İmam Malik'in *Muvatta*'ı, Buhari ve Müslim'in *Sahih*'leri birer hadis klasiğidir. İbn Hişam'ın *es-Sîra*'sı bir siyer klasiğidir. Taberi'nin ve İbnu'l-Esir'in tarihleri bir tarih klasiğidir. Yine Taberi'nin Zemahşeri'nin, Razi'nin tefsirleri birer tefsir klasiğidir. Şafii'nin *er-Risale*'si, Şatıbi'nin *el-Muvafakat*'ı birer fıkıh usûlü klasiğidir. İbn Salah'ın *Mukaddime*'si bir Hadis usûlü klasiğidir. Ahmed b. Hanbel'in *Kitabu'z-Zühd*'ü ve Gazzali'nin *İhya*'sı bir ahlak ve edeb klasiğidir. Kuşeyri'nin *Risale*'si, Rabbani'nin *Mektubat*'ı birer tasavvuf klasiğidir. Kindi'nin *Resail*'i ve İbn Rüşd'ün *Faslu'l-Makal*'i, birer felsefe klasiğidir. Sadi'nin *Bostan ve Gülistan*'ı, İbn Hazm'ın *Tavku'l-Hamame*'si *(Güvercin Gerdanlığı)*, Feridüddin Attar'ın *Mantiku't-Tayr*'ı birer hikmet klasiğidir.

Bunlar islam klasiklerinden sadece birkaç örnektir. Dide-

rot'un *Tarih*'i, Homeros'un oyunları, Eflatun'un *Devlet*'i, Aristo'nun *Metafizik*'i Yunan klasiklerine örnektir. *Kelile ve Dimne, Mahabharata, Upanişadlar* Hint klasikleri ve kutsal metinleri arasında yer alır.

Siyaset, bilim, sosyoloji, tarih, din, sanat alanındaki Batı klasikleri bugün tüm dünyayı istila ettiği için onları saymaya gerek duymuyoruz.

Klasikleri okurken, aynı alanda medeniyetler arası karşılaştırmalı bir okuma en yararlı yöntemdir. Bu hem karşılaştırılan medeniyetler arasındaki çakışma ve çatışma noktalarını ele verecek, hem de bir analiz ve sentez yapma imkanı sunacaktır.

Klasikleri tercümesinden okuyacaksanız, bu bir okur için tercihteki en problemli alanı oluşturmaktadır. Bu problemi en asgariye indirmenin yolu, mütercimin ehliyet ve liyakat sahibi olup olmadığını bilmekten geçiyor. Genellikle ticari kaygıyla yapılmış tercümelerde rastlanılan lakayıtlık, notlandırılarak yapılmış, yani emek verildiği anlaşılan tercümelerde daha azdır. Okuyucu bu kitapların aslını alacaksa, mutlaka tahkikli neşirlerini almalıdır. Eğer kitap koleksiyonu yapan bir "kitap kurdu" değilse, piyasadan taş baskı eserler toplamasının çalışmasına hiçbir yararı olmayacaktır. Hatta bu istifadesini azaltacaktır.

En değerli kitaplarınız, maddi açıdan en sıkışıkken aldığınız eserlerdir. Eğer böylesi bir durumda aldığınız eseri, yine aynı haldeyken okumuşsanız, bilgileriniz arasında en kalıcı olanın da onlar olduğunu görmüşsünüzdür.

10. Nasıl bir okuma?

Mümkün olduğu kadar tek kitap okunmamalıdır. En az iki kitap el altında olmalı. Biri zihnin en dingin anlarında okunması gereken 'ağır' bir eser, diğeri yatmadan önce okunacak 'hafif' bir eser olmalıdır.

Okunan eserde bir daha kullanılacak bilgiler üçe ayrılmalı-

dır. Bunlardan gıda gibi her an kullanılabilir bilgiler hafızaya kaydedilmelidir. İkinci dereceden önemli bilgiler mutlaka ayrı bir deftere kaydedilmelidir. Bilgisayar kullananlar bu kayıt işlemini kendi oluşturdukları bir data banka kaydetmelidirler. Kitap bitirildikten sonra 15 dakikalık bir zaman ayırarak o kitabın özetinin bir bilgisayara işlenmesi, yıllar içerisinde size paha biçilmez bir bilgi hazinesi kazandıracaktır. O data bank alfabetik bir biçimde tanzim edilmeli ve aranılan bilgiler bulunabilecek şekilde tasnif edilmelidir. Önemi üçüncü dereceden olan bilgiler ise kitapta altı çizilerek belli edilmelidir.

Okumak boş zaman işi değildir. Okumayı boş zaman işi sayanlar, ona çekirdek çitlemek, mısır gevreği yemek, satranç oynamak, pul koleksiyonu yapmak türünden çok tali bir işlev yüklemiş olurlar.

Okuma dürtüsü bilgi ve hikmet aşkından kaynaklanmalıdır. O zaman okumak bir zahmet değil bir lezzet halini alacaktır. Okuduğunuz zamanlar en dolu zamanlarınız olacaktır. Bu formasyonu kazanan biri okumayınca rahatsız olur, sanki bir tarafının eksildiğini hisseder.

Okumanın özel bir zamanı olmamakla birlikte her eser her zaman okunmaz. Özel eserler özel ve dingin zamanlarda, dingin bir kafa ve kalp ile okunur.

Okumanın özel mekanı da olmaz. İnsan isterse kırda, dağda, bayırda, otobüste, uçakta, özetle her yerde okuyabilir. Burada önemli olan dış mekanın değil iç mekanın okumaya hazır olmasıdır. İç mekanı okumaya hazır olan birinin kulağının dibinde davul çalınsa yine duymaz. Okumak istemeyen kalp atışlarının sesini bile bahane gösterir.

Verimli okuma tekniklerinden biri de gurup okumalarıdır. Bu, ya bir eserin gurup içinde bir kişi tarafından okunup diğerleri tarafından dinlenmesi yöntemiyle uygulanır, ya da herkes eseri okuduktan sonra birlikte tenkidi yapılır. İkinci yöntem birincisinden daha verimlidir. Birincisinde okuyan dışında kalanlar edilgen konumdayken, ikincisinde hepsi de etkendir.

11. Nasıl bir liste?

Okuma listeleri en riskli listelerdir. Çünkü kitaplar da insanlar gibi doğarlar ve ölürler. Gözde olurlar ve gözden düşerler. Dün en iyi olma iddiasındaki eser bugün daha iyisiyle aşılabilir. Bunun istisnası vahiylerdir.

Fakat, eğer ille de bir liste düzenlenecekse, bu *kitap eksenli* değil isim ya da konu eksenli bir liste olmalıdır. Biz burada hem İslam medeniyetiyle, hem de diğer uygarlıklarla ilgili farklı açılardan bir liste denemesi yapalım. Bu, hem bu konudaki bitmez tükenmez taleplere bir nebze de olsa cevap olur, hem de okurun kendi listesini oluşturmada bir öneklik teşkil eder.

Unutulmaması gereken bir nokta var: Bu türden bir liste, ne kadar objektiflik iddiası taşırsa taşısın, subjektif olmaktan tamamen arî olamaz. Nihayetinde, herkesin hazırladığı liste kendi tasavvurunu, eğilimlerini, bilgisini, birikimini, kapasitesini, bakış açısını, alem görüşünü yansıtır. Bu kaçınılması mümkün olmayan bir durumdur. Okur, düzenlediğimiz listelerden bu uyarılar ışığında yararlanmalıdır. Unutmamalıdır ki bu listeler, eskilerin eskimez ifadesiyle "efradını câmî ağyarını mani" olma iddiasında değildirler. Bu listeler "Bir liste nasıl tanzim edilmelidir?" sorusuna cevap sadedinde düzenlenmişlerdir.

Burada kitap listeleri de yer alabilirdi. Belki bazı okurlar için bu daha da makbul sayılacaktı. Fakat bundan özellikle kaçındık. Doğrudan kitap isimlerini içeren bir liste, bir çok yararlar yanında, bir çok mahzurlar da taşır. Hepsinden öte bu, kimsenin üstlenmek istemeyeceği bir risktir. İsim ve konu merkezli listeler söz konusu riski daha az barındırmaktadır.

Özellikle isim listelerini düzenlerken fazladan bir riski üstlenme pahasına isimlerin önüne spot cümleler koyma gereği duydum. Bunlardan bazıları o isme âit aforizma kabilinden spot cümleler, bazıları da onları tanıtıcı cümleler. Bunun, çoğu ekol sahibi olan bu isimleri tanımayan, onların düşünce ve felsefelerini bilmeyen insanlara bir kolaylık olacağından

hiç kuşku yok. Fakat, hemen hepsi âit oldukları dünyanın köşe taşı olan ve fikirlerini tanıtmak için ciltlerce esere gerek duyulan bu kişileri tek cümleyle tanıtmanın zorluğu da ortada. Zorluğu ve riski. Bu riski almadan böyle bir şey de yapılamazdı zaten.

Bu açıklamalardan sonra listelerimize geçebiliriz.

11.1. İslam merkezli muhtemel bir okuma listesi

İslam medeniyetinin yetiştirdiği isimlere ilişkin muhtemel bir okuma listesi şöyle düzenlenebilir:

Peygamberler ve raşid halifelerden sonra:

1. Abdullah b. Mes'ud: Dirayetin kaynağı. (öl. 32 h.)
2. Hz. Aişe: İlk ve son kadın müctehid. (öl. 58 h.)
3. İbn Abbas: "Kur'an'ın tercümanı". (öl. 68 h.)
4. Ömer b. Abdülaziz: Sonbahar goncası. (öl. 101 h.)
5. Hasan el-Basri: İnsanın kaderi, iradesidir. (öl. 110 h.)
6. İmam Zeyd: "İmam kılıcını kuşanandır". (öl. 122 h.)
7. İmam Cafer: Ehl-i beytin kutup yıldızı. (öl. 148 h.)
8. İmam Ebu Hanife: "Beni gasbedilmemiş bir toprağa gömün". (öl. 150 h.)
9. İmam Malik: "Medine'nin Fakihi". (öl. 179 h.)
10. Harun er-Reşid: Beytü'l-Hikme'nin babası. (öl. 193)
11. Cabir b. Hayyan: İslam simyasını kuran adam. (öl. 200 h.)
12. İmam Şafii: Sünni paradigmanın müessisi. (öl. 204 h.)
13. el-Me'mun: 'Muhalif ekoller de yaşasın'. (öl. 218 h.)
14. el-Harizmi: Cebir ve logaritmanın babası. (öl. 236 h.)
15. Ahmed b. Hanbel: 'Rivayet herşeydir'. (öl. 241 h.)
16. Haris el-Muhasibi: Zühdü kurumlaştıran isim. (öl. 245 h.)
17. Buhâri: Muhaddislerin imamı. (öl. 256 h.)
18. Kindî: Müslümanları felsefeyle tanıştıran isim. (öl. 856 h.)
19. İmam Taberi: Ömrün her gününe otuz sayfa. (öl. 310 h.)
20. Kuleyni: Şia'nın Buhari'si (öl. 329 h.)

21. Eş'ari: Kelamın akideleşmesi. (öl. 330 h.)

22. Mâtürîdi: Kelamda denge okulu. (öl. 333 h.)

23. Fârâbi: "Muallim-i Sânî" (öl. 339 h.)

24. İbn Sîna: "Maşrıki Felsefe". (öl. 428 h.)

25. Mâverdi: 'Güvenlik adaletten önce gelir'. (öl. 450 h.)

26. el-Bîrûni: Bir deha bin fen. (öl. 453 h.)

27. İbn Hazm: İçtihad herkese farzdır. (öl. 456 h.)

28. Gazzali: "Huccetu'l-İslam" (öl. 505 h.)

29. Zemahşeri: "Araplar, dilinizi benden öğrenin!". (öl. 538 h.)

30. Ahmed Yesevi: Kılıçsız sultan. (öl. 550 h.)

31. Abdulkadir Geylâni: Alim ve sûfi. (öl. 561 h.)

32. İbn Rüşd: "Akıl ve nakil süt kardeştirler". (öl. 594 h.)

33. Fahreddin Razi: Kelamla başlayıp Kur'an'la biten hayat. (öl. 606 h.)

34. İbn Arabi: Aşk metafiziği filozofu. (öl. 638 h.)

35. Celaleddin Rumi: "Men bende-i Kur'ânem". (öl. 671 h.)

36. Nasıruddin Tusi: Büyük Şiî hezarfen. (öl. 672 h.)

37. İbn Teymiyye: "Ben cennetimi yüreğimde taşıyorum". (öl. 728 h.)

38. Şâtıbi: Endülüs'lü büyük müceddid. (öl. 790 h.)

39. Bahauddin Nakşibend: "Keramet? Bunca günahla ayakta duruyorum ya". (öl. 791 h.)

40. İbn Haldun: 'Toplumların yasaları vardır'. (öl. 808 h.)

41. Celaleddin Süyuti: 600 kitap bir ömre sığar. (öl. 911 h.)

42. Ebussuud Efendi: Süleyman'ın 'Süleyman'ı. (öl. 982 h.)

43. İmam Rabbani: "İkinci 1000'in yenileyicisi". (öl. 1007 h.)

44. Sadreddin Şirazi: "Hareket-i cevheri" filozofu. (öl. 1050 h.)

45. Katip Çelebi: Batıyı farkeden ilk Osmanlı. (öl. 1067 h.)

46. Şah Veliyyullah Dehlevi: Bir müceddid. (öl. 1176 h.)

47. Muhammed b. Abdulvehhab: Bedavet mi-hadarat mı? (öl. 1201 h.)

48. Halid Bağdadi: Modern Anadolu sufiliğinin atası. (öl. 1242 h.)

49. Şevkâni: Yemenli bir müctehid. (öl. 1250 h.)

50. Seyyid Muhammed es-Senusi: Gece zahid gündüz mücahid. (öl. 1859)

51. Cemaleddin Afgani: Ümmetin sadakası. (öl. 1898)

52. Muhammed Abduh: Taklitten tahkike. (öl. 1905)

53. Sâid Halim Paşa: "Kurtuluş İslamlaşmada". (öl. 1921)

54. M. Akif Ersoy: Yüzyılın yüz akı/Kur'an şairi. (öl. 1936)

55. Muhammed İkbal: Dini düşünceyi ihya eden şair. (öl. 1938)

56. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır: Yüzyılın müfessiri. (öl. 1942)

57. Musa Carullah: 20. yüzyılda bir müctehid. (öl. 1949)

58. Hasan el-Benna: "İmam". (öl. 1949)

59. Abdulvahid Yahya (René Guénon): Modernizmin yargıcı. (öl. 1951)

60. Mustafa Sabri Efendi: Gurbette bir şeyhülislam. (öl. 1954)

61. Sâid Nursi: "Bediüzzaman". (öl. 1960)

62. Seyyid Kutub: Kur'an'ın gölgesinde bir Kurban. (öl. 1967)

63. Ali Şeriati: "Şehid". (öl. 1977)

64. Mevdudi: Altkıtadan bir yüz akı. (öl. 1979)

65. Fazlur Rahman: 'İslam modernizmi olur'. (öl. 1988)

66. Muhammed Esed: 'Mekke'ye giden yolcu'. (öl. 1992 m.)

Bu liste hiç kuşkusuz taslak bir listedir ve daha farklı listeler de düzenlenebilir. Fakat İslam medeniyet tarihinin köşe taşlarından oluşan bir listede aşağı yukarı bu şahsiyetler mutlaka bulunmalı ve hayatları öğrenilmelidir. Bu listede hayatta olan müslüman yazar, düşünür, alim ve önderler yer almamaktadırlar.

11.2. Diğer medeniyetlere ilişkin okuma listesi

Yukarıdaki liste İslam medeniyetine âit listedir. Bir de

Hind, Mısır, Yunan, İran ve Çin gibi İslam dışı kültürler var. İşte onlara âit karma bir liste de şöyle düzenlenebilir:

1. Kırişna: Mahabharata'nın sahibi. (İÖ 3000)
2. Hermes: Hikmetin babası. (İÖ 2500)
3. Patanjali: Yoga Sutra'nın babası. (İÖ 2000)
4. Miletoslu Thales: Her şey sudandır. (İÖ. 585)
5. Zerdüşt: Hayat iyilik ve kötülük tanrılarının savaş alanıdır. (İÖ 551)
6. Anaksimenes: Her şey havadandır. (İÖ 526)
7. Pisagor: Her şey soyut bir asıldandır. (İÖ 500)
8. Budha: Hayat ıstıraptır. (İÖ 483)
9. Parmenides: Hiçbir şey yoktan var olmaz. (İÖ 480)
10. Lao Tse: Adsız olanın adıyla. (İÖ 479)
11. Konfüçyüs: Gelenekten refah üretmek. (İÖ 450)
12. Anaksagoras: Her şeyden bir şey. (İÖ 428)
13. Herodotos: Tarih bilimdir. (İÖ 424)
14. Demokritos: Her şey bir şeyden (=atomdan). (İÖ 370)
15. Sokrates: "Doğruyu bilen doğru davranır". (İÖ 399)
16. Eflatun: Her şey mutlak ve idea(l) bir özün gölgesidir (İÖ 347)
17. Aristoteles: Hakikat duyularla algılanandır. (İÖ 322)
18. Pavlus: Kilise kurtuluştur. (öl. 67)
19. Filon: Musa'yı Yunanca konuşturan adam. (öl. 40)
20. Plotin: "Karanlık ışığın yokluğudur". (öl. 270)
21. Mani: Biraz Zerdüşt, biraz Musa, biraz İsa. (öl. 276)
22. Aziz Augustinus: Skolastik dönemin babası. (öl. 430)
23. Thomas Aqinas: Kiliseye aklı sokan adam. (öl. 1274)
24. Jean Calvin: İman kader, İncil yeter. (öl. 1564)
25. Martin Luther: Protestosu din olan adam. (öl. 1576)
26. Giordano Bruno: Kilisenin yaktığı bilgin. (öl. 1600)

11.3. Modern Batıya ilişkin muhtemel bir okuma listesi

Yukarıdaki liste, kadim çağlarla Batı ortaçağını kapsayan bir listeydi. Bir de Rönesans'la başlayan modern Batı uygarlığının köşe taşları var. Böyle bir okuma listesinde mutlaka bulunması gereken isimleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Francis Bacon: "Bilmek, hakim olmaktır" (öl. 1626)
2. Descartes: Hakikati ikiye bölen adam. (öl. 1650)
3. Spinoza: Panteizmin laik hahamı. (öl. 1677)
4. Thomas Hobbes: "Kurtlaşmış" insana "devleşmiş" devlet. (öl. 1679)
5. Locke: "Bireyin hakları da var." (öl. 1704)
6. Hume: Akla karşı kalbin savunması. (öl. 1776)
7. J. J. Rousseau: Devlet meşruiyetini toplumsal sözleşmeden alır (öl. 1778)
8. Adam Smith: Daha çok üretim, daha çok tüketim (öl. 1790)
9. Kant: Ahlakın kaynağı fıtrat ve niyettir. (öl. 1801)
10. Hegel: "Doğru, tarihe direnendir". (öl. 1831)
11. Kierkegaard: "Kitle yalandır." (öl. 1855)
12. J. Stuart Mill: Bireycilik 'kilisesinin' babası. (öl. 1873)
13. Darwin, üçlü çetenin ilki: "Güçlü haklıdır"ın evrimcesi. (öl. 1882)
14. Marks, üçlü çetenin ikincisi: "İnsan alet kullanan hayvandır" (öl. 1883)
15. Freud, üçlü çetenin üçüncüsü: "İnsanı şehveti sevk eder". (öl. 1939)
16. Nietzsche: "Günah, fıtrata aykırılıktır!" (öl. 1900)
17. Nicolai Hartmann: "Bilgi ontolojiktir" (öl. 1950)
18. Albert Camus: "Başkaldırıyorum o halde varım". (öl. 1960)
19. Arnold Toynbee: Yiğit bir ses. (öl. 1975)

20. Heidegger: Varoluşu batıya hatırlatan adam. (öl. 1976)
21. E. F. Schumacher: "Maddenin yeri ikinciliktir". (öl. 1977)
22. Sartre: İnkarı özgürlük sanan adam. (öl. 1980)
23. Foucault: İçerden bir itiraz. (öl. 1984)
24. Gadamer: Anlamak metodolojik değil ontolojiktir (öl. 2002)
25. Karl Popper: "Bilim yanlışlanabilir olandır."
26. Feyerabent: Batılı 'akla veda' etmek.

11.4. İslam medeniyetinde siyasal dönem ve iktidarlara ilişkin bir okuma listesi

İslam medeniyetinde siyasal dönem ve iktidarlara ilişkin bir okuma, yaklaşık şu listeye göre düzenlenebilir:

1. Hz. Peygamber dönemi (622-632)
2. Raşid halifeler dönemi (632-661)
3. Emeviler dönemi (661-750)
4. Abbasiler dönemi (750-1258)
5. Endülüs İslam Devleti (756-1492)
6. Gazneliler (962-1136)
7. Fâtımîler (969-1171)
8. Selçuklular (1037-1147)
9. Murâbıtlar (1056-1147)
10. Muvahhidler (1121-1269)
11. Anadolu Selçukluları (1077-1300)
12. Eyyubîler (1171-1250)
13. Memlûkler (1250-1382)
14. Osmanlılar (1299-1923)
15. Safeviler (1502-1736)
16. Babürlüler (1526-1858)
17. Ulus Devletler Dönemi (XX. yüzyıl)

11.5. Diğer dünya uygarlıklarına ilişkin muhtemel bir liste

Kadim dünya uygarlıklarına ilişkin bir okuma listesi yaklaşık şöyle tanzim edilebilir:

1. Mısır uygarlığı (İÖ 1700'e kadar)
2. Mezopotamya uygarlığı (İÖ 2500-1700)
3. Hint uygarlığı (İÖ 500'e kadar)
4. Yunan uygarlığı (İÖ 500'e kadar)
5. Çin uygarlığı (İÖ 500'e kadar)
6. Yunan uygarlığının yükseliş dönemi (İÖ 500-336)
7. Helenistik uygarlığın yayılışı (İÖ 500-200).
8. Hint uygarlığının gelişim ve yayılımı (İS 200-600)
9. Hun İstilaları ve Avrasya'daki etkileri (İS 200-600)
10. Roma imparatorluğu (İÖ 8 yy- İS 476)
11. Sasani imparatorluğu (İS 224-651)
12. Bizans (476-1453)
13. Moğolların yükselişi ve Moğol İstilası (1206-1258)
14. Eski Amerika medeniyetleri (12. yy – 16. yy)
15. Avrupa'nın kolonyalist ve emperyal dönüşümü (1500-1648)
16. Avrupa'da eski rejim (1648-1789)
17. İspanyol Amerikası (1648-1789)
18. Fransız Devrimi ve ideolojilerin doğuşu (1789-1917)
19. Avrupa sömürgeciliği (16-20. yüzyıllar)
20. Sanayi devrimi ve getirdiği iki dünya savaşı (1850-1945)
21. ABD'nin İngiltere'den boşalan yere oturması (1949)
22. Soğuk savaş dönemi (1949-1990)

11.6. Fıkıh ekollerine ilişkin bir okuma listesi

Fıkıh ekollerini içeren bir okuma, şu listeye göre yapılabilir:

1. Selef dönemi fıkhı
2. Hanefilik

3. Malikilik
4. Şafiîlik
5. Hanbelilik
6. Caferilik
7. Zeydilik
8. Zahirilik
9. İbadilik
10. Yeni selefilik

11.7. İslami siyasî ekollere ilişkin muhtemel bir liste

Siyâsî ekoller için, tartışılabilir bir liste şöyle tanzim edilebilir:

1. Şîa
2. Haricilik
3. Mutezile
4. Mürcie
5. Sünnilik
6. Şuûbilik
7. İsmaililik

Bu listelerin tartışılabilir olması doğaldır. Çünkü bir ekol hem siyasi, hem kelami, hatta hem de fıkhi bir nitelik taşıyor olabilir. Mesela Şîa ve Haricilik böyledir. Bu yüzden bazı ekolleri birkaç listede birden göstermek daha doğru bir yöntem olabilir.

11.8. Kelamî ekollere ilişkin muhtemel bir liste

Muhtemel bir kelam ekolleri listesi şöyle düzenlenebilir:

1. Şîa
2. Hariciler
3. Mutezile
4. Mürcie
5. Kaderiler
6. Cebriler

7. Ehl-i Hadis
8. Ehl-i Re'y
9. Selefiler
10. Eşariler
8. Matüridiler
9. İhvan-ı Safa
10. İsmaililer
11. Sufiler
12. Vahdet-i Vücut ekolü
13. Hulul ve ittihatcılar
14. Hurufiler

11.9. Sömürgecilik sonrası İslami Hareketlere ilişkin bir liste

Sömürgecilik sonrası İslâmî oluşum ve hareketlere ilişkin bir okumada, yaklaşık şöyle bir liste takip edilebilir:

1. Vahhabi Hareketi
2. Cezayir'de Şeyh Abdulkadir Hareketi
3. Kuzey Afrika'da Senusiler
4. Kafkasya Müridizm Hareketi
5. Sudan Mehdilik Hareketi
6. Somali Mehdilik Hareketi
7. Osmanlı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti
8. Hint Şehid Hareketi
9. İslam Birliği
10. İhvan-ı Müslimin
11. Cemaat-i İslâmî
12. Risale-i Nur Hareketi
13. Milli Görüş Hareketi
14. İran İslam Devrimi

12. Nasıl bir kütüphane?

Bir kütüphanede ilk bulunması gereken eserler, lügatler-

dir. Ana dilinizin lügati başta gelmelidir. Tabi ki bunlar, Türk Dil Kurumu gibi resmi kurumların ideolojik sansürle hazırladıkları lügatlerden müteşekkil olmamalıdır.

Osmanlıca, Arapça, Farsça, Latince ve Grekçe lügatler de bir kütüphanenin lügatler bölümünde olması gereken eserlerdir. Bunlardan ayrı olarak mutlaka kişinin resmi ya da özel uzmanlık alanına ilişkin ihtisas lügatleri bulunmalıdır. Uzmanlık alanı tıp olan birinin *tıp sözlüğüne*, fıkıh olan birinin *fıkıh sözlüğüne*, medya olan birinin *iletişim sözlüğüne*, felsefe olan birinin *felsefe sözlüğüne* sahip olması şarttır.

Lügatlerin hemen ardından dil ve gramer kitapları gelir. Kişi anadiline âit en az bir gramer kitabı bulundurmalıdır. Eğer bildiği yabancı diller varsa, onlara âit lügatlerle birlikte o dillerin en iyi bina/structures kitaplarından en az biri bulunmalıdır. Bu bölümde hem ana diline hem de bildiği yabancı dile âit imla kılavuzları ve isim sözlükleri de bulunmalıdır. Mesela Arapça isimler, künyeler, kavimler ve yer adlarında yapılacak bir çok yanlışı önlemenin yolunun Süyuti'nin *Lübbü'l-Elbab fi Tahriri'l-Ensab* isimli eserine sahip olmaktan geçer.

Ansiklopedik eserler, kütüphanelerin vazgeçilmezleri arasında ilk sıralarda yer alırlar. Ancak bu alan en çok istismar edilen alanlardan biridir. Çünkü, aldığı ansiklopediye hiç bakmadığı halde, kalın ciltleri kütüphanede gösterişli oluyor diye ansiklopedi koleksiyonu yapan insan sayısı hiç de az değildir. Ansiklopedilerin bir dezavantajı da, çok pahalı olmaları ve çok yer kaplamalarıdır.

Kişi eğer uzmanlık yapmıyorsa, birbirine benzer ansiklopedilerin hepsini ayrı ayrı bulundurmamalıdır. Bu hem yer israfı, hem de kaynak israfı olacaktır. Mesela İngiliz ansiklopedistlerinin eseri olan *AnaBritannica*'ya sahip olan birinin Fransız ansiklopedistlerinin eseri olan *Meydan Larousse*'una sahip olması gerekmez. Yine aynı konumdaki birinin *Diyanet İslam Ansiklopedisi* dururken, ondan çok çok geri olan *MEB İslam Ansiklopedisi*'ne sahip olması da gerekmez. Ama en iyisi, eğer varsa ansiklopedileri CD olarak temin etmektir.

Ansiklopedik eserler içerisinde her ilim adamı adayının mutlaka edinmesi gerekli olanlar monografik ve biyografik ansiklopedilerdir. Bunların başında bu alanın ilklerinden olan İbn Nedim'in *el-Fihrist*'i, zeylleriyle birlikte Katib Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunun*'u, Taşköprüzade'nin *eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*'si, Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri, Zirikli'nin *el-A'lam*'ı, Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Literatur (=GAL, Arap Literatür Tarihi, Tarihu'l-Edebi'l-Arabi)*, Fuat Sezgin'in *Geschichte des Arabischen Schriftums (GAS, Arap Kitabiyatı Tarihi, Tarihu't-Türasi'l-Arabi)* adlı dev eserleri sayılabilir.

Bir mü'minin kütüphanesinde baş köşeyi kitapların kitabı Kur'an ve onun etrafında örülmüş olan literatür almalıdır. Bunların başında bildiğiniz dilde yapılmış mealler, tefsirler ve lügatler gelir.

Kur'an lügatleri ve Kur'an kelimelerinin anahtarları bu alana bir parça eğilen herkes için vazgeçilmez müracaat eserleridir. Kur'an lügatleri çok olsa da, bunlar arasında Rağıb'ın *Müfredât*'ı henüz aşılabilmiş değildir.

Gelelim Kur'an kelimelerinin anahtarlarına. Eğer Kur'an okuru kelimelerin yapısını bilecek kadar bir Arapça'ya vakıfsa, bir kelimesini hatırladığı âyeti bu anahtar lügatlerden bulabilir. Muhammed Fuad Abdülbaki'nin hazırladığı *Mu'cemu'l-Müfehres* bu alanda en iyi hazırlanmış eserdir. Sünnet külliyatı için de aynı sistemle hazırlanmış anahtar eser, alanında büyük bir ihtiyacı karşılayan oryantalistlerin hazırladığı *Concordance et İndices de la Tradition Musulmane*'dır.

İleri düzeyde bir Kur'an araştırıcısı mutlaka İbn Manzur'un *Lisan*'ı, İbn Faris'in *Mekayis*'i, Zemahşeri'nin *Esas*'ı, Zebidi'nin *Tac*'ı gibi alanının en iyileri olan Arap dilinin ansiplopedik lügatlerine sahip olmalıdır. Yine, Ebu Ubeyde'nin *Mecaz*'ı, Ferra'nın *Meani*'si, Firuzabadi'nin *Besair*'i, Zerkeşi'nin *el-Burhan*'ı, Süyuti'nin *el-İtkan*'ı, bir tefsir kitaplığının olmazsa olmazıdırlar. Şimdilerde bu eserlerin elli-yüzünü birden içeren CD'lerle de bu ihtiyaç karşılanabilir.

12.1. Elektronik imkanlar

Günümüzde, bundan daha ileri bir fırsat da, İnternetle, dünyanın sayılı kütüphanelerine kimine cüzi bir bedel karşılığı abone olarak, kimine ise bedelsiz bağlanarak aradığınız nadir eserlere ulaşma imkanıdır. Ne var ki dünyanın en nadide eserlerini bağrında saklayan Süleymaniye Kütüphanesi gibi dev kütüphanelerimiz hâlâ bu imkandan mahrumdur. Onlardan istifade ancak bizzat giderek, o paha biçilmez hazine değerindeki eserlerle yakın temas kurarak sağlanabilir. Yine de hem resmi kütüphaneler hem İSAM gibi tüzel kişilere âit araştırma kütüphaneleri, bu alanda büyük bir boşluğu doldurmaktadırlar.

Sanal dünyanın en hızlı yayılan beylikleri web siteleridir. Bu siteler içerisinde ilimle iştigal eden kişiye yol gösteren, ilmi araştırmaları, makaleleri ve hatta doktora tezlerini bünyesinde barındıran siteler de vardır. Araştırılan konuda İnternette yapılacak kısa bir arama, insanın önüne yepyeni dünyalar açacaktır. Arapça'yla ilmi çalışma yapacak kişilere rehberlik yapacak çok yönlü kılavuz siteler de mevcuttur.

CD'ler günümüzde, artık kütüphanelerin vazgeçilmez bir unsurudur. *El-Mektebetu'l-elfiyye li's-Sünneti'n-Nebeviyye* gibi binlerce ciltten oluşan bin kitaplık CD'ler, bir ilim adamına istediğinden fazlasını vermektedirler. Başta *sünnet* olmak üzere, *tefsir, fıkıh, siyer, edebiyat, kelam, dil, siyaset, tarih* gibi İslam medeniyet mirasının her alanına dair yüzlerce hatta binlerce cilt kitabı kapsayan bu tür CD'lerin sunduğu imkanları, kitap olarak dizmeye ne imkan yeter, ne de mekan.

Bir kütüphane, ne kadar uzman kütüphanesi olursa olsun, tıptan siyasete, şiirden hatıratа, zoolojiden sosyolojiye kadar hayatın bütün alanlarında yazılmış konusuna vakıf, okununca bir şeyler veren, sahibini o konuda asgari bilgiyle donatan eserlere sahip olmalıdır. Bazen bir anı kitabında okuduğumuz bir anekdot önümüze yepyeni ufuklar açabilir. Bazen bir kitabın kazandırdığı bir bilgi, bizi hayati bir yanlıştan koruyabilir.

Unutulmamalıdır ki, sağlam bir entelektüel birikim ve genel kültür, akıllıca oluşturulmuş bir kütüphaneyle kazanılabilir. Kitaplar sadece bilgiyi öğretmezler, eğer okur nasıl okuyacağını iyi bilirse, hayatın en azından bir kısmını da öğretirler. Hayatın tamamını kitaplardan öğrenmek elbette olmayacak iş. Çünkü hayat kitaplara sığmayacak kadar geniş, renkli ve karmaşıktır. Fakat unutulmamalıdır ki, kitapları doğuran da hayatın kendisidir.

Her kitap bir yerde kendisini vücuda getirenin "nasıllarının" bir ürünüdür. Yani kitap, sorularla başlayan bir zihin gebeliğinin çocuğudur. Ne'ler ve nasıl'lar olmadan, bir kitap nasıl doğar? Ne'ler ve nasıl'lar olmadan bir hayat nasıl inşâ edilir? Ne'ler ve nasıl'lar olmadan, bir insanın hareketi, bir salyangozun hareketinden nasıl ayırt edilir? Ne'ler ve nasıl'lar olmadan bir dilberin şuh daveti, bir hak erinin iman davetinden nice seçilir?

O halde şimdi "nasıl bir davet"e gelelim.

13. Nasıl bir davet?

Davet şart mıdır?

Eğer inandığınız değerlerin insanlığın değişmez değerleri olduğunu, bu değerlere bağlılığın insanı iki dünya mutluluğuna götürdüğünü, *Allah* demenin *anlam* demek olduğunu, yeryüzünde hayatın yeniden inşâsını sağlayacak insanın ancak vahiy tarafından inşâ edileceğini biliyor ve buna inanıyorsanız, davet şarttır.

Bunlara inanmıyorsanız, zaten sizin davetçi olmanız söz konusu değildir. Çünkü, kendiniz davete muhtaçsınız. Ama, hem bütün bunlara inanıp hem de davet etmiyorsanız, siz dünyanın en bencil, en kıskanç, en muhtekir insanısınız. Çünkü mutlak güzelliği paylaşmıyorsunuz. Ortak doğruları kıskanıyorsunuz. Mutlak güzellik paylaşıldıkça artar. Ortak doğrular yaygınlaştıkça hayat daha bir güzelleşir. Bu gerçeği bilen biri, onları paylaşmadan nasıl durabilir ki?

Üç şeyi sevmeyen gerçek davetçi olamaz:

i. Adına davet ettiği *Allah'ı.*

ii. Kendisine davet ettiği *hakikati.*

iii. Mutluluğunu paylaştığı *insanı.*

Bu üç şeyi seven ise davet etmeden duramaz. Çünkü Allah'ı seven insanı sever, insanı seven ona hakkı ve hakikati tavsiye eder.

Eğer tüm peygamberleri ortak bir mesleğe nisbet etmek caiz olsaydı, bunun adı "davet mesleği" olurdu. Bu nedenle her davetçi, peygamberlerin oluşturduğu insanlıkla yaşıt zincire eklenmiş mütevazı bir halka olduğunu düşünmelidir.

Bilmek insana, sadece *bildiklerini yaşama* sorumluluğunu yüklemez. Aynı zamanda *bildiklerini taşıma* sorumluluğunu da yükler. Vacip olan bir bilgiye ulaşmak da vaciptir. Bazı araçlar olmadan ona ulaşılamıyorsa, bu kez o araçları elde etmek vacip olur. Diyelim ki bilgiyi elde ettiniz, bu sefer o bilgiyi, ondan mahrum olanlara ulaştırmak vacip olur.

İlim durdurmaz. Eğer bir bilgi sahibini "Beni muhtaç olanlara ulaştır" diye rahatsız etmiyorsa, ya bilenin *içi boştur,* ya da bilinen *içerikten yoksundur.*

Davet bir tür tekliftir. Teklif muhataba farklı usûllerle iletileceği gibi, davet de muhataba farklı usûllerle iletilebilir. Çünkü davet her zaman, mekan ve insan için geçerlidir. Fakat her zamana ve mekana uygun usûller farklı olabilir. Zamanla ve mekanla değişmeyen üç unsur davetçinin uyması gereken şu üç talimattır:

i. Temsil et: Davet edenle davet ettiği hakikat arasında bir özdeşlik değilse de bir irtibat bulunmalıdır. Davet eden eğer davet ettiği hakikatle uyumsuzluk arz ediyorsa, davet meşru olsa da etkisi sıfır olur. İşte davetçiyle davet ettiği hakikat arasındaki bu uyuma *temsil yeteneği* adı verilir. Önce temsil et, sonra davet et. Zaten her temsil kendi başına bir "hal daveti"dir.

ii. Tebliğ et: Temsil ettiğini düşünelim. "Ben temsil ediyo-

rum ya, bu yetmez mi?" deme. Yetmez. Yetseydi, "iyiliği özendirmek kötülükten sakındırmak" ayrı bir vecibe olmazdı. Kur'an'da bir kötülükten kaçınmak ayrı bir emir, ondan gücü yettiği kadar başkalarını sakındırmak daha başka bir emirdir. Bunun gibi, iman etmek ayrı bir sorumluluk, imanı ondan mahrum olanlara taşımak ayrı bir sorumluluktur. Küfürden uzak durmak, kişiyi, başkalarının içine düştüğü küfür bataklığına lakayt kalmanın vebalinden kurtarmaz.

iii. Teşvik et: işte tam bu noktada üçüncü madde gündeme girer. "Tebliğ ettim, benden vebal gitti" deme. Hakka, doğruya, hayra, güzele, yararlıya teşvik et. Hakkın galip gelmesi için var gücünü ortaya koy. İyinin artması için çalış. Hayırda öne geçmek için yarış. Hak, doğru, hayır, güzel, yararlı için bir bedel ödenecekse, bu bedeli onların değerini henüz bilmeyenlere ödetmek yerine sen öde. Onlara ödetmeye kalkmak zulme dönüşebilir.

14. Nasıl bir ıslah?

"Yenilik" ve "ıslahat".

Bu ülkenin iki yüzyıllık tarihi, bu iki kelimenin büyüsüne kapılmakla geçti. *Yenilikçilik*, yani eski ifadesiyle "ceditçilik". III. Selim bu kelimenin büyüsüne inandırılmıştı. Kurduğu yeni orduya "Sekban-ı Cedit" dedi, yaptığı kanuni düzenlemelere "Nizam-ı Cedit" (=yeni düzen).

Devlet ricali sözcüğün büyüsüne o kadar kapılmışlardı ki, "yeni, yeni" demekle hiçbir şeyin yenileşmeyeceğini göremediler. Esasında şu gök kubbe altında yepyeni bir şeyin olmadığını unuttular. Dahası, *yeni* ile *köksüzlük*, *yenilik* ile *zıpçıktılık* arasındaki farkı fark edemediler. Yeniyle eski arasında mutlak bir kopuşun, eskiyi eskittiğini, yeniyi de doğmadan ölüme mahkum ettiğini anlayamadılar. Bütün bu yenilik edebiyatına rağmen sonunda ne elde edildiğini hepimiz biliyoruz.

Islahat, Frenkçe ifadesiyle *reform* da, tıpkı "yeni" gibi bü-

yülü kelimelerden biriydi. 1856'da aslında sonun başlangıcının ilanı olan Gülhane Hattı Hümayunu'na bula bula *Islahat Hattı Hümayunu* adını bulmuşlardı. Ondan daha önce II. Mahmut bacağına giydiği Fransız donu ve kafasına oturttuğu Yunan takkesiyle (fes), "reform" yaptığını sanmıştı. Bir yığın mazlumun sırf kavuk yüzünden canına kıyıldı. Bu nasıl ıslahat gemisiydi ki, yüzmek için kandan deniz istiyordu? Daha sonraki her reform ve devrim, öncekilere nisbetle daha fazla kanla beslenecektir. Hepsi de Kur'an'ın şu ölümsüz tesbitinde yer alan kınanmış kişilikle örtüşüyordu:

"Kendilerine 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiği zaman, 'Ne münasebet!' dediler, 'Biz sadece ıslahat/reform yapıyoruz!' Dikkat edin, onlar var ya onlar; fesat çıkaranların daniskasıdırlar, ne ki onlar, (söyledikleri yalanı Allah'ın yüzlerine vuracağının) farkında dahi değiller." (Bakara 11-12)

"Islah ediyorum" diye ifsad edenlerin ıslahatı şöyle dursun. Biz gerçek ıslahatın, mutlaka ıslah olmuş insanlar tarafından yapılacağını bilelim. Kendileri ıslah olmamış olanlar, başkalarını ıslah etmekten nasıl söz edebilirler? Islah-ı nefs etmiş olanlar, eğer düzeltmeye taliplerse, öncelikle ıslah edilmiş bir tasavvur, akıl ve kişiliğe sahip olmalılar.

Islahatın gerekmediğini kim söyleyebilir? Bozulmanın olduğu bir hayatta, elbet düzeltmek gerekecektir. Çözülen bağlanır, dağılan toplanır, kirlenen yıkanır, hastalanan tedavi edilir. Fakat bu nasıl yapılacaktır? İşte mesele budur. Düzeltme iddiasıyla yola çıkanların çoğu, bozanların ta kendileridir.

Fakat insanlık tarihinde bu iddiayla yola çıkıp da iddialarının aksi vaki olmamış olan bir çizgi hep var olmuştur. Bu peygamberlerin çizgisidir. Onlar hep düzeltme iddiasıyla çıkmış, hiçbiri bu iddiayla çelişen bir davranış ortaya koymamıştır. O halde, tüm ıslahat hareketleri, tüm reform iddiaları, peygamberlerin yoluna yaklaştığı oranda başarılı ve doğru, ondan uzaklaştığı oranda başarısız ve yanlıştır.

Başarılı bir ıslah çalışması için şu üç unsur şarttır:

i. Doğru adam.
ii. Doğru niyet.
iii. Doğru usûl.

İlk ikisiyle neyi kastettiğimiz birinci kitapta açıklandığı için geçiyoruz. Üçüncü unsur doğru usûl. Bu da önceliklerin doğru tesbitiyle başlar. Çünkü ıslah, ihya ve tecdit hareketi, bir tür yangına müdahaleye benzer.

Yangın var. Her şey yanıyor. Duracak bir dakika zaman yok. Fakat nereden başlamalısınız? Yanmakta olan eşyadan mı, yanan eşyadan mı, henüz tutuşmamış eşyadan mı? Bunda bir karara vardınız diyelim, bu kez de şu sorun karşınıza çıkacaktır: Kurtarılacaklarda öncelik sırası nasıl tesbit edilecektir?

Misal mi? İstemediğiniz kadar...

Devletlu hırsızlar bir milletin tüm malını bir günde yağmalarken, siz küçük hırsızların ellerini neresinden keseceğinizi tartışıyorsanız, bu, öncelik problemini çözemediğinizin göstergesidir.

Küresel güç merkezi bir buçuk milyarlık İslam ailenize savaş ilan edip tüm müslümanların varlığını tehdit ederken, siz Vahhabi tehlikesinden, Sünni tehdidinden, Şii bid'atından, Radikalizm aşırılığından söz ediyorsanız, "nasıl" sorusunun cevabında çuvallamışsınız demektir.

15. Nasıl bir eleştiri?

Kur'an'ın peygamberlerin Allah'tan aldıkları kimi zaman ağır kimi zaman hafif uyarılara neden yer verdiğini hiç düşündünüz mü?

Mesela, Hz. Adem önce "Rabbine karşı asi olmuş", ardından tevbe edip af dilenerek affedilmiştir (20 Tâhâ 121). Hz. Nuh oğlu için duâ etmiş, fakat bu reddedilmiştir (11 Hûd 46). Hz. Musa'nın elinden ölümlü kaza çıkmış, ardından "ben kendime yazık ettim" diye af dilemiştir (28 Kasas 16). Hz. Yunus gö-

rev yerini "bir kaçak köle gibi" (37 Sâffât 140) izinsiz terk etmiş, sonra pişman olup "Ben zâlimlerden oldum" diye tevbe etmiştir (21 Enbiya 87). Hz. Davud, işlediği bir hatadan dolayı tevbe etmiştir (38 Sâd 24). Hz. Peygamber en az üç konuda farklı dozlarda uyarılmıştı: Kendisine gelen körden dolayı, Tebük savaşında mazeret beyan eden ikiyüzlülere izin verdiği için, Münafıkların liderinin cenaze namazını kıldığı için (80 Abese 1-4; 9 Tevbe 43; 9 Tevbe 84).

Vahiy bunları örtemez miydi? Hiç dile getirmese bazılarından kimin haberi olurdu? Peki, neden dile getirip ölümsüzleştirdi?

Cevabı belli: Hatasız kul olmayacağına göre, af dilemeyi, özür dilemeyi, tevbe ve istiğfar etmeyi öğrenelim diye. Bu örneklerin hepsi de bir özeleştiri örneğidir. Özeleştirinin en büyüğü, insanın Allah'a karşı istiğfar ve tevbesidir.

Geleneğimizde eleştiri vardır. Sadece var değil, geleneğimizde eleştiri bir sorumluluktur. Fakat adabını gözeterek. Haddini bilerek. Usûl ve üslubunu koruyarak.

Esasen eleştirinin amacını sonucu tayin eder. Eğer sonuçta ortalığı yıkıp tarumar ediyorsa, o eleştiri değil saldırı, düzeltme değil bozma, inşâ değil imhâ, tamir ve tashih değil tahriptir.

Eleştirinin hem doğru hem de yararlı olabilmesi için şu üç şart bulunmalıdır:

i. Önce sev:

Eleştirdiğini sevmiyorsan, bu eleştirine benliğinin ve ayartıcı duygularının karışmamasını nasıl garanti edeceksin? Bir eleştiriye benlik karışıyorsa, o eleştirinin kendisi eleştiriye muhtaçtır. Sözgelimi bir kimse, hasetlik damarı kabardığı için söylediği şeylerin adını "eleştiri" koysa, bu eleştiri sayılabilir mi? Yine sözgelimi bir kimse kin güttüğü biri için hissettiklerinin adını "eleştiri" koysa, buna eleştiri gözüyle bakılabilir mi?

Önce sev, sonra ne yaparsan yap. Önce sev, sonra istediğin

kadar eleştir. Zaten sevgi parantezine alınmış bir eleştiri, kardeşinin gözündeki çapağı göstermek kadar ona iyilik olacaktır. Ya da, yarasına merhem sürmek kadar ona ikram sayılacaktır.

ii. Eleştiriyi istiğfar gibi, tevbe gibi yap:

Eleştirdiğin husus kendinde olmuş olsaydı ne yapardın? Kendini ne kadar eleştirebiliyorsan, muhatabını da o kadar eleştir. Bu ölçüyü korursan, eleştirin istiğfar gibi, tevbe gibi olacaktır. Dost eleştirisinin ilk şartı, eleştirmeden önce dostu için duâ etmektir. Ömründe eleştireceği insan için bir kez duâ etmeyi hatırına getirmemiş birini düşünün. Bu kişinin eleştiriyle muhatabının iyiliğini amaçladığı iddiası inandırıcı olur mu? Eleştiride samimiyetin ölçüsü budur.

iii. Şahsa değil hataya nişan al:

Eleştirmek, bir tür yıkamaktır. Eleştirmek, *elemek* kökünden türetilmiştir. Yani, süpürüp atmamak, onu bir pirincin taşını ayıklar gibi ayıklamaktır. Çoğu zaman eleştiri bir ayıklama olmaktan çıkıp, bir *süpürme* işlemine dönüşür. Buna, hataya değil de hatanın sahibine nişan almak diyoruz. Eleştirinin amacı, insana ayna tutmaktır. Hatasını görmesini sağlamaktır. Hz. Peygamber, topluluk içerisinde birisinin hatasını düzelteceği zaman, isim vermeden "Sizden biri şöyle şöyle yapmasın" şeklinde hatayı tamir ederdi. Söylenilen o hatayı yapan her kimse, o uyarının gereğini yapardı. Diğerleri ise hem önceden uyarılmış olurlar, hem de bir hatanın nasıl izale edileceğini öğrenmiş olurlardı.

Eleştiren ve eleştirilen arasındaki hiyerarşik konum eleştiriye uygun olmalıdır. Bu iki konum arasındaki uyumsuzluk, haklı eleştiriyi zayi ettiği gibi, eleştireni de zor durumda bırakır.

Eleştiri bir sorumluluk olduğu kadar bir haktır da. Bu hakkı, hak edenler kullanmalıdır. Doğru olan beyazın griyi eleştirmesidir. Bunu siyah yapmaya kalkarsa, eleştiri sadece usûlden değil, esastan hatalı bir eleştiri olur. Hz. İsa'nın dediği gibi "ilk taşı günahsız olan atsın!" Loto oynayan birini eleştir-

mek kumarbaza düşmez. Sigara içeni eleştirecek kimse, ayyaş olmamalıdır. Asalak tabiatlı birini ille de biri eleştirecekse, bu hırsız olmamalıdır. Alimin eleştirmeni cahil değildir.

Küçüğün büyüğü, evladın babayı, talebenin hocayı, şakirdin üstadı eleştireceği durumlar elbette vardır. Fakat bu konumdaki bir eleştirinin üslubu, tersi konumdakinin üslubuyla aynı olamaz. Eleştiri dışı kişi ve kurum yoktur, fakat usûlünce, adabınca, erkanınca.

15.1. Eleştirilenin gözetmesi gereken hususlar

Yukarıda sıralananlar eleştirenin gözetmesi gereken unsurlar. Bir de eleştirilenin kaçınması gereken unsurlar var. Bunları da üç başlık altında toplayabiliriz:

i. Eleştiriye kapalı olma hastalığı:

Kul kusurludur. İnsan nisyan ile maluldür. Mükemmellik iddiası şeytanın tuzağıdır. Sadece haddini bilmeyen biri mükemmellik iddiasında bulunabilir. Çünkü iman, insanın düşünebileceği her ne mükemmellik varsa, onların tamamını Allah'a atfetmektir. *Lehu'l-esmâu'l-husnâ*'nın anlamı budur. Yani, "En güzel nitelikler yalnızca Allah'a âittir". Kulun kusursuzluk iddiası, kibirdir. Kibrin "gizli şirk" sayılmasının gerekçesi de budur. Çünkü kusursuzluk Allah'a âit bir niteliktir. Bu anlama gelen bir tavır, açıkça değilse de kapalı bir ilahlık iddiası anlamı taşıyacaktır.

Eleştiriye kapalı olmak, kusursuzluk iddiasıyla eşdeğerdir. Çünkü bu, "Ben hiç yanılmam ve hata yapmam, dolayısıyla eleştiriye de gerek yoktur" anlamına gelir. Eleştiriye kapalı olma hastalığı, eleştirileri kabulde seçici olmaktan farklı bir şeydir. Bu, eleştiriyi kategorik olarak dışlamaktır. Bunun iki türü vardır: Ya tüm eleştirileri dinler fakat hiç birini dikkate almaz, ya da eleştiriye kulak bile vermez. İkincisi birincisinden çok daha beterdir. Eleştiriye kapalı insanlar, kendi kendilerini akletmeyen bir yakın çevreye mahkum ederek cezalandırırlar. Tıpkı bir ipek böceği gibi, kendi ördükleri kozanın

kurbanı olurlar. Uyarıya en fazla ihtiyaç duydukları zamanlarda bile kendilerini uyaracak birinden mahrumdurlar. Bu, eleştiriye kapalı olmanın cezasıdır. Sonuç hataların istense de dönülemeyecek kadar kökleşmesi halidir.

ii. Her eleştiriyi düşmanlık, her eleştireni düşman sanma hastalığı:

Usûlüne ve âdâbına uygun her eleştiri, eleştiren kimsenin eleştirilene yaptığı önemli bir katkıdır. Bundan dolayıdır ki, bilgi ve birikim sahibi insanlar eleştiriyi hak etmeyeni eleştirmezler. Çünkü herkesin eleştiriyi hak etmediğini düşünürler. Eleştirilerini ise sadece eleştiriyi hak edenlere yöneltirler. Onlar da bu eleştiriyi kendilerine yapılmış büyük bir katkı ve destek olarak görürler.

Bunun zıddı her eleştiriyi düşmanlık, her eleştireni düşman görme hastalığıdır. Böyle bir hastalık, genellikle kendine güven yokluğundan kaynaklanır. Etrafımıza baktığımızda eleştiriye en çok tahammül eden insanların kendine güveni olanlar, en çok tahammülsüz olanlarınsa kendine en az güveni olanlar olduğunu kolaylıkla anlarız. Kendine güvensizliğin bir çok sebebi olmakla birlikte, bunların başında çocukluk yallarında maruz kalınan problemler gelir.

Savunmacı bir karaktere sahip olan bir çocuk, kendinden yaşça ve güççe üstün saldırgan karakterlilerle birlikte büyüdüğünde, bu onda kişilik bozukluğuna yol açmaktadır. Kendisine yapılan her uyarı teşebbüsünü, çocuklukta oluşan bilinçaltı sonucu refleksif olarak kendine bir saldırı olarak görmektedir. Daha uyarınızın ilk cümlesi dahi tamamlanmadan karşınızda savunma mekanizmalarını tam kapasite çalıştırmış birini bulmaktasınız. Muhatabınız o anda sizi dinleme konumunda değildir. Çünkü tüm alıcılarını otomatik olarak kapatmıştır. Bilinç kapanmış, görevini bilinçaltı teslim almıştır. Sizin ne diyeceğinizi dahi bilmeden, bilinçaltının yönlendirdiği reflekslerle, savunma konumuna geçmiştir.

iii. Hatayı savunma hastalığı:

Hatayı kabul etmek adam işidir, hatayı savunmak Şeytan

işi. Çünkü Âdem de hata yaptı şeytan da. Fakat Âdem hatasını kabul etti "adam" oldu, İblis hatasını savundu "Şeytan" oldu. Hata etmek insânî bir şeydir, insana yakışmayan hata olduğunu bile bile hatayı savunmaktır. Usûlüne ve edebine uygun yapılmış bir eleştiriye eleştiriyle karşı koyanların genelde düştüğü durum budur.

Yanlış yapan kendine zulmeder, fakat yanlışı savunan hakikate zulmeder. Çünkü yanlışı savunmak doğru ile yanlış arasındaki çizgiyi yok etmeye çalışmaktır. Hiçbir hata, hatayı savunmak kadar büyük olamaz. *"Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz"* sözü, işte bu marazi tavrın tam tersi bir tavırdır ve erdemlerin en büyüğüdür. Erdem hiç hata işlememek değil, hatada ısrar etmemektir. Bu da hatanın hata olduğunu kabul etmekle mümkündür.

15.2. Özeleştiriyi kurumlaştırmak

Nefis muhasebesi, yani özeleştiri kurumlaşırsa, yukarıda sıraladığımız engeller, kendiliğinden aşılmış olacaktır. Çünkü en verimli özeleştiri, başkalarının sizi eleştirmesine gerek kalmadan sizin kendi kendinizi eleştirebilmenizdir.

Bunun birinci şartı doğru ve yanlış, iyi ve kötü, hak ve batıl arasındaki çizgiyi tereddüde yer bırakmayacak biçimde çizebilmektir. Bu çizgiyi açık ve net olarak çizecek bir bilgi ve birikime sahip olamayanlar ya özeleştiri yapamazlar, ya da yaptıkları özeleştiriden sonuç alamazlar. Sadece kendilerini eleştirmekle yetinirler ki, bu da özeleştiriyle laubali olmaktır.

Laubali kişilerin problemi eleştiri kabul etmemek ya da özeleştiri yapmamak değil, aksine öz ya da üvey, gelecek her tür eleştiriyi sorgusuz sualsiz peşinen kabul etmektir. Çünkü bu tipler, kendilerinden umut kesmiş tiplerdir. *Ne desen haklısın*'cı tavırla, bir tür kendine özgü meşruiyet alanı oluşturmuşlardır. "Beni de böyle kabul edin", ya da "ben buyum" tavrı, çoğu zaman yanlışı meşrulaştırmanın gerekçesi olarak ileri sürülür.

İkinci şartı, kişinin yeri geldiğinde kendisiyle dalga geçebilecek kadar özgüvene sahip olabilmesidir. Özgüven sahibi insanlar özür dilemekten, hatayı itiraf etmekten korkmazlar. Fakat bu itiraf onları hataya karşı laubalileştirmez. İtirafla yetinmeyip ibret alırlar. İstiğfarla yetinmeyip tevbe ederler. Yani yanlışı yanlış olarak kabul edip ondan vazgeçerler, doğru olanı tesbit edip ona yönelirler.

Özeleştirinin kurum haline gelmesi, işte bu şartların oluştuğu bir toplulukta gerçekleşir. Böyle bir toplulukta eleştiri sözle yapılmaz, hata sahibine ayna olunarak yapılır. Onun kendisini seyretmesi sağlanır. Doğrusunun nasıl yapılacağı bilfiil gösterilerek, yanlışını kendisinin görmesi sağlanır. İşte böylesi bir topluluk, özeleştiriyi kurum haline getiren bir topluluktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KİMİNLE YAPMALI?

1. Kendi ile barışık olmak başkasını fark etmektir

"Kiminle yapmalı?" sorusu, yüzeysel bir bakışla, insanın sosyal bir varlık olmasından kaynaklanan sosyolojik bir gereklilik gibi görünüyor. Fakat derinden bakınca, fıtrî bir boyutu olduğu anlaşılacaktır.

Kendisiyle barışık insan, sırf kendisini fark etmez. Bu zaten, insanın kendisiyle barışıklığının çıkış noktasıdır. Fakat bu barışıklığın varış noktası, başkasını fark etmektir. Öyle değil mi ama; bir başkası yoksa, *ben* demenin gereği nedir? Eğer ortada bir "sen", bir "o" yoksa, bu durumda "ben"i fark etmenin gerekçesi kalır mı?

"Ben" demek, ancak, "sen"in ve "o"nun olduğu yerde bir anlam kazanır. Dolayısıyla ben idraki insanı, başkasının varlığını tanımaya götürür. *Bir ben, başkası olmaksızın idrak edilemez.* Bu da mecburen başkasının varoluşunu, kendi varoluşu kadar anlamlı bulmak demektir.

Başkasını fark edemeyen bir "ben"in varacağı nokta *ben idraki* değil, bencilliktir. *Bencillik başkalarını yok saymak üzerine, ben idraki başkalarını fark etmek üzerine inşâ edilir.* Başkalarını fark etmek nasıl *varoluşsal barışıklık* haliyse, başkalarını yok saymak da *varoluşsal küskünlük* halidir.

Varoluşsal küskünlük hali yaşayanlar, başkalarını aramazlar. Çünkü onlar başkalarıyla karşılaşmak istemezler. Arasalardı "Orada *kim*se var mı?" diye soracaklardı. Kendileri de aranacak, kapıları vurulacak ve onlar da "*Kim* o!" diyeceklerdi. Yolculuklarını sürdürselerdi, yolda başkalarıyla karşılaşacaklar, "Sen *kim*sin?" diyeceklerdi. Kendilerine birinin varlığından söz edildiğinde, "O da *kim*?" diye merak edeceklerdi. Bir değer üretseler, bir şey yapsalar, "*Kim*inle yapmalı?" diye soracaklardı. Ya bir şey yapmak isteyenleri yanlarına çağıracaklar, ya da bir şey yapanların yanına koşacaklardı.

"Yapmalı mı, yatmalı mı?" tercihlerinden ikincisini seçenler bile, en azından kendilerine yatacak bir yer yapmak zorundalardı. Fakat insan yatmak için bir başkasına ihtiyaç duymazdı ki. İşte bu nedenle, yatanların *kimi kim*sesi olmazdı. Çünkü onlar kendilerini başkalarına mecbur edecek bir yükün altına omuz vermemişlerdi. Ve sonuçta *kim*siz, *kim*sesiz kalmakla cezalandırılmışlardı.

"Kiminle yapmalı?" sorusunu sormayanın tek sorunu, kimsiz kimsesiz kalmak değildi. O aynı zamanda kimliksiz kalmak ve kimlikleri fark etmemekle de cezalandırılacaktı. Çünkü "kim" sorusu, sahibini kimlikleri tanımaya götüren bir soruydu.

2. Kim sorusu kimlikleri tanımaya götürür

"Kiminle yapmalı?" diye sormayan, buna ihtiyaç duymayan biri, kimlikle ilgili derin bir problem yaşıyor demektir. Çünkü "kim" sorusu, sahibini kimliklere ulaştıran ilk kapıdır. İnsan bu kapıdan girerek tek tek ya da toplu kimliklere ulaşır.

Bu kapıyı vurmayanlar, kimlik problemini önemsemeyenlerdir. Onlar bir kimlik ortaya koymadıkları için, ortaya konulmuş başka kimlikleri de merak etmezler. Onları tanımak için ödenecek bedeli çok görürler. Dahası, insanlarla asıl tanışmanın kimlikleriyle tanışmak demeye geldiğini göz ardı ederler.

Kimlik sahibi olmak, kişilik sahibi olmakla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, kişiliğini kazanamamış olanların kimliklerini kazanmasından da söz edilemez. Kimlik, kişiliğin görüntüsüdür. Hüviyet, mahiyetin vesikasıdır.

"Kiminle yapmalı?" diye soran biri, kimlikler içerisinden tercih yapmak istediğini beyan etmiştir. Bu seçmektir. Seçen, seçtiklerini niçin tercih ettiğini, seçmediklerini niçin tercih etmediğini bilmek durumundadır. Bu da insanı doğrudan *insan denen meçhulün* önüne getirip bırakır.

Evet, insan kimdir? Değil mi ki "insanın kimliğinden" söz edilmektedir, "kimliğin insanından" değil. O halde soruların sorusu bu olmalıdır.

2.1. Yol arkadaşını yolcular arar

Bu bölümde ele aldığımız insan, sosyal bir varlık olan insandır. Yani başkalarına ihtiyaç duyan ve başkalarının da kendisine ihtiyaç duyduğu akıllı, iradeli, sorumlu, birlikte değer üretebilen canlı varlık.

"İnsan sosyal hayvandır" tezini dillendiriyordu Emile Durkheim. Bu tez, genelde ulusçuluğun, özelde Faşizmin yükselişine felsefi gerekçe olarak kullanıldı. Bu bir tepkiydi, sürekli bir uçtan diğerine gidip gelen Batının kayıtsız ve sorumsuz bireyciliğine, karşı kutupta oluşmuş bir tepki. Ulusçular bu tepkiyi ekmeklerine yağ olarak sürdüler.

Esasen insanı fonksiyonlarından sadece birine indirgeyen, ya da onun tek bir boyutunu öne çıkarıp diğer boyutlarını görmezden gelen her yaklaşım körün fili tarifine benzer sonuçlar üretecektir. İnsanın toplumsal bir varlık olduğu doğrudur, fakat insanın sürü olmadığı da. İnsan diğer hiçbir canlı varlıkla kıyaslanamayacak kadar özgün bir varlıktır. Özgünlüğünü şahsiyete dönüştürdüğü oranda içinde yaşadığı topluma öznelik yapar. Bunu başaramadığı zaman toplumun nesnesi olur.

"Kiminle yapmalı?" sorusuyla ortaya çıkan insan, elbette özne olmayı nesne olmaya tercih eden insandır. Bir şeyler yapmak için yola koyulan, daha fazlasını yapmak için yanına birini arayan insan, özne insandır. Belirleyici olmayı hak etmiştir. Eğer istikameti doğruysa, elinde sahih bir haritası ve doğru bir pusulası varsa, bulduğu yol arkadaşını da doğru yola yöneltecek demektir.

Her akıllı yolcunun ilk yapacağı iş, kendisine yol arkadaşı aramaktır. Yol arkadaşı kimi zaman yol kadar önemlidir. Çünkü hayat yolculuğu, tek başına kat edilemeyecek kadar zorludur. Bu yolculukta öyle yokuşlar çıkar ki önünüze, diz-

lerinizin dermanı kesilir, umudunuz tükenir. Yol arkadaşınız varsa, dermanlarınızı ve umutlarınızı paylaşırsınız. Paylaştıkça büyüdüğünü ve büyüdüğünüzü görürsünüz.

Tek yürekle baş edemedikleriniz olur. Birkaç yürek olunca, bu kez siz onlar için baş edilemeyen olursunuz. Yolculuğunuz bazen karaya, bazen denize denk gelir. Hayat denizinizde bazen fırtınalar kopar ve siz sığınacak limanlar ararsınız. İşte o demlerin aranılan limanı yol arkadaşlarının yüreğidir. O yürekler size sığınak, tutamak, barınak olur.

Yolculuğunuz boyunca tek mevsimi yaşamazsınız. Dört mevsimin dördünü de yaşarsınız. Bazen baharınız erken gelir, bazen kışınız. Bazen yazınız uzun sürer, bazen güzünüz. Mevsimlerin önünüze çıkaracağı zorluklara direnerek yolculuğunuzu sürdürmek, biraz da yol arkadaşınızın kimliğine bağlıdır.

İşte bu nedenle "Kiminle yapmalı?" sorusunun cevabı hayati bir önem taşır.

Ancak, yol arkadaşı kim olursa olsun yolcunun ve yol arkadaşının buluştuğu ortak payda "insanlık" ortak paydasıdır. Dolayısıyla "İnsan kimdir" sorusunu doğru cevaplamayan biri, kiminle yola çıkarsa çıksın sonuçta hüsran ile karşılaşacaktır. Çünkü o bir *insanla* yola çıktığının bilincinde değildir. İnsan kimdir sorusunu doğru cevaplamadığı için de, yol arkadaşının şahsında bir melek vehmedebilir. Bu vehim, sonunda sahibini sadece arkadaştan değil, yoldan da mahrum bırakabilir.

Tarih yola büyük iddialarla çıkıp da, daha yol almadan yola yatanların acıklı hikayeleriyle doludur. Tarih iddialı kitlelerle yola çıkıp da, daha yolun yarısına gelmeden arkadaşsız kalıp yolu ve yolculuğu terk edenlerin dramlarına tanıktır. Tarih, yolcusunu kaybetmiş yollar, yolunu ve yol arkadaşlarını kaybetmiş yolcular mezarlığıdır.

3. Elbette insanla ve insanca

"Kiminle yapmalı?" sorusuna hiç tereddüt etmeden "insanla" diye cevap veririm. Allah, peygamberlerine vaat ettiği

yardımını bile insan eliyle gerçekleştirirken, başka seçeneğimiz mi var, diye sorabilirsiniz. Elbette haklısınız, derim.

Fakat bu itirazı yapacak kadar akıllı olan nice insan vardır ki, birlikte iş yaptığının bir insan olduğunu unutacak kadar da unutkandır. İnsanın alternatifinin yine insan olduğunu bilir bilmesine de, yine de insandan insanüstü bir varlık göstermesini, ya da melekleşmesini bekler.

Yolda tek başına yolculuk yapanların sorunu budur. Tabi ki yolculuğu tek başına sürdüremeyip yola yatanların ve havlu atanların sorunu da budur. Sadece insanlardan beklenebilecek kimi durumlarla karşılaştığı için yolu insana kapatanların sorunu budur. Mükemmellik beklentilerini karşılamadığı için yanında yöresindekileri kırıp geçirdikten sonra "Ben tek başıma da olsa yolculuğu sürdürürüm" diye tafra satanların sorunu budur. İnsandan kılavuzlarla ve yol arkadaşlarıyla çıktığı yolculuk sırasında karşılaştığı kimi insânî durumları, yoldan çıkma gerekçesi sayıp yolu satanların sorunu budur.

"Kur'an'ın tercümanı" lakaplı müctehid ve müfessir sahabi İbn Abbas, *insan* sözcüğünün kökeninin *nisyan* olduğunu söyler. Nisyan, yani "unutmak". Buna göre insan sadece unutan bir varlık değil, adını "unutmak"tan alan bir varlık. Unutmak insan için hem paha biçilmez bir nimet, hem baş edilemez bir bela.

Paha biçilmez bir nimet. Çünkü, eğer insan unutmasaydı yaşayamazdı. Ölümü her an ta iliklerinde hissetseydi, yaşama gücünü yitirirdi. Acı, dert, keder ve elemi unutmasaydı, yaşama sevincini bulamazdı. Bazı şeyleri unutmasaydı, affetmezdi. İhaneti unutmasaydı, bir daha ikram etmezdi. Unutmasaydı, birden fazla peygamber, birden fazla vahiy gönderilmezdi. Unutmasaydı, zikretmezdi.

Baş edilmez bir bela. Aldatıldığını unutmasaydı, aldanmazdı. Ölümü unutmasaydı, dünyevileşmezdi. Allah'ı unutmasaydı Şeytan işsiz kalırdı. Amacını unutmasaydı, hayatı imhâ etmezdi. Sorumluluğunu unutmasaydı, cehennemi hak etmezdi. Ama hepsinden öte eğer insan unutmasaydı, başka-

sını fark etmezdi. Başkasını fark etmez, yani "Kiminle yapmalı?" diye sormazdı.

İnsan, tanrılık davası gütmesin diye unutan bir varlık olarak yaratıldı. İnsan unutan bir varlık olarak yaratıldı, başkasına muhtaç olduğunu bilsin diye. İnsan unutan bir varlık olarak yaratıldı, kendisine hatırlatacak dostlar bulsun diye. Dahası insan unutkan bir varlık olarak yaratıldı, "hatırlatma" anlamına gelen *zikr* (=vahiy) insin diye.

O halde, vahiy insanı nasıl tanıtıyor, kısaca ona bakalım.

3.1. İnsanı Yaratandan sormak

Vahiy insanın *ahsen-i takvim* üzre, yani "en güzel kıvamda" yaratıldığını söylüyor: "Doğrusu Biz insanı en güzel kıvamda yaratmışızdır." (95 Tîn 4)

İrfan okulu mensupları, insanın diğer varlıklar içerisindeki seçkin yerini ifade eden bu Kur'anî ibareyi *"eşref-i mahlukât: yaratıkların en şereflisi"* biçiminde anlamışlardır. Yeryüzü ölçeğinde düşünüldüğünde, böyle anlamakta bir sakınca bulunmamaktadır. Gerçekten de insan, şerefli bir varlıktır ve "Ademoğlunun mükerrem kılındığı" Kur'an tarafından dile getirilmiştir (17 İsra 70).

Ahsen-i takvim üzre, yani "en güzel kıvamda" yaratılmak ne demek?

Öncelikle bu, insanın taşıdığı muhteşem potansiyele işaret eder. İnsan "kıvamında" yaratılmıştır. Üstelik bu kıvam, "en güzel kıvam"dır. Burada, Türkçe'de kullanılan *kıvam* sözcüğüyle âyet metnindeki *takvîm* sözcüğünün örtüşmesi elbette tesadüf değildir. Türkçe'deki *kıvam* karşılığı, hem ibarenin delaletini, hem de işaretin delaletini gösterir. Bir şeyin kıvamı, onun amacına en elverişli hale gelmesidir. İnsan bir amaçla yaratılmıştır. Bu amacı gerçekleştirmesi için gerekli olan maddi ve manevi donanımla donatılmıştır. Zaten Şems sûresinin 7. âyeti de "İnsan benliğinin yaratılış amacına uygun bir biçimde şekillendirildiğini" ifade etmektedir.

Yani, "en güzel kıvam" bir potansiyeldir. Bu potansiyeli gerçekleştirmek ise, insanın kendisine kalmıştır. Eğer insan bu potansiyel imkanı yaratılış amacına uygun kullanırsa yücelir ve potansiyelinin ufuklarına çıkar. Yok eğer yaratılış amacına aykırı kullanırsa, bu imkan insanı tam ters istikamette bir alçalışa sürükler. İşte bir sonraki âyet bunu söyler: *"(amaç dışı kullanımından) sonra, onu aşağıların en aşağısına indirmişizdir."* (95 Tîn 5)

İnsanın imkanı iki taraflı çalışan bir mekanizmaya benzer. Eğer doğru çalıştırırsa kendisini yükseltir, yanlış çalıştırırsa alçaltır. Öyle alçaltır ki, bu imkanların kendisine verilmediği "hayvanlar gibi, hatta onlardan da aşağı" duruma sürükler (7 A'raf 179).

İnsan hakkında yalnızca bu iki âyet bile, insanın taşıdığı yüksek potansiyeli göstermektedir. Ancak bu potansiyelin amaca uygun kullanılmaması durumunda, sahibi için bir meziyet değil bir rezilete dönüşeceği de anlaşılmaktadır.

Bu çift kutuplu gerçeği farklı bir açıdan dile getiren dikkat çekici bir âyet de "emanet âyeti" diye bilinen Ahzab sûresinin 72. âyetidir: *"Şüphesiz Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunmuştuk da onlar (sorumluluktan) korktukları için onu üstlenmeyi reddetmişlerdi; ne ki onu insan üstlendi, fakat o (emanete riâyet etmeyerek) zâlim ve cahil biri olup çıktı."*

Emanet "akıl ve irade"dir. Bir şeyin emanet olduğunu söylemek, emanet edilenin iki imkanına atıfta bulunmaktır: Sadakat ve ihanet. İnsana emanet edilen akıl ve irade, iki tarafı keskin bir bıçak gibidir. İnsan kendisine verilen bu emanetleri yaratılış amacına uygun kullandığında, hem amacını gerçekleştirmiş hem de sadakati sâyesinde ödülü hak etmiş olacaktır. Fakat tersi bir durumda, âyetin çoğu zaman çevirisinde ve anlaşılmasında zorlanılan son bölümü gündeme gelmektedir: *"Ne ki o katmerli zâlim ve katmerli cahil biri olup çıkmıştır."*

Bu ibarenin çevirisinde düşülen müşkül durum *kâne* yardımcı fiilinin anlamını doğru tesbit edememekten kaynak-

lanmaktadır. Burada *kâne*, "keynûnet" anlamında kullanılamaz. Çünkü o zaman "Zaten insan oluş itibarıyla çok zâlim ve çok cahil biri idi" anlamına gelir. Böyle bir anlam Pavlus hıristiyanlığının "ilk günah" doktriniyle örtüşen bir anlamdır. Bu, insanı doğuştan suçlu kabul etmektir. Böylesi bir yaklaşım Kur'an'ın yukarıdaki âyetlerde dile gelen insan teziyle taban tabana zıttır. O halde buradaki *kâne* "sayruret" anlamındadır ve *varoluşsal* bir durumu değil, *sonradan kazanılan* bir niteliği ifade eder.

Kur'an'ın insan için kullandığı anahtar kavramlardan biri de "halife" kavramıdır. Halife sıfatı Allah'a değil yeryüzüne izafe edilir. Buna göre insanlar *"yeryüzünün halifeleri"* dirler (27 Neml 62). Bunun anlamını birinci kitapta açıklamıştık: insanın yaratılış amacına uygun bir hayatı yeryüzünde inşâ etmesi.

Ayrıca Kur'an, insanın "çok aceleci bir varlık" olduğunu (17 İsra 11), "tartışmayı, polemiği seven bir varlık" olduğunu (18 Kehf 53) dile getirerek, yine çift kutuplu iki niteliğine dikkat çeker. İnsanın, tez canlılığın ve tartışmacılığın olumsuz sonuçlarından, ancak "âhirete iman ederek ve Allah'a güvenerek" kurtulacağı îmâ edilir. İman etmiş bir insanda bu iki nitelik bir zaaf değil bir gayret ve savunma güdüsüne dönüşür. İyi şeylere hemen kavuşmayı istemesi, iman ile birleştiğinde iyilikleri hemen ve daha çok yapmasını gerektirir. Tartışmacı yapısı iman ile birleştiğinde, şeytana karşı mücadele, öz benliğine karşı mücahede, insanla İslam arasına gerilen engellere karşı cihad biçiminde kendini dışa vurur.

Bunlar tür olarak insanın taşıdığı nitelikler. Peki ya vahiy *sosyal insan* hakkında ne diyor?

Bu sorunun cevabına şu âyet güzel bir giriş teşkil eder: *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Ve sizi kavimler, kabileler haline getirdik ki birbirinizle tanışasınız. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız, O'na karşı derin bir sorumluluk bilinciyle kuşanmış olanınızdır. Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır."* (49 Hucurat 13)

Âyette insanlık ailesini oluşturan fertler arasındaki tüm fiziki ve sosyal farklılıklara tek bir illet gösteriliyor: "birbirinizle tanışasınız diye".

Tanışmak için iletişim kurmak gerek.

4. "Ben-sen-o" arasında iletişim ve diyalog

Biriyle bir şey yapmak için, onunla tanışmak gerek. Biriyle tanışmak için, onunla iletişim kurmak gerek.

İletişim, kendi varlığından haberdar olan "ben"in, varlığını bir başkasına haber vermek istemesiyle başlar. Onunla ilişkiye girer. "Ben buradayım", der. "Varlığımı hissedecek birine ihtiyacım var", mesajı verir. Eğer, karşı taraf bu mesajı alır ve "varlığını hissetmek istiyorum" derse, bu süreç diyalog sürecini başlatır.

Latince "karşılıklı konuşma, muhavere" anlamına gelen diyalogus'tan türetilen diyalog, üst bir iletişim biçimidir. En dar anlamda birbirini tanımak isteyen iki tarafın, kendileri hakkında karşı tarafa bilgi sunmalarıdır. Diyalogun asgari şartı şunlardır:

i. En az iki taraf olması.

ii. Tarafların birbirlerinin varlığını tanımaları.

iii. Tarafların birbirlerini tanımlamamaları.

Taraflardan biri diğerinin varlığını tanımıyorsa, orada diyalogdan söz edilemez. Varlığını tanıma, ona kendini ifadeye fırsat vermeyi gerekli kılar. Diyalogun eşitler arasında olması gerekmez. Fakat eşit şartlar altında olması zorunludur. Bir tarafın silahlarının gölgesinde yapılan diyalog, diyalog değil olsa olsa tehdit ile söyletmedir.

Diyalogdan umulan ilk şey, muhatabı kendi dilinden tanımaktır. Tanıtan bir tarafın olduğu yerde, tanımak isteyen bir taraf da olmalıdır. Eğer taraflardan biri ya da ikisi birbirlerini tanımlıyorlarsa, orada olsa olsa "sağırlar diyalogundan" söz edilebilir.

Tanımlamak, karşıdakini nesneleştirmektir. Evet, insan bir nesneyle de diyaloga geçebilir. Mesela bir gül diyalojik bir yöntemle okumaya tabi tutulabilir. Gül zaten kendisini rengiyle, kokusuyla, şekliyle, canlılığıyla ifade etmiş, o kendi varlığı hakkında bilgi sunmuştur. Bu bilgiye talip olan biri varsa, gelir ve onunla diyalojik bir ilişkiye girer.

Fakat karşısındakini nesneleştiren bir insanla diyaloga girilmez. Eğer bir taraf *tanıma* yerine *tanımlamayı* seçmişse, bu durumda diyaloga kendini kapatmış demektir. Geriye tek taraf kalmıştır ki, tek tarafla diyalog olmaz. Olsa olsa monolog olur.

Diyalog, en çok hakikatin işine yarar. Çünkü hakikat gücünü kendi özünden alır. Onun dışarıdan güç transferine ihtiyacı yoktur. Gadamer'in dediği gibi, hakikat kendisini dilde ifşâ eder. Onun için de sözden korkmaz. Söz hakikatin atıdır. Söz atına binen hakikatin ardından kimse yetişemez.

Bir hakikati ifşâ ettiğine inananın diyalogdan korkmasına hiç gerek yoktur. Muhatabını tanımlamasına da gerek yoktur. Tek şeye ihtiyacı vardır: Kendisini olduğu gibi, bütün içtenlik ve sadeliğiyle, doğru bir usûl ve üslupla, doğru bir mekan ve zamanda muhataba sunmak. Eğer doğru muhataba denk gelmişse, o zaman mesele yoktur.

Diyalog, "ben"in başkasıyla iletişime geçmesinin tek yolu değildir. Ben, kendisini muhataplarına söz dışı dillerle de ifşa edebilir. Başkalarıyla, dil dışı yöntemlerle de iletişim kurabilir. İtimat telkin eden bir duruş, ahlâkî bir davranış, kimi zaman bir tebessüm, kimi zaman bir ikram, bu yöntemlerden bazılarıdır.

Eylemin dili, dil dışı iletişim yöntemlerinin en etkilisidir. Çünkü "insânî yapma", en güzel iletişimdir. Eylemin etkisi, sözün etkisinden çok daha güçlü ve kalıcıdır. İşte Hz. Peygamber'in hayatından ilginç bir örnek:

Müşrik Mekke düşmanlığın her türünü denemiştir. İletişim kurulabilecek tüm alanları tıkamıştır. Hicretin 7. yılında

Mekke'de açlık ve kıtlık baş gösterir. Öyle ki, bu kıtlık sadece yoksulları değil varsılları da etkilemiştir. Hz. Peygamber, kendisine hâlâ can düşman olan Mekke'ye Hayber'den gelen ganimet içerisinde yer alan gümüş külçelerden epey bir miktar gönderir. Kimliğine bakılmaksızın, kıtlıktan etkilenen herkese paylaştırılmasını ister. İşte bu jest, Mekke'nin tıkanan damarlarını açmış, çok değil bir yıl geçmeden Mekke kendini hakikate teslim etmiştir.

Aslında Hz. Peygamber'in muhataplarıyla iletişim kurma denemesinin tarihi vahyin ilk yıllarına kadar gider. Hz. Peygamber kendisini inşâ eden vahiylerin ardından topluma açılma emrini aldığı Müddessir sûresinin ilk âyetleri iner inmez, toplumuyla iletişim yolları aradı. İlk iletişim kurmak istedikleri akrabaları oldu. Onların tümüne önce bir ziyafet verdi, sonra kendisine gelen vahyi tebliğ etti. Aslında onun akrabalarını etrafına topladığı sofra, bir iletişim aracıydı.

Hz. Peygamber, örnek uygulamalarıyla ne büyük bir iletişimci olduğunu ortaya koymuştur. Zira o, en büyük iletişimci olan Allah'ın mesajını insanlığa taşımak için seçtiği elçidir.

4.1. En büyük iletişimci Allah'tır

Eğer Allah'a bir meslek atfı caiz olsaydı, bu hiç kuşkusuz "iletişim" olurdu. Vahiy, "dil dışı yöntemle mesaj ulaştırma" demektir. Nübüvvet, "kaynağından haber alma" anlamına gelir. Nebi de, bu haberi alandır. Risalet, "kaynaktan alınan haberi muhatabına ulaştırmak" demektir. Rasul ise, bunu ulaştıran kimsedir.

Görüldüğü gibi, burada dile getirilen vahy, nübüvvet, risalet, nebi, rasul gibi dinin temel kavramları, hep "haberle" alakalıdır. Yani, iletişimle bire bir ilişkili olan kavramlardır.

En tutarlı metafizik tezlerden biri olan İbn Arabi yorumuna göre, Mutlak varlık olan Allah, "Mutlak Ben"de meknuz olan sevgiyle, bilinmeyi diledi. Bu dileme, bir iletme iradesiydi. Bu irade, önce zatını bilme istidadına sahip varlıkları ya-

rattı. Aynı teze göre, bu yaratış bile bir iletmeydi: *"Kün, feyekûn: O "Ol" dedi, o da olmayı sürdürüyor."* (2 Bakara 117) Bu ilahi ileti, madde olarak tecelli etti. Aslında, tüm yaratılış da tıpkı vahiy gibi kaynağından bağımsız anlam -hatta varlık- kazanmayan bir iletme, bir bildirme, bir haber vermeydi. (*Fütuhât-ı Mekkiyye*)

Bu yoruma göre tüm oluş, Allah'ın "Mutlak Ben"i hakkında bilgi vermeye amade bir "ileti" manzumesi olarak okunabilirdi.

Tekrar konuya dönecek olursak, şunu açıklıkla söyleyebiliriz ki, Allah vahyini kullarıyla iletişim kurmak için göndermiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber, Kur'an okuyan birinin "Allah'la konuştum" dese yalan söylemiş olmayacağını ifade etmiştir.

Vahiy sûretinde Allah'tan insana doğru tecelli eden ilâhî ilgi, ibadet ve duâ sûretinde insandan Allah'a doğru yükseliyordu. Böylece Allah'tan insana olan ilâhî ilgi, cevap sadedinde insandan Allah'a bir seyirle tamamlanarak, insan-Allah iletişimi kurulmuş oluyordu.

Şu halde, insanın insanla iletişim kurmamasının makul bir gerekçesi olabilir miydi? Bu aslında "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanma"nın (*et-Tac* sahibi bu sözü Hz. Peygamber'e atfeder) bir ifadesi değil miydi? Yani, kendisine 'ruh üflendikten' sonra insan denilmeyi hak eden bu müstesna tarlada, "ilâhî solukla" (Hicr 29, Sâd 72) ekilen tohum nasıl boy verecekti?

Her insanın orijinal bir varlık olduğunu daha önce dile getirmiştik. Buna, hiçbir insanın atık olmadığı gerçeğini de ekleyebiliriz. Atıklar, endüstriyel mamüllerde olur. İnsanın atığı olmaz. O halde, peşinen ve önyargıyla iletişim dışı tutulacak insan da olmaz. Ancak iletinizi almamakta direnen, iletişime kendisini sıkı sıkıya kapatan insan olabilir ki, bunu da sadece onunla iletişim kurmaya teşebbüs ederek öğrenebilirsiniz. Değilse bunu öğrenmenin başka bir yolu yoktur.

5. Yeryüzünün en değerli kaynağı insandır

İleteceği bir şeyi olanlar iletişim kurarlar, bu bir. İkincisi, iletilen iyi şeylere ihtiyaç duyanlar ve onları alacak kapasitesi olanlar iletişim kurarlar. Zaten iletişim tek taraflı bir eylem değildir. Adı üstünde, işteşli bir fiildir ve vermek kadar almayı da içerir.

Yeryüzündeki hiçbir kaynak sınırsız değildir. Yeryüzünün en değerli kaynağı insandır. İnsan kaynakları da sınırsız değildir. Yer altı ve yer üstü kaynaklarını büyük bir titizlik ve iştiyakla keşfe çıkan insanoğlu, kendisinin keşfedilmeyi en çok hak eden bir kaynak olduğundan habersiz görünmektedir. Bu yüzden insan, diğer kaynakların verimliliğini artırma konusunda gösterdiği çabanın binde birini, insan kaynakları konusunda göstermemektedir.

Söylemeye gerek var mı bilmiyorum, ama, burada sözünü ettiğim verimliliğin, "üretim ve tüketim" kısırdöngüsüyle bir alakası yoktur. Bu verimlilik, insanın yeryüzündeki varoluş amacını gerçekleştirme yolundaki işbirliği alanındadır. Bu alanda yapılabilecek her işbirliği girişimi, peygamberlerin miras bıraktığı yoldan yürümek anlamını taşıyacaktır.

Tarihi insanlıkla yaşıt olan risalet kurumunun amacı, insanoğluna *ilişki kurmayı* öğretmektir. Bunun içerisine, kesilen ilişkiyi yeniden tesis etmek, zedelenen ilişkiyi tamir etmek, yanlış kurulan ilişkiyi tashih etmek, sırasını şaşıran ilişkiyi tertip etmek, karışan ilişkiyi tasnif etmek de dahildir.

5.1. Var olmak ilişki kurmaktır

Var olmak ilişki kurmaktır. Varlık bütüncül bir ilişkiler yumağıdır. Oluş ve bozuluşun, kevn ve fesadın, derleniş ve dağılışın tabi olduğu yasaların anahtar kavramı "ilişki"dir. Oluş/kevn, ilişkiyi kurmaya ve korumaya delalet eder. Bozuluş/fesad, ilişkiyi kesmeye ve koparmaya delalet eder.

Varlık zincirine eklenmiş her halkanın bir yeri vardır. Bu

yer Allah'tan ve eşyadan bağımsız bir yer olamaz. Her halkanın yerini, kendisini zincire âit kılan önceki ve sonraki halkalar belirler. Hiçbir halka kendi yerini kendisi tesbit edemez. Böyle bir teşebbüs ontolojik yersizlikle sonuçlanır. Bu yüzden varoluşsal ilişkisini koparan her halka ontolojik yerini kaybeder. Yerini, yani kendini.

Marifet, zinciri bilmektir.
İlim, halkayı bilmektir.
Hikmet, halkanın zincirdeki yerini bilmektir.
Adalet, halkayı zincirdeki yerine takmaktır.
Zulüm, halkayı yerinden etmektir.

"Hiçbir şey yoktur ki, O'nun yüceliğini dile getirip, kendince O'na hamdüsena etmemiş olsun." (17 İsra 44)

Varoluşsal yeriyle irtibatını kaybetmeyen her halka, kendi lisanınca hakikati ifşa eder. Bu ifşanın devamı, halkanın öncesiyle ve sonrasıyla ilişkisinin devamına bağlıdır. İlişki bir yerden kopunca, ipi kırılmış tespih gibi, bu durum diğer taneleri de etkileyecektir. İp, sadece tesbihin tanelerini yerinde tutmaz, aynı zamanda onların birbiriyle olan ilişkisini de düzene koyar.

Melekler aleminin insanlar alemiyle, insanlar aleminin hayvanlar alemiyle, hayvanlar aleminin bitkiler alemiyle, bitkiler aleminin madenler alemiyle ilişkisi, varlık içerisindeki varoluşsal hiyerarşiyi ele veren bir modeldir. Fakat bu zincir içerisinde yer alan bir halka vardır ki, o kendisine bahşedilen irade ve akılla diğer halkalardan ayrılır: insan. Diğer halkalar varoluşsal yerlerine mecburi olarak yerleşmiş, insan ise muhayyer bırakılmıştır.

İnsan, akıl ve iradesiyle varoluşsal yerini benimserse, varoluş amacını gerçekleştirebilecektir. Yok eğer benimsemezse, varoluş amacını gerçekleştiremeyecektir. İnsanın varoluş amacının bu dünyaya dönük yüzünde, yaratılış gayesine uygun bir hayatı inşâ etmek vardır. Bu inşâdaki başarısı, üç şeyle olan ilişkisindeki başarısına bağlıdır:

i. Kendisiyle.
ii. Allah'la.
iii. İnsanlarla.

İnsanın Allah'la ilişkisine, gerek birinci kitapta gerekse bu kitapta daha önce de değinilmişti.

Başta vahiy olmak üzere tüm bir varlık, Allah'ın insanla ilişki kurma aracıdır. Dolayısıyla bu ilişkinin bozulması durumunda sorumlu olan taraf insandır. Aynı zamanda bu ilişkide yaşanacak bir problemin tüm zararını insan çekecektir. Çünkü Allah'ın insana olan ilgisinin merkezinde, O'nun sonsuz merhameti yatar. İnsanın Allah'a olan ilgisinin merkezinde ise, O'na duyduğu sonsuz ihtiyaç yatar.

İnsanın insanla kurduğu ilişkinin insanın Allah'la kurduğu ilişkiden farkı, ikincisinde meydana gelecek bir kopmadan her iki tarafın da zarar görmesidir. Bu nedenle biz *Kiminle Yapmalı?* başlığını taşıyan *Üçüncü Bölüm*'ün bundan sonraki kısmında baskın olarak, insan-insan ilişkisini işleyeceğiz.

"Kiminle yapmalı?" sorusu çerçevesinde ele alacağımız *insan ilişkileri* konusu, elbette kalıcı değerler üretme bağlamında ele alınacaktır. Kendisini insanlığın değişmez değerler manzumesi olan İslam'a nisbet eden her mü'min, insan ilişkilerinde başarılı olmayı hedeflemelidir. Çünkü bu konudaki başarısı, yeryüzünde yaratılış amacına uygun bir hayatın inşâsında harç işlevi görecektir.

İnsan ilişkileri harcı ne kadar kaliteli ve kıvamında olursa, yeniden inşâ edilecek hayat da o kadar sağlam olur.

6. İnsan ilişkilerine giriş

İnsan insanın nesidir?

Ebu Hayyan et-Tevhîdî "İnsan, insanın en büyük sorunudur" der.

Bu söz mefhum-ı muhalifinden şöyle anlaşılmalıdır: İnsan Allah için bir sorun teşkil etmemektedir. Eğer bir sorun teş-

kil ediyorsa -ki ediyor- bu sorun yine insanın kendi sorunudur.

İnsan Allah için niçin sorun olsun ki? Bütün bir insanlık Rabbiyle ilişkisini kesip koparsa, Allah'ın izzet ve azametinden zerrece bir şey eksilmez. Ya merhametinden? İnsan Allah'ın -hâşâ- ne rakibidir, ne hasmı. Ama insan insanın hem rakibidir, hem de hasmı. Hasımlık ya da hısımlık insanlar arası ilişkilere göre oluşan bir durumdur, insan-Allah ilişkisinde bu durumlardan hiçbirine yer yoktur.

Evet, insan insanın en büyük sorunudur. Başka bir ifadeyle, insan insanın baş belasıdır. Bu doğrunun bir parçası. Hem de arızi olan parçası, daimi olan değil. Peki daimi olan parçası nedir? Şu: insan insanın baş tacıdır. İnsan insanın cennetidir.

Belki Necm sûresinin son iki âyetini bu bağlamda anlamak mümkündür: *"O halde, haydi gir kullarımın arasına, ve gir cennetime!"* "Allah'a kul olan insanların arasına girmek cennete girmektir" dersek, âyetin medlulüne aykırı bir şey mi söylemiş oluruz? Elbette hayır. Ya da "Cennete giden yol insanların arasından geçiyor" dersek?

İnsan insanın hem derdi, hem dermanıdır.

İnsan insanın hem kurbanı, hem yârânıdır.

İnsan insanın hem şeytanı, hem meleğidir.

İnsan insanın dostudur, düşmanıdır, annesidir, babasıdır, oğludur, kızıdır, eşidir, maktulüdür, katilidir, komşusudur, ortağıdır, hocasıdır, talebesidir, peygamberidir, ümmetidir, amiridir, memurudur...

Gördüğünüz gibi insan insanın o kadar çok şeyidir ki, bunları saymakla baş edemeyiz.

"İnsan ilişkileri" başlığı iki kelimeden oluşuyor. *İlişki* işteşli bir fiildir. Yani bir yerde ilişkiden söz ediliyorsa, orada en az iki tarafın varlığından söz ediliyor demektir. İşte bu bağlamda "insan kimdir?" sorusu da, an az "insan insanın nesidir?" sorusu kadar çok çeşitli ve uzun bir cevabı gerektirir. İsterseniz cevaplamayı deneyelim:

i. Babadır, anadır, evlattır, eştir, kardeştir, amcadır, dayıdır, hâlâdır, teyzedir...

ii. Ailedir, oymaktır, boydur, kabiledir, aşirettir, millettir, ümmettir, vatandaştır...

iii. Yoksuldur, zengindir, yönetendir, yönetilendir, aristokrattır, halktır, seçkindir, sıradandır, şehirlidir, köylüdür, işverendir, işçidir, memurdur, amirdir, hakimdir, mahkumdur...

iv. Sağcıdır, solcudur, muhafazakardır, liberaldir, marksisttir, kapitalisttir, sosyalisttir, laiktir...

v. Alandır, satandır, değer koyandır, aldatandır, kurtarandır, batırandır, üreticidir, tüketicidir, rantçıdır, faizcidir, israfçıdır, stokçudur, fırsatçıdır...

vi. Müslümandır, gayr-ı müslimdir, kafirdir, müşriktir, ateisttir, münafıktır, fâsıktır, facirdir, sapıktır...

Başlığı oluşturan ikinci kelime "ilişki". Bunun işteşli bir fiil olduğunu söyledik. İki taraf olmadan ilişkiden söz edilemez. Genellikle ilişkiden söz edilen bir yerde iki tarafın da özne olduğu bir durumdan söz ediliyor demektir. Bu en azından dil açısından böyledir. Çünkü "ilişki"yi "ilgi"den ayıran nokta da burasıdır. İlgi, ilişkinin tek taraflı olanı, ilişki ise ilginin çift taraflı olanıdır.

6.1. İnsan ilişkilerinin önemi

İnsan sınıfına mensup birinin hayatında, insan ilişkilerinin tümüyle ya da kısmen etkilemediği bir alan bulunmamaktadır. Hayatın her alanı, şu ya da bu nedenle, şu ya da bu miktarda insan ilişkilerinin etkisine açıktır. İnsan ilişkileri bu alanları ya müsbet ya da menfi yönde etkilemektedir. Bu etki bazen kısa, bazen uzun sürebilmektedir. Hatta bu etki bazen kişinin bu dünyasıyla sınırlı kalmayıp, öte dünyasını kuşatacak kadar kalıcı izler bırakmaktadır.

Bu açıdan insan ilişkilerini üç başlık altında değerlendirebiliriz:

i. İnsan ilişkileri, başarının anahtarlarından biridir.

Başarının birden çok anahtarı vardır. Fakat bunlar içerisinde, "insan ilişkileri" anahtarı ayrıcalıklı bir yere sahıptir. İnsan ilişkilerindeki başarısızlık, kişinin hem iç dünyasıyla hem de dış dünyasıyla problemler yaşamasına neden olmaktadır.

İç dünyada yaşadığı problemler onu günaha, evhama, vesveseye, kuşkuya, kuruntuya, umutsuzluğa, güvensizliğe, karamsarlığa, bunaltıya, psikolojik rahatızlıklara ve hastalıklı davranışlara sevk etmektedir. İrade zafiyetinin göstergesi olan bir takım soyut ve somut bağımlılıklar bunun ardından gelmektedir.

Her şeye karamsar bakış, herkeste kusur arama, herkesin ve her şeyin kendi aleyhine olduğunu düşünme, sevgi adı konulan tutkular, kendini "alemlere rahmet" sanma, kendini hiçbir işe yaramaz olarak görme, kronik korku, kronik üzüntü, her tür takıntı iç bağımlılığa verilebilecek örneklerdir. Hap, sigara, kahve, çay, marka, moda, kült, star, belli mekan, belli zaman, takım, futbol, parti, dernek ve buna benzer bir çok şey de dış bağımlılığa verilebilecek örneklerdir.

İnsan ilişkilerinde yaşanan problemler, bu tür iç ve dış bağımlılıkların hem sebebidirler hem sonucu. İlişkiler bozuldukça insan yeni bağımlılıklar kazanır, yeni bağımlılıklar kazandıkça ilişkilerdeki problem derinleşir. Geriye tek şey kalmıştır: Yalnızlığa övgü...

Eğer savunma mekanizmaları güçlü biriyse, yalnızlığa övgüler dizmeye başlayacaktır. Bu da bir tür savunma güdüsüdür. Elbette anlaşılabilir. Fakat sorunu ortadan kaldırmaya ve çözmeye hiçbir katkısı olmaz. Aksine, sorunu çözüm, zaafı meziyet, hastalığı ilaç gibi algılamaya yol açar. Bu elbette bir algı bozukluğudur.

İnsan ilişkilerinde sorunun kendi dışındaki nedenlere bağlı olduğunu söylemeye hakkı olanların başında, "ileti"lerine aynı düzey ve düzlemde "karşı ileti" alamayanlar gelir. Bu tür or-

talama değerlerin çok üzerinde bir katsayıya sahip olan sıra dışı insanların, bulundukları rakım gereği seslerine karşı ses, etkilerine tepki alamamaları bir tür iletişim sorununa yol açar.

Bunun bir ilişki sorunundan daha çok bir "mod" ve "kod" sorunu olduğu da iddia edilebilir. Ne ki, bu durumda olan nice insanların toplumsal katmanların her birinde bulunan tüm insanlarla sıcak ve sağlıklı ilişkiler geliştirebildikleri ender görülen bir şey de değildir. Bunların başında peygamberler ve onların bıraktığı aydınlık yolu izleyen erdemli şahsiyetler gelir.

Demek ki, bu konuda da başarının anahtarı "insan ilişkileri"dir. Diğer insanlardan bağımsız bir başarı mümkünse de ölçülemez. Kaldı ki, bir başarıya başarı denebilmesi için o başarının *meşru, doğru, gerçek* ve *iyi* olmasının yanı sıra, *yararlı* olması da şarttır. Öznesi insan olan yararlılıktan söz edilen bir yerde, o yararlılığın nesneleri arasında insanın da bulunması kadar doğal ne olabilir? Doğrudan ya da dolaylı, insanı kapsamayan bir yararlılık zaten konu haricidir.

ii. İnsan ilişkileri mutluluğun temel taşlarındandır:

Mutluluk insan eylemlerinin hem sebebi hem sonucudur. Daha çok da sonucu... Nedensellik mutluluk elde edilinceye kadar geçerlidir. Söz mutluluğa geldiğinde nedensellik de imkanlarını tüketmiş olur. Ondan sonrası artık sorgulanamaz. Dünyanın en saçma sorusu "Niçin mutlusun?" sorusudur. Fakat bu noktada insanı en çok aldatan gelişme sahte ve geçici hazları mutluluk sanmasıdır. Bu olsa olsa ancak *yalancı mutluluk* olarak adlandırılabilir. Bu 'mutluluğun sorgulanması' ya da 'öğretilmesi' değil, 'neyin mutluluk olduğunun öğretilmesi'dir.

İnsan bir başkasının hiçbir şekilde içerisinde pay sahibi olmadığı bir mutluluk yaşayabilir mi?

Böyle bir soru, geçersiz bir sorudur. Çünkü insan bizzat kendi varoluşunu dahi bir başka varlığa, Allah'a borçludur. Dahası, fiziki varlığını anne-babasına borçludur. Onlar olmadan kendisi olamazdı. Bir anne-babası olanın lisânı, ailevi,

kavmi, milli, kültürel, medeni vs. birçok âidiyeti olur. Bu âidiyetlerin hepsi de başkalarıyla ilgilidir. Başkalarının olmadığı yerde bu türden hiçbir âidiyetten söz edilemez. O halde, adına hayat denilmeye layık bir yaşam için de başkalarının varlığı zorunludur. Ancak böyle bir çevre içerisinde insan aklı olgunlaşır ve akledecek bir kıvama erişir.

Mutluluktan ise ancak bu üç unsurun ardından söz edilebilir: *Varoluş, doğum* ve *akliyyet*. İnsan bunları hep kendi dışındaki varlıklara borçludur. O halde genelde "ilişki" özelde "insan ilişkisi" olmadan, mutluluktan da söz etmenin imkanı yoktur.

iii. Ebedi kurtuluşun üç anahtarından biridir:

Bunlardan birincisi insanın kendisiyle ilişkisi, ikincisi insanın Allah'la ilişkisi, üçüncüsü ise insanın insanlarla ilişkisidir. İşte bu bölümde işlediğimiz de bu üçüncüsüdür ve bu üç ilişkideki başarısı, insanı ebedi saadete götüren üç unsurdur.

Şimdi bu üç ilişkiyi gözden geçirelim.

7. İnsanın kendisiyle ilişkisi

İnsan, kendisiyle ilişkisi, birbirinin sebep sonucu olan dört aşamalı bir süreci başlatır:

i. Kendini merak etmek: İnsanın kendisiyle ilişkisi, kendini merak etmekle başlar. Merak bilginin ana rahmidir. Akıl, bilgi çocuğuna, merak sâyesinde hamile kalır. Merak olmadan "ben kimim, nereden gelip nereye gidiyorum" (Bkz. *Yürek Devleti*, 15-23) türünden varlık soruları soramaz. Bu soruları sormayan, yerini bilemez ve bulamaz. Yerini bilmeyen kendine âit olmayan yerleri sahiplenir. Yani haddini aşar. Kendine de zulmeder, başkalarına da.

ii. Kendini bilmek: İnsan, kendisiyle ilişki kurmadan kendini bilemez. Ben idrakine sahip olmanın ilk şartı kendiyle ilişki kurmaktır. Bu ilişki sâyesinde insan gücünü, sınırlarını, yeteneğini, erdemlerini, zaaflarını, iç potansiyelini, imkanla-

rını keşfeder. Her keşif bir yolculuğun sonucudur. Bir yolculuğun, yani bir arayışın. Aramayan nasıl bulsun? Yola çıkmayan nasıl varsın? Merak etmeyen nasıl keşfetsin?

Kendisiyle ilişki kuran fıtrî altyapısını keşfeder. Bu altyapıyı keşfetmeden sorumluluk bilincine ulaşamaz. Allah'a olan borçluluğunu fark edemez. Din, söz konusu borçluluk bilincinin başladığı yerde devreye girer (Bkz. *Yeniden İnşâ*, 13). Fıtrî altyapı keşfedildiğinde, ona uygun bir üstyapı arayışı başlayacaktır. İşte ilâhî bir inşâ projesi olan vahyin değeri de ancak o zaman fark edilir. Gerisi insanın kendisine kalmıştır. Ne kadar gayreti, himmeti, azmi, sebatı, iradesi, aklı, bilgisi, tecrübesi varsa kişilik binasını o kadar sağlam yapacaktır.

iii. Kendini gözetlemek: Kendisiyle ilişkiye girmeyen biri kendisini gözetleyemez. Kendisini gözetlemeyen biri özeleştiri yapamaz. Yani istiğfar ve tevbenin ön şartı da kişinin kendisiyle ilişki kurmasıdır. Ancak bu sâyede kendisini kontrol altına alabilir. Öfkesini yenebilir, tutkularına gem vurabilir, arzularını frenleyebilir, içgüdülerinin ayartıcı baskısından kurtulabilir.

vi. Kendini denetlemek: Ancak kendisiyle ilişki kuran biri kendini denetleyebilir. Kendini denetleyen, iyiliklerin kendisinde meleke haline gelmesine çalışır. Meleke halini alan her iyiliğin kendisinde karar kılmış bir meleğe dönüştüğünü fark eder. Tutku halini alan her kötülüğün, kendisinde karar kılmış bir şeytana dönüştüğünü fark eder. Özdenetim mekanizması muhatabında şu iki önemli gelişmeye öncülük eder:

Birincisi, hassas bir vicdan oluşturma iradesini hep diri tutar. Esasen vahyin çift kutuplu tabiatı da muhatabının hassas bir vicdan oluşturma iradesine yol göstermeyi ve katkıda bulunmayı amaçlar. Vahiy, muhatabının vicdanını bu iki kutup arasında bir kanun teli gibi ya da bir davul derisi gibi gerdikçe gerer. Bu geriliş sâyesinde vicdan öylesine duyarlı hale gelir ki, kendisine yönelen en küçük bir tehdidi dahi ilk adımda algılar ve tedbir üretir.

İkincisi, kendi yüzünü aynada maskesiz görecek bir özgüven sağlar. Nice insan vardır ki maskesini yüzü bellemiştir. Çünkü kimisi kendi yüzüyle hiç karşılaşmamış, kimisi ise kendi öz yüzünü unutmuştur. Bunun sonucunda kişilik ve kimlik kaybı kaçınılmazdır. İşte kendine güvenin kaybolduğu nokta da burasıdır. Kendine güvenini yitirmiş birinin başkasına güvenmesini beklemek abestir. O tecrübesini konuşturduğunu sanarak "hayatta hiç kimseye güvenmeyeceksin arkadaş" derken, aslında "hiç kimse de bana güvenmesin" demiş olmaktadır.

Bu kendini ele vermektir. Fakat en kötü itiraf bile, böylesi bir ele vermeden daha soyludur.

7.1. İnsanın kendisiyle iş yapması

"Kiminle yapmalı?" sorusunun ilk cevabını verme zamanı işte şimdi gelmiştir: önce kendinle iş yapmayı öğren.

Kişinin kendisiyle iş yapmayı öğrenmeden başkalarıyla iş tutmaya kalkışması, başarısızlık sebeplerinin başında gelir. Kendisiyle tanışık olan insanlar ancak kendisiyle iş yapabilirler. Çünkü ancak onlar öz yeteneklerinin, kabiliyetlerinin, kapasitelerinin, imkanlarının ve potansiyellerinin farkındadırlar.

Hiçbir işe yaramadığını ya da yaramayacağını düşünenler, önce kendileriyle ilişkilerini gözden geçirmelidirler. İnsanın kendisiyle ilişki problemi, umutsuzluk biçiminde kendini ifşa eder. Bu ise, kişinin elini kolunu bağlayan bir durumdur. Çünkü, keşfedilmemiş bir hazine gibi diplerde bir yerde gömülü olan iç potansiyel, tamamen atıl durumdadır. Kişi kendi taşıdığı değerden habersizdir. Çünkü o, kendisiyle iş yapma iradesinden yoksundur.

Kendisiyle iş yapmayı beceremeyen kimselerin, kendileriyle iş yapılmasını beklemeleri doğru olur mu? Kendileriyle iş yapma konusunda başarılı sınav veremeyenler başkalarıyla birlikte iş yapma konusunda hiç başarılı olamazlar.

Kendisiyle iş yapmayı becerebilenlerse, hiç sağa sola bakmazlar. Kimin gelip gelmediği onlar için sorun teşkil etmez. İş yapacak hiç kimse olmasa dahi, kendileri vardır. Onlar ses verirler, çığlık atarlar. Eğer sesleri yankı bulmaz, çığlıklarına cevap gelmezse, döner kendi seslerine kendileri cevap verirler.

"Kimse var mı?" sorusunu soran da, "Sen varsın ya!" diyen de kendileri olur.

Bazen kimsesiz birini görüp "Allah'ım, niçin bunu kimsesiz yarattın!" diye duâ eder ve bu duâlarının karşılığı olan "Seni yarattım ya!" cevabını kalplerinde hazır bulurlar. Bazen "Orada kimse var mı?" diye sorarlar ve sorularının cevabının yüreklerinden yükseldiğini duyarlar: "Var, o sensin!"

O zaman koyulurlar işe. Kendileriyle iş yaparlar. Kendisiyle iş yapan biri, mutlaka yanında yöresinde başkalarını bulacaktır. Özgüvenin çevreye telkin ettiği itimadın doğal bir sonucudur bu. Kendisiyle çalışmayı başaran biri, başkalarıyla birlikte iş yapmayı da başaracaktır. Dahası, kendisiyle iş yapan biri, Allah'ın sınırsız bir imkan olduğunu keşfedecektir. Bunun için O'nunla ilişki kurması şarttır.

8. İnsanın Rabbiyle ilişkisi

İnsan kendisiyle iş yapmayı öğrendiğinde, insanoğlunun iki kutuplu tabiatını fark eder. Bunlardan birincisi, insanın bütün bir yaratılmışlar alemi içerisindeki ayrıcalıklı yeri ve üstün konumudur. Bu taşıdığı iç potansiyel ve manevi zenginliği keşfetmesine yarar. Bunun karşı kutbunda ise, Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirme konusundaki acziyet ve yetersizliği yatar. Kendisinden aşağıya baktığında akleden kalbin aynasında görünen üstünlük ve artıların yerini, kendisinden yukarı baktığında noksanlar ve eksiler alır.

İnsan Rabbi karşısındaki acziyet ve sınırlılığının, küçüklük ve yetersizliğinin farkına varınca, kendiliğinden duâ vaziyeti alacaktır. Duâ, insanın Rabbi karşısındaki esas duruşudur. İnsanın tüm duruşları içerisinde zirve duruş duâ halidir.

Zaten "duâ" anlamına gelen *salât* (=namaz) da bu duruşun eylemde kristalleşmesidir. Namazın zirvesi ise secdedir. Secde, insan Allah ilişkisinin zirvesini sembolize eder.

İnsanın Rabbiyle ilişkisinde belirleyici olan hususları başlıklar halinde ele alalım:

i. Kendini bilen Rabbini bilir:

Bu söz Hermes'ten Sokrat'a, Hint mistisizminden İslam irfanına kadar herkesin sahip çıktığı yeryüzünün en eskimez hikmetlerinden biridir. Bunun neden böyle olduğu, İslâmî bir akılla şöyle açıklanabilir: İnsan sınırlı bir varlıktır, insan aklı sonludur. Allah sonsuz ve mutlaktır. Sonlu olan sonsuz olanı zatıyla kavrayamaz. Bu eşyanın tabiatına aykırıdır. Bırakınız sonsuzluğu, daha insan içinde yaşadığı şu hayatın sırlarını bile çözmüş değildir.

O halde küçük olan insanın sonsuz olan Allah'ı bilmesi ancak O'na nisbetle kendi küçüklüğünü bilmesiyle mümkündür. Kendi sınırlılığını bilen O'nun sınırsızlığını bilir. Kendi yetersizliğini bilen O'nun yeterliliğini bilir. Esasen şirk insanın kendi kendine yetme iddiasıdır. İnsanın Allah karşısındaki acziyetinin boyutunu Rasulullah'ın şu duâsında tüm çarpıcılığıyla görüyoruz: "Rabbim! Beni bir lahza kendimle baş başa bırakma!"

Bu bilgi, bilgi düzeyinde kalmaz. Zaten, bilgi durdurmaz. Kendi küçüklüğü ve Allah'ın büyüklüğünü bilen insan, varoluşunu borçlu olduğu Allah'a yaklaşmak isteyecektir. Bu da ibadetlerle olur. İbadet arttıkça yakınlık, yakınlık arttıkça marifet artar. Bu sürecin sonucu "Hz. Peygamber'in Allah'ı okuma yöntemi" adını verdiğimiz bir okumasında şöyle dile getirilir: *"Yüklediğim vecibeler dışında, kulumun bana gönüllü ibadetlerle yaklaşması daha sevimlidir. Kulum, benimle yakınlık kuruncaya kadar nafile ibadetlerine devam eder ve sonunda onu sevdiklerim arasına katarım. Nihâyet Ben, kulumun sevgisi sonucu, onun kendisiyle işittiği bir kulak, kendisiyle gördüğü bir göz, kendisiyle tuttuğu bir el, kendisiyle yürüdüğü bir ayak olurum..."* (Buhari, Rikak 92)

Bu, insan-Allah ilişkisinin çıkan ve inen boyutunu oluşturan ibadet-vahiy çevrimidir. Bu çevrim, aslında bir insan-Allah ilişkisi çevrimidir. Gönül yârda olduktan sonra elin kârda olması bu çevrime hiçbir engel teşkil etmemektedir. Böylesi bir durumda elin kârı, gönlün yârı uğruna elde edildiği için, o da insan-Allah ilişkisi çevrimine dahil olacaktır.

ii. Sahih bir Allah inancı:

Allah'a inanıyor olmak yetmez, doğru bir iman şarttır. Allah inancının sahihliği, insanın Allah tasavvurunu kimin inşâ ettiğiyle ilgilidir. Doğru Allah inancını vahiy inşâ eder. Vahiyde yer alan Allah'a âit isimler bu amacı gerçekleştirme işlevi görürler. Esmau'l-Husnâ'yı hakkıyla kavrayan birinin tasavvurunda, her an görüp gözeten yakın ve yakîn bir Allah inancı oluşacaktır. Çünkü kula kulluğun her türü, tüm putperestlikler ve şirk çeşitleri, "uzak" bir Allah inancından neşet ederler.

Kur'an'ın ilk muhatabı olan müşriklerin problemi de buydu. Onun için putlarının işlevini "kendilerini Allah'a yaklaştırma" olarak açıklıyorlardı (39 Zümer 3). Allah ise sadece kendisine kul olan insana yakın olduğunu buyuruyordu: "Biz kulumuza şah damarından daha yakınız." (50 Kâf 16) Hz. Peygamber bu inançla Hicret'in ilk durağı Sevr mağarasında düşmanın ayak seslerini duyunca telaşlanan yol arkadaşını şöyle teskin ediyordu: *"Ey Ebubekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişiyi ne sanıyorsun sen!"* (Buhari, F. Ashab, 2.2)

iii. Korku eksenli kulluktan sevgi eksenli kulluğa:

Kur'an baştan sona dikkatle incelenecek olursa, vahyin iniş süreci boyunca muhataplarını korku eksenli bir kulluk anlayışından sevgi eksenli bir kulluk anlayışına taşıdığı görülecektir (Bkz. *Yürek Devleti*, 94 vd.). Vahyin terbiye süreci, Allah-insan ilişkisindeki mesafeyi kapatma zeminine oturur. Bu mesafe gâyet tabii ki fiziki bir mesafe değildir. Bu manevi mesafedir. Bunun da ölçüsü sevgidir. Sevginin artması mesafenin azaldığının, azalması mesafenin arttığının göstergesidir. Bu nedenle vahiy, iniş süreci ilerledikçe daha çok sevgiden söz

eder. Emir ve yasakların gerekçesi cennet ve cehennemden, "sever" ve "sevmez"e doğru kayar. Çünkü sevgi bir ilişkinin en rafine biçimidir.

iv. Eserden müessire intikal eden bir akıl:

İnsanın Allah'la ilişkisi, insanın eşya ile ilişkisini doğrudan belirleyen bir unsurdur. Eşya, yaratanını gösteren bir parmaktır. Parmağı görüp de parmağın gösterdiğini görmemek ne gaflet!

Aklı, insanı diğer canlılardan ayırır. Eşyanın illet ve hikmetleri üzerinde yoğunlaşmak, görülenden görülmeyeni bulmaya çalışmak, aklın fonksiyonlarının başında gelir. İnsan gördüğü bir sanat eserinden görmediği sanatkara aklı sâyesinde intikal eder. Duyduğu bir sesten yola çıkarak sesin bir kaynağı olduğu sonucuna ulaşır. Varlığı algılar, Varedeni bulur.

Varedenle varedilen arasındaki ilişkiyi fark edemeyen biri, ne Varedenle ilişki kurabilir ne varedilenle. Sanatkarla sanatı arasındaki irtibatı göremeyen biri, ne Sanatkarla ne de sanatla doğru bir irtibat kurabilir. Esasen ilişki kurmak, zaten kurulmuş olan ilişkileri fark etmekle mümkündür. Daha var olan ilişkileri fark etmekten aciz olan biri, Vareden ve varedilenle nasıl ilişki kuracaktır?

Allah'la ilişkisini doğru kuran bir insan, konuşur gibi duâ edecek, duâ eder gibi konuşacaktır. Zaten ilişkide olduğu Rabbinden güç almada, yardım istemede, O'na yaslanmada zorluk çekmeyecektir. Dahası, bu güçlü ilişki sâyesinde kulun "bittim" dediği yerde Rabbi "yettim" diyecektir.

Fakat, Allah her şeyi bir yasaya bağladığı gibi insana olan yardımını da bir yasaya bağlamıştır. O'nun eşya için belirlediği amaçlar değişmez: *"O'nun yasasında bir değişme bulamazsın, ve O'nun yasasında amacından sapma da bulamazsın!"* (35 Fatır 43)

Hiç şüphe yok ki, Allah'ın insana yardımını ulaştırmak için araç kıldığı unsurların başında yine insanoğlu gelir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle her peygamberin etrafında yer aldığı

söylenen "havariler", Allah'ın onlara olan yardımını insan eliyle yapmasının çarpıcı bir örneğidir. Yeryüzünde hayatın yaratılış amacına uygun olarak yeniden inşâsı kıyamete kadar sürecektir. Bu inşâyı gerçekleştirme sorumluluğunu yerine getirenlerin yetersiz kaldığı, ya da bittiği durumlar hep var olacaktır. Böylesi durumlarda, sünnetullah gereği Allah yardımına insanları aracı kılacaktır. Onun, yardımına alet ettikleri arasında kimi zaman mü'min kimi zaman kafir, bazen müslüman bazen gayr-ı müslim, kimi zaman sâdık, kimi zaman fâsıklar bulunabilir.

Bu yasanın bir boyutu. Bir başka boyutu ise, Allah'ın kendileri eliyle yardım edeceği insanlarla kurulan ilişkiler. İşte bu noktada konumuzun üçüncü şıkkı olan "insanın insanla ilişkisi" gündeme geliyor.

9. İnsanın insanla ilişkisi

"Kiminle yapmalı?" sorusunun sorulduğu her durumda, insan ilişkileri sorunu, konunun bel kemiğini oluşturur. Çünkü biriyle bir şeyler yapmak için, önce onunla ilişkiye geçme zarureti vardır.

İnsanın kendisiyle ve Allah'la ilişkilerini yukarıda işledik. Sıra insanın insanla ilişkilerine geldi. Bu eserin üçüncü bölümünün eksenini oluşturduğu için konuyu nisbeten ayrıntılı biçimde ele alacağız.

Hatırlanacağı üzre konunun genel çerçevesini daha önce *"İnsan ilişkilerine giriş"* başlığı altında vermeye çalışmıştık. Bir sonraki *"İnsan ilişkilerinin önemi"* başlığı altında konunun bizim için taşıdığı hayati öneme değinmiştik. Bundan dolayı insan ilişkilerine ilişkin genel bir girişe burada yer vermeyeceğiz.

Aşağıda *"İnsan İlişkilerinde Belirleyici Unsurlar"*ı bulacaksınız. Bu başlık altında toplanabilecek şeyleri daha kolay anlaşılsın diye *"Niteliğe İlişkin Unsurlar"* ve *"Niceliğe İlişkin Unsurlar"* diye ikiye ayıracağız. Birincisinde *"Karakter,*

Ahlak, Bilgi ve Tecrübe, Feraset ve Basiret, İlişkide Mesafe Sorunu, Empati" alt başlıkları yer alacak. İkincisinde ise *"Konuşma, Tavır, Kılık-Kıyafet, Temizlik, Nezahet"* alt başlıkları yer alacak.

Şimdi niteliğe ilişkin unsurlara geçebiliriz.

9.1. Niteliğe ilişkin belirleyici unsurlar

9.1.1. Karakter

İlişki kuracağınız insanın karakteri ve mizacı, ilişkinizin seyrini doğrudan etkileyen bir numaralı unsurdur. Esasen biz insanlar birbirimizle adına "ilişki" denmeye layık bir iletişimi gerçekleştirirken, bunu karakterlerimiz aracılığıyla yaparız. Zaten ilişki de budur. Değilse otobüste aynı hizada oturmayı, merdivende omuz omuza değmeyi, yolda yürürken çarpışmayı da ilişki olarak adlandırmamız gerekirdi. Oysa ki ilişki, karakterlerin işin içine dahil olduğu bilinçli bir iletişim kurma halidir.

İlişki kurulacak insanın karakter ve mizacı, ilişkinin niteliğini tayin eden ilk unsurdur. Sadece niteliğini değil, ömrünü, yapısını, seyrini ve kalitesini de tayin eder. Karakter ve mizaç göz ardı edilerek kurulacak bir ilişki, sağlıklı bir ilişki olamayacağı gibi uzun ömürlü de olamaz.

Karakter ve mizaç, şahsiyeti inşâ eden yapı taşlarıdır. Her insan yekdiğerinden bunlar sâyesinde ayrılır ve özgün bir varlık olarak insanlık ailesindeki yerini alır. Örnek olsun diye sayalım: sert-yumuşak, heyecanlı-sakin, atak-pısırık, kararlı-kararsız, içe dönük-dışa dönük, esprili-somurtkan, tez canlı-soğukkanlı, şakacı-ciddi...

Böyle devam edip giden karakter kutuplarını ne kadar çoğaltırsak çoğaltalım, yine de ana kategoriler halinde tasnifi mümkün bir olgudur. Bu olgunun insan ilişkilerinde hesaba katılması, o ilişkinin doğru ve sağlıklı bir zemin üzerinde yükseldiğinin göstergelerinden biridir.

Her zaman yaptığımız gibi, Hz. Peygamber'in Kur'an önderliğinde inşâ ettiği nesilden iki ismi örnek verelim: Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer. Birincisi genelde sakin ve yumuşak mizaçlı ikincisi ise atak ve sert mizaçlıydı. Hz. Peygamber ikisiyle de sonuna kadar ilişkisini mizaçlarını hep göz önünde bulundurarak sürdürdü. Hz. Ebubekir'den Ömer olmasını istemediği gibi Hz. Ömer'den de Ebubekir olmasını beklemedi. Onların kişiliğini Kur'an'la inşâ ederken de hep mizaç farklılıklarını göz önünde bulundurdu.

Bir çoklarının insan eğitiminde düştüğü açmaz da burada ortaya çıkmaktadır. Bir ebeveynin iki çocuğu olduğunu düşünelim. Biri sert, diğeri yumuşak mizaçlı olsun. İlişki sert mizaçlı olanı yumuşak yapmaya çalışmak, ya da yumuşak mizaçlı olanı sert yapmaya çalışmak üzerine kurulmamalıdır. İlişki, sert mizacın kabalık ve gaddarlığa değil celadet ve şecaate dönüşmesine yönelik olmalıdır. Yine yumuşak mizaçlı olanı pısırık ve onursuz olmaktan koruyup, hoşgörülü ve halim-selim olmaya yönelik olmalıdır.

9.1.2. Ahlak

İnsan ilişkilerinde huy ve ahlak, karakter ve mizaçla kayıtlı değildir, fakat ondan bağımsız da değildir.

Ne demek istediğimizi örneklendirelim: bir insan ahlaklı ve iyi huylu olabilir. Fakat her ahlaklının dengeli olacağını varsayamayız. Ahlaklı fakat dengesiz de olabilir. Onunla ilişki kurulurken ahlaklı ve iyi huyluluğu kadar dengesizliği de dikkate alındığında bu ilişki sağlıklı olur. Bir insan ahlaklı akıllı olabileceği gibi ahlaklı fakat ahmak da olabilir. Onun ahlakı akıllılığının referansı olamaz. Buna ahlaklı-yetenekli, ahlaklı-yeteneksiz, ahlaklı-çalışkan, ahlaklı-tembeli de ekleyebilirsiniz.

İnsan ilişkilerinde ahlak ve iyi huyun belirleyiciliği inkar edilemez. Fakat bu unsurun zaafları örten bir şala dönüşmesi, sadece ilişkiyi bozmakla kalmaz, bozulan her ilişkide ahlak-

lılık ve iyi huyluluk gibi erdemlere haksızlık yapılmasına neden olur.

9.1.3. Bilgi ve tecrübe:

İnsan ilişkilerinde ilişkinin mahiyetini ilişkinin nedeni ve amacı tayin etmelidir. Eğer bu ilişki bilgi ve tecrübenin paylaşılmasını amaçlayan bir ilişkiyse, orada duyguların işe karışması ilişkiyi ya koparacak ya da amacından saptıracaktır. Buhari ve Müslim'in ortaklaşa naklettikleri şu örneğe bakın:

"Rasulullah Amr b. el-As'ı Zatu's-Selasil seferine yolladığı birliğin başına komutan olarak atadı. Amr bunu Rasulullah'ın kendisine olan sevgisinin büyüklüğüne ve onun katındaki yüksek değerine yordu. Ve Rasulullah'a da bu yorumunu tasdik ettirmek için en çok kimi sevdiğini sordu. "Âişe'yi" cevabını aldı. "Erkeklerden?" dedi, "babasını" cevabını aldı. "Ya sonra... ya sonra" diye bu soru faslını uzattıkça uzattı. Kendi ismine bir türlü sıra gelmiyordu. Amr diyecektir ki: "Rasulullah o kadar çok isim saydı ki, sonunda sustum; herkesin adını sayıp bitirdikten sonra, en sonuncu ismin ben olacağımdan korktum." (Buhari)

9.1.4. Feraset ve basiret:

Bu, belki de insan ilişkilerinde niteliğe ilişkin unsurların en değerlisidir. "Keskin ve derin görüş" anlamını verebileceğimiz feraset, "at" anlamına gelen *feres* sözcüğünden türetilmiştir. Kök anlamından yola çıkarsak kelimeye "At gibi olmak, at gibi bakmak" anlamını verebiliriz. Çünkü atların gözünün görme açısı insanın gözünün görme açısından kat kat büyüktür. İnsan sadece başın dönük olduğu ciheti görürken atlar başlarını çevirmeden gözleriyle ön yan ve hatta arkayı tarayabilirler. Esasen atların kafasına at gözlüğü bunun için takılır.

Feraset sahibi insan sadece önünde duran kişinin görünen yüzünü değil, o yüzün arkasındaki kişilik ve kimliği de tanı-

maya çalışır. Böylesi keskin bir görüş, sahibine insan tiplerini tasnif imkanı verir. Bu tasnif sâyesinde insan, muhatabının tavır ve davranışlarını öngörme yeteneği kazanır. İşte buna basiret denir. Hz. Peygamber "Mü'minin ferasetinden çekininiz, çünkü o baktığına ilâhî ışıkla bakar" buyurmuştur. Gözle (basarla) bakan sadece görünen tarafını, basiretle bakan ise gizlenen tarafını görür.

9.1.5. İlişkide mesafe sorunu:

Her tür mesafeden münezzeh olan Mutlak Varlık'la kurulan metafizik ilişki dışındaki her ilişki tabiatı icabı mesafeyi gerektirir. Eğer bir mesafe yoksa orada ilişki kurmaktan da söz edilemez. Eğer mesafesiz bir ilişki mümkün olsaydı, bu insanın kendi kendisiyle ilişkisi olurdu. Oysa ki insan, kendisine belli bir mesafeden bakmadan kendisini keşfedemez. Kendisini karşısına almadan, kendisiyle hesaplaşamaz. Bu insanın paradoksudur.

Eğer insanın kendisiyle ilişkisinde dahi bir mesafeden söz ediliyorsa, en yakını da olsa, başkalarıyla olan ilişkilerde mesafeden söz etmek kaçınılmaz olacaktır. Mesafesi iyi ayarlanmamış ilişkinin yürüme ihtimali, anadan doğma kötürüm birinin yürüme ihtimali kadardır. Başlangıçta mesafe ayarlamayı zâit sayanlar, sonunda ayarlayacak mesafe bulamayabilirler. Başlangıçta mesafeyi fazla bulanlar, genellikle ilişkinin ileriki safhalarında neden daha fazla mesafe koymadıklarından yakınırlar.

İlişkide mesafe sorunu insan ilişkilerinin mahiyetiyle ilgilidir. İlişkinin niteliğine göre mesafenin nitelik ve niceliği de değişkenlik arz eder. Elbette bu mesafe sabit ve standart olmayacaktır. Çünkü insan ilişkileri başı sonu belli olan ve koyduğunuz yerde duran iki nesnenin sözüm ona 'ilişkisi' değildir. Bu, iki özne arasındaki aktif ve aktüel bir ilişkidir. Her ilişki, tıpkı hayat yolculuğu gibi her türlü sürprize gebedir. Aslolan, insan ilişkilerini değişik durumlarda o durumlara uygun optimal bir dengeyle götürebilmektir.

9.1.6. Empati

Empati, kendini karşıdakinin yerine koymaktır. Bunun temelinde muhatabı doğru anlama çabası yatar. Çünkü kişi muhatabını ne kadar iyi anlarsa o kadar sağlıklı ilişki kurabilir.

Aslında empati, Hz. Peygamber'in "mü'min mü'minin aynasıdır" hadisinin içeriğinde mevcut olan bir görme-gösterme yöntemidir. Kendimi onda görmek, ya da onun kendisini bende görmesi. Öyle bir görüş ki, aynalar kadar dürüst, aynalar kadar riyasız, aynalar kadar hesapsız ve önyargısız.

Fakat, hiçbir empati yönteminin, birebir sizi o yapmayacağını da bilmek gerek. Tıpkı, her aynanın, "aynalar yalan söylemez" iddiasının doğruluğuna rağmen, hiç değilse kendisine bakana, sol tarafı sağ sağ tarafı sol göstermesi gibi. Yüreğinden yaralanmış birinin acısı empati yapılarak hissedilebilir. Ama, hiçbir zaman yaşanamaz. Ateş, yandığı yeri yakar. Empati, aynılaştırmaz, yakınlaştırır. Zaten maksat da aynılaşmak değil ilişki kurarak yakınlaşmaktır. Kendinizi muhatabınızın yerine koyarak, onu tanımadan tanımlamak gibi bir vahim yanlıştan korunabilirsiniz.

Bunlar insan ilişkilerinde belirleyici unsurların *niteliğe ilişkin* olanlarıydı. Bir de *niceliğe ilişkin* olanları var.

9.2. Niceliğe ilişkin belirleyici unsurlar

9.2.1. Konuşma

Konuşma, kendisiyle ilişki kuracağınız kişiye ilk iletiniz olmayabilir. Çünkü *kılık-kıyafet ve tavır* çoğunlukla ileti sıralamasında konuşmanızdan önce sizin hakkınızda muhataba bilgi verir. Fakat konuşma iletişimin niceliğe ilişkin en önemli ve en etkili unsurudur. Sadece niceliğe ilişkin mi? Elbette değil. Bu tasniflerin hepsi galibiyet kuralına göre yapıldığı için, baskın vasıflarıyla öne çıkarılmıştır. Değilse konuşma konuşanın bilgi, tecrübe, samimiyet, duygu, karakter gibi niteliğe ilişkin boyutlarını da ele veren bir göstergedir.

Konuşma bir kaptır. O kabı değerli kılan taşıdığı şeydir. Güzel konuşma altın bir tasa benzer. Eğer içinde samimiyet ve içerik yoksa, bu, altın tasla çöp taşımaya benzer. Samimi ve içerikli bir konuşma güzel bir üslup ve diksiyonla sunulmalıdır. Kötü bir üslup ve diksiyonla sunulan iyi bir içerik, dünyanın en güzel yemeğini muhataba kedi çanağıyla sunmaya benzer.

İnsanlar arası ilişkilerde muhatabınızın sizinle ilk ciddi iletişim kurduğu nokta ağzınızdan çıkan sözlerdir. O sözler kuş maketlerine benzerler. Eğer içinde samimiyet varsa o zaman kanatlanırlar ve muhatabınızla sizin aranızda mekik dokurlar. Sağlıklı bir ilişkinin temellerini atarlar.

İnsanlar arası ilişkilerde genellikle ilk konuşma hitap tarzıdır. Hitap tarzı, kitapların önsözüne benzer. İyi bir önsöz, iyi bir kapıdır. Kapılar hanelerin yüzüdür. Tıpkı insan yüzlerinin, o yüzün sahibinin kişilik ve kimliğini karakterize ettiği gibi, hitap tarzı da konuşmanın ve konuşanın kişilik ve kimliğini karakterize eder.

Farklı hitap tarzları vardır. Yumuşak, sert, resmi, samimi, kaba, nazik, babacan, müşfik vs. gibi. Hitap makama uygun olmalıdır. Çünkü hitabınız, aynı zamanda karşıdakini ne olarak gördüğünüzü beyan eder. Sadece o kadar değil. Aynı zamanda karşıdakine ne olarak görünmek istediğinizi de. Makama uygun olmayan hitap tarzı, ilişkiyi daha başlangıçta riske sokar. Hem ilişki kurmak isteyip, hem de hitap tarzında savruk davranmak çelişkidir. Kur'an, sırf hitap tarzı konusunda Hz. Peygamber'e karşı kaba davranışlarıyla şöhret bulan bedevileri uyarmış ve birbirleri arasında kullandıkları hitap tarzını Peygamber'e karşı kullanmamalarını emretmişti (49 Hucurat 2). Bu aslında, hitap tarzının iletişim kurmadaki önemine yapılmış bir atıftı.

Tanışma, insanlar arası iletişimin eşiğidir. İnsanlar birbirlerinin dünyasına bu eşikten adım atarak girerler. Yukarıdaki âyette yapılan uyarının hatırlattığı bir başka husus daha vardı ki, o da, muhatapla ilişki kurarken ses tonuna dikkat etmekti.

İnsanlar arası ilişkiye destek olacak bir konuşmada, muha-

tabın duygu katsayısının konuşmaya yansıması samimiyetin göstergesidir. Tersi, konuşulanla hissedilen arasındaki iç iletişimsizliğe delalet eder ki, bu durumda konuşan hesaplı konuşuyor demektir. Hüzünlü bir şey söylenirken ses tonu doğal olarak hüzünlüdür. Cıvıl cıvıl, fıkır fıkır bir edâ ve üslupla başsağlığı dilenmez. Heyecanlı bir olay aktarılırken elbette heyecan konuşmaya yansır. Buna engel olmaya kalkmak, sadece konuşma yeteneğinizi negatif etkilemekle kalmaz, muhatabınıza kendinizi gizlediğiniz izlenimini verir. Kişinin karakter ve mizacını oluşturan unsurlardan rahatsız olması, özgüven eksikliğinden kaynaklanır.

9.2.2. Tavır

İnsan ilişkilerinde tavır, belirleyici bir rol oynar. Tavırdan kastımız, hal, hareket, davranış, jest, mimik, edâ ve bunun gibi dış unsurların tümüdür. Mütekebbir bir tavırla başlatılan bir ilişkiyle mütevazı bir tavırla başlatılan bir ilişkinin seyri farklı olacaktır. Kur'an'ın şu uyarıları, insanın insanla ilişkisine ilâhî bir katkı olarak anlaşılmalıdır:

"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, zira sen ne yeri delebilir ne de boyca dağlarlarla yarışabilirsin" (17 İsra 37)

"O sınırsız rahmet sahibinin kulları yeryüzünde mütevazı bir edayla yürürler; cahillerle muhatap olduklarındaysa "selam" der geçerler" (25 Furkan 63)

Muhatabına değer vermez ve onu önemsemez bir edanın sahibiyle, muhatabına değer veren ve onu önemsediğini küçük bir jestle de olsa belli eden birinin kuracağı ilişki aynı değildir. İnsanlar arası ilişkilerde yukarıda dile getirdiğimiz niteliğe ilişkin unsurları gözeten birinin, zaten kendisinin hoşlanmadığı bir tavırla muhatabının huzuruna çıkması düşünülemez.

9.2.3. Kılık-kıyafet:

İnsan ilişkilerinde niceliğe ilişkin unsurlar arasında muhataba yapılan ilk ileti belki de kılık-kıyafettir. Çünkü muhata-

bın gözüne değen ilk unsur dış görünüştür. Bu, insan ilişkilerinde ilk temasın bir tür kılık-kıyafetle kurulduğu anlamına gelir. Buraya kadar doğru. Fakat bu doğru "kişilik hiçbir şey imaj her şey" demeye getiren günümüz modern toplumlarında öylesine öne çıkartılmıştır ki, kılık-kıyafet her şey haline gelmiştir. İşte bu da yanlış, hem de yanlışın katmerlisidir.

Kılık-kıyafetinden daha değerli bir şeye sahip olamayanların yapacağı başka bir şey yoktur. Onlar muhataplarına sunacak değerli bir kimlik ve kişiliğe sahip olamamanın açığını, dış görünüşle kapatmaya çalışırlar. Bin bir türlü cici maskenin gerçek yüzlerin yerini aldığı modern ilişkiler, *insanlar arası ilişki* olmaktan çok *imajlar arası ilişkiye* dönüşmüştür. Bu tür ilişkilerde tanıma ve tanışmanın yerini *görünme* ve *dikkat çekme* almıştır.

Hoş, bu tür topluluklarda bulunmanın amacı ilişki kurmak değil, imaj oluşturmaktır. İnsanın ön planda olmadığı yerde insan ilişkilerinden söz edilemez. Zira bu gibi toplumlarda kişinin görüntüsü kişinin kendisini aşmış ve öncelemiştir. O bir şahsiyet olarak değil, imajını pazarlayan bir canlı manken olarak orada bulunmaktadır.

Fakat bu yanlış kişiyi, insan ilişkilerinde kılık-kıyafetin önemini yok saymaya götürmemelidir. Hafifmeşreplikten uzak, çevrenin dikkatini içindeki insandan çok dışındaki kıyafete çeken bir kılık-kıyafet, tanışmaya engel teşkil eder. *Fark edilmeyi aşırı önemsediğini dış görünüşüyle belli eden biri, fark edilir, fakat tanınmaya değer bulunmaz.*

Temiz ve giyiminde zevk sahibi olanlar kendilerine yakışanı giyerler. Unutulmamalı ki, Hz. Peygamber'e aldığı mesajı insanlara ulaştırması konusunda verilen ilk talimatlar içerisinde "elbiseni temiz tut" talimatı da bulunmaktadır (74 Müddessir 4). Bu ibareyi kimi otoriteler mecaz olarak anlayıp bunun "kalbini temiz tut" demeye geldiği yorumunu yapmışlarsa da, bir sonra gelen 5. âyet zaten iç temizlikten ayrıca söz etmektedir. Bu durumda, bu âyeti mecaz yoluyla iç temizliğe hamletmenin bir gerekçesi de kalmamaktadır.

9.2.4. Temizlik:

Temizliğin insan ilişkilerindeki önemi tartışılamaz. Bırakınız sadece insan ilişkilerini, Hz. Peygamber temizliği insan-Allah ilişkisini etkileyen bir unsur olarak takdim etmiş ve "Allah naziftir, temizliği sever" (Tirmizi, Edeb 41) buyurmuştur.

Temizliğin insanlarla ilişkide nasıl önemli bir unsur olduğuna, Hz. Peygamber'in diş ve ağız bakımına verdiği değer en güzel örnektir. Bu bağlamda Hz. Peygamber "Eğer ümmetime ağır gelmeyeceğinden emin olsaydım, dişlerin her beş vakitte fırçalanmasını emrederdim" buyurmuştur (Buhari, Müslim).

Hz. Peygamber temizliğin sadece insan-insan ilişkilerinde değil, kendisinin vahiy meleğiyle olan ilişkilerinde de ne denli önemli bir faktör olduğunu fark etmiştir. Vahiy beklediği bir gün vahiy meleğinin neden gelmediğini sorması üzerine, buna, oturduğu odadaki sedirin altına girip orada can veren bir hayvan leşinin sebep olduğunu öğrenecektir. Aslında burada söz konusu olan orada bulunanın köpek vs. oluşu değil, temizliğe halel getiren bir şeyin bulunuşudur.

Hz. Peygamber'in güzel kokuya verdiği önemin aslında insanlar arası ilişkilere verdiği önemden kaynaklandığını anlıyoruz. "Soğan sarımsak yiyen mescidimize gelmesin" derken de maksadı soğan sarımsağın yenmesini engellemek değildi. Aksine, insan ilişkilerini bozacak şekilde insanların rahatsız edilmesini önlemekti.

9.2.5. Nezahet ve nezaket

"İnsanlara tiksinti veren tavır, davranış ve unsurlardan uzak durmak" anlamı verebileceğimiz *nezahet*, *nezafet*'ten (=temizlik) ayrı bir unsurdur. Bunlara eskiler "müstekreh davranış" adını verirlerdi. Boğaz temizleme, geniz çekme, burun karıştırma, ayakla oynama, ağzında lokmayla konuşma, yatak kıyafetiyle dışarı çıkma, eşler arasında konuşulacak şeyleri ulu orta konuşma vs. gibi insanların bulunduğu or-

tamlarda yapılmaması gereken davranışlar nezaketsizlik göstergesi sayılacaktır.

İnsan ilişkilerinde bu tür nezaketsizliklerin olduğundan daha büyük etkiler bırakabildiği bilinen bir şeydir. Aslında bu tür nezih olmayan davranışların çevre tarafından "sizi kâle almıyorum" şeklinde algılanma ihtimali çok yüksektir. Bu tür davranışlar dinen, örfen, aklen, sıhhaten, kanunen yasak ve zararlı olmayabilir. Fakat bunlar edep ve nezaket çerçevesinde insan ilişkilerinde pürüz çıkarıcı unsurlar olarak görülmelidir.

10. Hiç kimse her şeye yaramaz, herkes bir şeye yarar

İlişki kurulmayacak insan var mıdır?

Elbette vardır, var olmaya da devam edecektir. Fakat bu ancak ilişki kurulduktan sonra anlaşılabilir. Bu durumda, en azından teorik olarak her insan kendisiyle ilişki kurulabilme açısından eşit noktada bulunmaktadır. Kendisiyle ilişki kurulamayacakların ya da kurulmaması gerekenlerin tesbiti, ancak teşebbüsünüzden sonra ortaya çıkacaktır.

Burada sıklıkla düşülen hata, ilişki ile işbirliğinin birbirine karıştırılmasıdır. Oysa ki ilişki kurmak ayrı, işbirliği yapmak ayrıdır. Her ilişki kurulanla işbirliği yapılmaz. Kaldı ki her ilişkinin amacı işbirliği de olamaz. İlişki çok çeşitli amaçlarla kurulabileceği gibi, bizzat ilişki kurmanın kendisi dahi bir amaç sayılabilir. Hasbi niyetlerle kurulan nice ilişkilerin verimli bir işbirliğine dönüştüğü ender görülmüş şeylerden değildir. Verimli bir işbirliğine dönüşmediği halde başarılı sayılan ilişkiler kurmak ve geliştirmek de gâyet mümkündür.

Burada düşülmemesi gereken bir başka hata da, başkalarının ilişki teşebbüslerinden ve deneyimlerinden ders almamaktır. Belki kendileriyle ilişki kurulamayacakların listesi tesbit edilirken, bu tecrübe ve birikimlerden yararlanılabilir. Kimlerin iletiye kapalı kimlerin açık olduğu yolunda kişiye yol gösterebilir. Belki en çok yararı, kendileriyle kurulan ilişkileri istismar ve suiistimal edenleri tesbit etme hususunda

dokunacaktır. Böyleleriyle ilişki kurulacaksa, mutlaka yaşanan deneyimlerden ders alınmalıdır. İlişki kurmak için uzatılan elin istismarı ya da boşlukta bırakılması, mutlaka bir tarafa kaydedilmesi gereken olumsuz bir nottur.

Fakat her şeye rağmen esas olanı unutmamak şarttır: İnsanın atığı olmaz. Atık endüstriyel mamullerde olur, insanlık aleminde değil. Bunun anlamı şudur: Herkes her işe yaramaz. Fakat herkes mutlaka bir işe yarar. Aslolan kimin ne işe yaradığını doğru tesbit etmektir. Eğer teşbihte hata olmazsa, insanları ağaçlarla karşılaştırabiliriz. İnsanlık bahçesinde yer alan her ağaç mobilyalık değildir. Bu bahçede kerestelik ağaçlar da yer alırlar. Hatta bir kısmı yapı itibarıyla bu sınıfa bile girmez. Fakat "işe yaramaz" da ilan edilemez. Çünkü bir bahçenin en işe yaramaz denilen unsurları dahi ısıtmada kullanılabilir.

Aslolan herkesi madenine göre istihdam edebilmektir. İkinci sınıfa giren bir unsuru birinci sınıfın yerine ikame etmek hem ona hem de emek verene zulümdür. Hz. Peygamber'in Buhari'nin naklettiği o muhteşem benzetmesi tam da bu gerçeği hatırlatır bize: *"İnsanlar develere benzer; bazen yüzü bir arada bulunur da, aralarından binecek bir tane bulamayabilirsin."*

11. İnsan ilişkilerinin tasnifi

Böyle bir tasnife girişmek, gerçekten de zor bir işe girişmektir. Fakat "ilim tasniftir" diyen boşuna söylememiştir. Tasnif olmadan bilgiyi kullanmak da mümkün değildir. Her tasnif mutlaka bir noksanı barındırsa da, biz yine de insan ilişkilerine ilişkin bir tasnif denemesi yapmak durumundayız.

i. Yakınlık açısından
   Ailevi ilişkiler
   Dostluk ilişkileri
   Komşuluk ilişkileri

ii. İnanç açısından
- Müslümanlarla ilişkiler
- Gayr-ı müslimlerle ilişkiler
- Münafıklarla ilişkiler
- Fâsık ve facirlerle ilişkiler

iii. İlgi alanları açısından
- Siyasal ilişkiler
- İş ve meslek ilişkileri
- Sosyal yapı ilişkileri

11.1. Yakınlık açısından ilişkiler

11.1.1 Ailevi ilişkiler:

İnsanlar arası ilişkilerde en yakın ilişki türü ailevi ilişkilerdir. Bunların da temelinde eşler arası ilişkiler yer alır.

Eşler arası ilişkileri daha önce yayımlanan bir eserimizde (*Tavsiyeler II*) enine boyuna ele aldığımız için burada konunun detaylarına girmiyoruz. Ancak bu ilişkinin saygı-sevgi-ilgi üçgeninde yürüdüğü hiç kimsenin unutmaması gereken bir gerçektir. Eşler arası ilişkinin harcı fedakarlıktır. Bu ilişkinin yıkım nedeni ise bencilliktir.

Ebeveyn evlat ilişkileri, aile içi ilişkilerde eşler arası ilişkilerin hemen ardından gelir. Aslında anne-baba arasındaki ilişkiler, aile içerisinde ebeveyn evlat ilişkilerine bir biçimde yansır. Ebeveyn evlat ilişkileri karşılıklı hak ve sorumluluk temelinde yükselir. Harcı saygı ve şefkattir. Yıkım nedeni ise hak ve sorumluluk dengesini gözetmeyen beklenti ve taleplerdir.

Ebeveyn evlat ilişkilerinin yumuşak karnını "karşılanması mümkün olmayan beklentiler" oluşturur. Bu problemin oluşmasında iki taraf da rol oynamış olabilir. Eğer bir taraf karşı tarafı karşılanmayacak beklenti içine sokacak davranışlar sergilemişse, elbette bu bir ilişki hatasıdır. Fakat böyle bir hata yapılmadığı halde bir taraf kendiliğinden karşılanmayacak beklenti içine girmişse, bu durum tam anlamıyla bir sınavdır. Bu

sınavı vermenin şartı elbette o karşılanamayacak beklentiyi karşılamaya çalışmak değil, ilişkiyi makul ölçüler içerisinde götürme konusunda elden gelen çabayı göstermektir.

Bunlar akrabalık ilişkileridir. Bir de hısımlık ilişkileri vardır ki bu ilişki mütekabiliyet, yani karşılıklılık temeli üzerinde yükselir. Bu ilişkilerin şiarı "ne görmek istiyorsan onu yap" olmalıdır. Yıkımı ise "benim ailem sütten çıkmış ak kaşık, seninkiler ise beş para etmez" anlayışıdır.

11.1.2. Dostluk ilişkileri

Dostluk ilişkileri, kan bağına değil sevgi bağına dayalı ilişkilerdir. Bu bağ bazen tarafları kanın yaklaştırdığından daha fazla yaklaştırabilir. Bu ilişki türünde üzerine titrenecek unsur sevgidir. Sevginin yıpratılmaması için katlanılabilecek bir yük vardır. Bu yükün miktarını sevginin gücü belirler. Eğer bu yük sevginin gücünü aşarsa, o dostluk yüreğe yük olmaya başlar. Bu bir miktar götürülebilir. Fakat sonuna kadar götürülemeyeceği görülecektir. Bu nedenle dostluklar her ne kadar sevgi sütunu üzerine kurulurlarsa da, bu sütun akıl bağlarıyla sıkıca bağlanmalıdır ki devrilmesin.

Sağlıklı dostluklar, karşılıklı tanışma arttıkça sevginin de arttığı dostluklardır. En sağlıksız dostluklar, karşılıklı tanışma arttıkça sevginin azaldığı dostluklardır. Gerçek dost tanındıkça sevilendir, tanınıncaya kadar değil.

Şıp sevenler çıt kırılırlar. Şıpsevdilikler üzerine sahici ve sağlam dostluklar bina edilemez. Kalıcı dostluklar, dostundan önce tür olarak insanı tanıyanlarla kurulabilir. İnsan türünü tanımayan insanlarla dostluk kurmak mümkündür, fakat bunu yürütmek mümkün değildir. Çünkü onlar sevdiklerinin şahsında birer melek vehmederler. Onların dost oldukları gerçekte muhatapları değil, muhayyilelerinde oluşturdukları ona âit imajdır.

Bu imaj genellikle kusursuz ve mükemmeldir. Gâyet tabi ki, o imajı giydirdikleri dost ise bir insandır ve her gerçek in-

sanı gibi o da mükemmel değildir. İşte bu fark ortaya çıktığı an, aslında dostunu değil onun imajını seven kişi bu dostluğu başlattığı hızla bitirecektir. İşin aslı bu dostluk bitmemiştir, zira gerçekte hiç başlamamıştır. Çünkü başlangıcında sanaldı, bitişiyle de muhatap için bir kayıp teşkil etmeyecektir.

Dostluklarını kendi muhayyilelerinde oluşturdukları imaj üzerine kuranların sevdiklerinin şahsında birer melek vehmettiklerini söylemiştik. Aynı tavrın karşı kutbu olarak bu insanlar sanal dostluklarını bitirdiklerinde nefrette karar kılarlar. Böylece kendi kendilerini cezalandırmış olurlar. Fakat bunun farkına dahi varmazlar. Ama bu kez de, dün melek vehmettiklerinde bugün şeytan vehmetmeye başlarlar. Adeta onlar için, bu ikisi dışında bir seçenek mevcut değildir.

Dostluk ilişkilerinin sigortası Allah için sevmektir. Karşılıklı sevgi temelinde yükselir. Çimentosu empati, yıkımı mükemmellik beklentisi, bencillik ve menfaatperestliktir.

11.1.3. Komşuluk ilişkileri:

Günümüzde şehirleşmeyle ters orantılı bir biçimde azalan önemli bir insânî ilişki türüdür. Esasen Hz. Peygamber'in bu ilişki türü üzerinde çok durmasını, insan ilişkilerine verdiği önemle açıklayabiliriz.

Hz. Peygamber insan ilişkilerinin önemi konusunda vahiy meleği tarafından sık sık motive ediliyordu. Kendisi bunu şöyle ifade edecektir: *"Cebrail komşuluk üzerinde o kadar çok durdu ki, neredeyse komşunun komşuya varis olacağını zannettim."* (Buhari, Edeb 28)

Bizce burada vurgu bir biçimde yanınızda yörenizde yer alan insanlarla "ilişki kurmak" üzerine yapılmaktadır. Vurgu, toplumsal yapıların zaman içindeki değişim ve dönüşümleriyle yepyeni formlara bürünebilecek olan "komşuluk" üzerine değil, "yakın çevreyi oluşturan insanlarla ilişki" üzerine yapılmaktadır. Hatta denilebilir ki, mekan bilincinin doğal bir uzantısı olan 'kentsoylu' bir tavra dikkat çekilmektedir.

Bu şehirlilik bilincinin bir sonucu olarak, aynı mekanı paylaşan insanlarla sıcak ilişkiler kurma tavsiyesidir. Kişinin, bulunduğu mekanı paylaşan diğer insanları görmezden gelmek gibi bir lüksünün olamayacağını hatırlatmaktır. Bir mekanı paylaşıyor olmanın, mü'minin omuzlarına fazladan bir sorumluluk yüklediği gerçeğini hissettirmektir.

11.2. İnanç açısından ilişkiler

İnancın, insan ilişkilerini belirleyici unsurlardan biri olduğu su götürmez bir gerçektir. Özellikle bu inanç insanlığın değişmez değerlerini temsil eden islamsa, bu gerçek daha bir belirginlik kazanır.

Çünkü islamın zirve vahyi olan Kur'an'ın amacı, yeryüzünde yaratılış gayesine uygun bir hayatı inşâ etmek için yaratılan insanın tasavvur, akıl ve kişiliğini inşâ etmektir. Vahyin, inşâ ettiği şahsiyetin insan ilişkileri hakkında bir takım ilkeler ve prensipler koyduğu da bir gerçektir.

Ne ki vahiy, her konuda olduğu gibi bu konuda da insana oldukça geniş bir manevra alanı tanımıştır. İnsan bu alanı kullanırken vahyin önerdiği prensiplere dikkat ederse, hem kendisi kazanacak hem ilişki kurduğu çevre kazanacaktır. Yine vahiy, muhatabının ilişki çevresini geniş tutmasına sadece müsamaha göstermemiş, bunu aynı zamanda özendirmiş, hatta çoğu zaman buna mecbur kılmıştır.

Çünkü vahyin inşâ ettiği bir tasavvurda iman paylaşıldıkça artan bir hazinedir. Dahası islam, insan mutluluğunun öbür adıdır. İslamla müşerref olmuş bir insana düşen görev, bu mutluluktan habersiz olan yığınları haberdar etmektir. Bu da ancak onlarla ilişki kurarak gerçekleşir.

Vahiy sadece mü'minin mü'min olmayanlarla ilişkilerini değil, mü'minin diğer mü'minlerle olan ilişkilerini de tanzim eder. Bunu ikiyüzlülüğü tabiat haline getirmiş münafıklarla ve günahı tabiat haline getirmiş fâsık ve facirlerle ilişkiler konusundaki uyarı ve düzenlemeler takip eder.

Önce mü'minler arası ilişkileri ele alalım.

11.2.1. Müslümanlarla ilişkiler

"Kiminle yapmalı?", ilâhî bir inşâ projesi olan vahyin insana yüklediği sorumluluk çerçevesinde sorulmuş bir soruydu. Dolayısıyla bu soruya verilecek cevaplar arasında ilk sırayı "Müslümanların" alması da gâyet doğaldır.

Çünkü insanlar arasında en verimli işbirliği, ancak *inanç, duygu, düşünce* ve *amaç* birliğinin gerçekleştiği durumlarda kurulabilir. Bir inanç sistemi, ancak bu alanlardaki birlikteliği gerçekleştirdiği oranda amacı istikametinde yol alabilir. Onun içindir ki tüm inanç sistemleri, mensupları arasındaki bağların güçlenmesine olağanüstü önem verirler. Kur'an, işte bu nedenle *"Mü'minler sadece ve sadece kardeş olabilirler"* talimatını verir (49 Hucurât 10). Hz. Peygamber bu tür talimatların içeriğini şu ölümsüz tesbitiyle kalıba döker: *"Sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de gerçek manada iman etmiş olamazsınız."* (Müslim, İman 93)

İnsanlığın değişmez değerlerini temsil eden islam belli bir kabilenin, kavmin, zamanın, mekanın, ırkın, kültürün, uygarlığın sınırlarına hapsedilemez. Bu niteliğiyle islam insanlığa âit ortak doğruları, ahlakı ve erdemi temsil eder. İslamın zirve vahyi olan Kur'an, iş ve güç birliği için insanları motive ederken ırk, renk, dil, coğrafya, kültür, cinsiyet, sosyal konum, servet gibi unsurların hiçbirini değil, *takvâ* adını verdiği "sorumluluk bilincini" merkeze alır. *"Allah katında en iyi olanınız en çok sorumluluk bilinci taşıyanınızdır"* der (49 Hucurat 13).

Bu, gerçekten de tüm evrensellik iddialarına rağmen kendine özgü bir bencillikten güç alan Batı uygarlığının topuğuna dahi ulaşamayacağı evrensel bir ölçüdür. "Kim iyidir?" sorusuna verilebilecek en yansız, en tarafsız, en olumlu ve mükemmel bir cevaptır. Bu aynı zamanda ilişki kurulacak ve işbirliği yapılacak insanda öncelikle hangi özelliğin aranacağına dair bir yol göstermedir.

Kur'an vahyinin muhatapları hiçbir beşeri ve sosyal mülahazayla sınırlandırılamaz. Buna değinmiştik. Bu vahyin bir toplum modeli öngörmediği anlamına da gelmez. Vahiy bir

toplum modeli öngörür ve o toplumu kurmak için muhatap-larını harekete geçmeye çağırır. Her muhatabına namazın her rekatında tekrarladığı Fatiha ile silinmez şekilde bir "biz" bi-linci aşılar.

Müslümanları bir ümmet kılan işte bu bilinçtir. Dahası Kur'an'ın kendisinden sonraki insanlık tarihine damgasını vurmuş olan *İslam Medeniyeti*'ni doğuran bilinç de aynı bi-linçtir.

Medeniyet bilinci göz ardı edilerek, İslam'ın insanlığa vaat ettikleri anlaşılamaz. Çünkü İslam, kendisini bütün boyutla-rıyla ancak kendi evrensel ilkeleri üzerine kendi elleriyle in-şâ ettiği medeniyette ifade edebilir. O medeniyetin yapı taşla-rını ise, birlikte iş yapma iradesi sergileyen mü'minler oluş-turacaktır.

Mü'minin mü'minle iş yapmasının en güzel tasvirini Kur'an'da buluyoruz: *"Şu kesin ki Allah kendi davası uğrun-da birbirine kurşunla kenetlenmiş yekpare bir bina gibi saf-lar halinde savaş verenleri sever."* (61 Saf 4)

Evet, birlikte kalma, birlikte ayakta durma, birlikte iş yap-ma savaşı savaşların en çetinidir. Bu savaşı yüzünün akıyla verenler hayatı ve hayat ötesini kazanmayı hak ederler. Pira-midik zulüm siyasetine karşı âdil saf siyasetini "kurşunla bir-birine berkitilmiş tuğlalar gibi" sapasağlam durarak temsil edenleri hangi top sindirebilir ki. Kur'an şairi 20. yüzyılın yüz akı Mehmed Akif öyle demiyor muydu:

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez

Bu sonucu almanın formülü bellidir: Müslümanları bölüp parçalayan her şey, tek tek her müslümanın aleyhine sayılıp baştan reddedilmelidir. İsterse küçük ve mevzi faydalar müla-haza edilsin. Müslümanların bütünlüğünü pekiştiren her sa-mimi adım da muhterem bilinip alkışlanmalıdır. Şu bir ger-çektir ki, iş ve güç birliği yapma yolunda mü'minlerin ortaya

koyduğu irade, İslam'ın küresel vahdet projesi yolunda atılmış bir adım sayılacaktır. Bunun tersi de geri bir adım sayılmalıdır.

Sözün özü, müslümanlarla ilişkilerin temeli dindir, çimentosu imandır. Yıkımı ise ihanettir.

11.2.2. Gayr-ı müslimlerle ilişkiler

Gayr-ı müslimlerle ilişkiler, insanlık temeli üzerine bina edilirler. Hz. Ali'nin valilerinden birine yazdığı mektupta dile getirdiği gibi; *"insanlar iki kısımdır: ya dinde kardeşimiz, ya da insanlıkta eşimiz."*

İnsanlıkta eşimiz olan diğer insanlarla ilişki kurmak için başka hiçbir gerekçe olmasa, *insanlık* ortak paydası yeterli sayılmalıdır. Bu ortak payda üzerinden kurulan ilişkinin mesafesini muhatabın insanlığı, karakteri, ahlakı ve diyaloga açık olup olmaması tayin eder.

Kur'an'da kafirleri *evliya* edinmeyi yasaklayan âyetler yer almaktadır. Mesela şu âyet gibi: ***"Mü'minler diğer mü'minleri bırakıp da kâfirleri evliyâ edinmesinler"*** (3 Alu İmran 28. Ayr. 4 Nisa 139, 144; 5 Mâide 51)

Bu âyetleri doğru anlamak için kavramların içeriklerini ve kapsamlarını iyi tayin etmek şarttır.

Öncelikle bu ve buna benzer âyetlerde yer alan *kâfirler, "kendilerine vahiy sunulup da ısrarla bu vahyi ve kaynağını inkar eden kimseler"* anlamına gelmektedir. Mesela bu âyet Medine'de nazil olmuştur. Vahyin çağrısına ısrarla direnen kimseleri kastetmektedir. Değilse şu âyeti nasıl izah ederdik: *"Allah sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan ve düşmanlarınıza yardım etmeyenlere iyilikte bulunmanızı yasaklamaz."* (60 Mümtahine 8-9)

İki âyet birlikte okunduğunda aslında yukarıdaki âyetin kapsamı daha kolay anlaşılmaktadır. Bu kafirlerin niteliği şu: Kendilerine iman tüm ayrıntılarıyla sunulmuş, fakat onlar "küfrü imana tercih etmişlerdir" (9 Tevbe 23).

Âyetin ikinci anahtar kavramı "dost, arkadaş, hami, velı, vasi, sırdaş, yoldaş, efendi" gibi bir çok anlama gelen *evlıya* (t. velî) kelimesidir. Âyetin yasakladığı şey "evliya edinmek"tir. Fakat, gerçekte "evliya edinmek"le ne kastedilmiştir? Taberı, İbn Kesir, Razi gibi tefsir otoriteleri bunu *bitâne* kelimesiyle karşılamışlardır. "Karın" anlamına gelen *batn* sözcüğünden türetilmiş olan *bitane* "sır ortağı, stratejik müttefik, kader ortağı" anlamına gelir. Yasaklanan da budur.

Yani, müslüman olmayanlarla savaş ve benzeri durumlarda, müslümanların aleyhine bir sonuç üretecek dostluklar kurmak yasaklanmıştır. Tıpkı şu âyette dile getirildiği gibi: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun Allah Rasulüne başkaldıran kimselerle veli olduklarını göremezsin." (58 Mücadele 22).

Burada sorun, imana karşı savaş açan, müslümanlara fiili düşmanlık yapan ve onlara zarar veren kişi ve çevrelerdir. Onları dost edinmek, *düşmanla yapılmış işbirliği* sayılmaktadır. Bu her zaman ve her yerde büyük bir cürümdür: *"Ey iman edenler! Benim ve sizin düşmanlarınız olanları veliler edinmeyiniz. Onlar size gelen mesajı inkar ettikleri, Peygamber'i ve sizleri Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz için yurtlarınızdan çıkardıkları halde, sizler onlara karşı sevgi gösteriyorsunuz..."* (60 Mümtahine 1).

Kur'an'dan, bir müslümanın bir gayr-i müslimle sırf müslüman olmadığı için arkadaşlık, dostluk kurmaması gerektiğine dair mutlak bir yasak çıkartılamaz. Yukarıdaki âyetlerin hemen ardından müslümanlara karşı savaş açmayan kafirlere iyilikte bulunmanın yasaklanmadığını ifade eden âyet gelecektir (60 Mümtahine 8-9).

Esasen karşılıklı sevgi ve muhabbet de mutlak biçimde yasaklanmış değildir. Yasak olan kafirdeki küfrü, müşrikteki şirki, mülhitteki ilhadı sevmektir. *Küfrü sevmek küfürdür.* Bir kimse hem imanı hem küfrü birlikte sevemez. Yoksa müslüman olmayan birindeki güzel huyları sevmek, onun dürüstlüğüne, yardımseverliğine, bilgisine, ilgisine, saygısına

muhabbet beslemek bu âyetlerin kapsamına girmez. Aksine bir âyette *"Umulur ki Allah sizinle size düşman olanlar arasında bir tür sevgi yaratır"* (60 Mümtahine 7) buyurulmaktadır.

"Sen sevdiğini doğru yola iletemezsin" (28 Kasas 56) âyetinde, Rasulullah'ın hidâyette olmayan birilerini sevdiği de dile getirilmiş olmaktadır. Otoritelerin de dikkat çektiği gibi bu âyetle kastedilenin Hz. Peygamber'in vefakar amcası Ebu Talib olduğu hatırlanacak olursa, böylesine bir amcayı sevmekten daha doğal ne olabilir ki?

Evet, o hâlâ atalarının dinine inanıyordu. Fakat kim Hz. Peygamber'in onun şirkini sevdiğini düşünebilir? Hiç şüphesiz onun o destani yardımseverliği, sevgiyi fazlasıyla hak ediyordu. İkisi de aynı inanca mensup olduğu halde, tavır ve davranış açısından Ebû Talib'le kardeşi Ebu Leheb'i aynı kefeye koymak mümkün mü? Bunu hangi insaf ve vicdan kabul eder? "İkisi de müşrik canım" deyip geçebilir miyiz? İyilikle kötülük, mazlumu korumakla zulmetmek, yardım etmekle yardımı engellemek nasıl aynı olabilir? (Krş. 107 Maûn 1-7)

Ya şu âyetlere ne demeli:

"İman edenlere de; Allah'ın (hesap soracağı) bir güne inanmayanları bağışlasınlar; çünkü Allah her toplumu kazandıklarıyla yargılayacaktır." (45 Casiye 4).

"Kötülüğü en güzel olanla uzaklaştır" (23 Mü'minun 96).

"Af yolunu tut, güzel olanı emret ve cahillerden yüz çevir" (7 Araf 199).

Esasen ilke bellidir: *"Zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur"* (2 Bakara 193). Kur'an mü'minden şunu ister: *"Tezini güzellikle savun. Muhatabınla senin aranda bir düşmanlık olsa bile, bu onu sana sıcak bir dost gibi yaklaştıracaktır."* (41 Fussilet 34)

Müslüman olmayanlarla en doğru ilişki kendine ya da âidiyyetine değil, onu kendisine, özüne, fıtratına çağırmaktır. "Bize gel" değil, makul bir üslup ve dille "kendine gel" demektir. En doğru yöntem hakikati müstakil bir özne bilip,

ona çağırmaktır. Muhatabın değerlerini küçümsemek yerine, doğru değerleri bıkmadan usanmadan doğru bir mantıkla sunmak ve pratik yaşamla da onu desteklemektir.

Müslüman gayr-ı müslim ilişkilerinin niceliği elbette müslümanın konumuna göre değişecektir. Müslümanın mazlum ve muhalif olduğu dönemlerde bu durumdan kurtulmak için ilkelerini koruyarak müslüman olmayanlarla ilişki kurması yeni bir durum değildir. İlk müslümanların Habeşistan Necaşisine sığınmaları kurumsal bir örnek, Hz. Peygamber'in müşrik Mut'im b. Adiy'in himayesini, Hz. Ebubekir'in müşrik İbn Duğanne'nin himayesini kabul etmeleri bireysel birer örnektir.

Bir de hakim ve muktedirken kurulan ilişkiler vardır ki, bunlara Yahudilerle yapılan *Medine Sözleşmesi* (Bkz. *Yahudileşme Temayülü*, 99-104), Taif'li müşriklerle yapılan anlaşma, Hıristiyan Necran'lılarla yapılan anlaşma örnek gösterilebilir.

Bu ilişkiler günümüzde müslümanların azınlık ya da çoğunluk oluşuna göre de nicelik değiştirebilir. Fakat nitelik hep aynıdır ve bunun temelinde insan ilişkilerinde korunması gereken ilkeler yatar.

Hiçbir müslüman hakkını aradığı için kınanamaz. Hiçbir müslüman zulümden kaçtığı için kınanamaz. Bir müslümanın gasbedilmiş hakkını alacak kendi inancına mensup merciler yoksa, kendi inancından olmayan merciler yoluyla hakkını tahsil etmesini yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Aslolan adaletin tecellisidir, kimin elinde tecelli ederse etsin. Zulüm, bir müslümandan sadır olduğu için nasıl meşrulaşmazsa, adalet de bir gayr-i müslimden sadır olduğu için gayr-ı meşru addedilemez.

Müslümanların adaletin tahakkukuna, insanların yardımına, küresel kaynakların adil paylaşımına, tabiatın korunmasına, sömürünün durdurulmasına yönelik tüm çaba ve girişimleri desteklemesi, bu işi yapan ulusal ya da uluslararası organizasyonlarda yer alması, kurum ve kuruluşlarda görev alması, esasen inançlarının kendilerine yüklediği sorumluluğun

bir parçası sayılmalıdır. Bütün bunları yaparken aslolan kimlik ve kişiliğini muhafaza etmek, âidiyetine halel getirmemektir.

11.2.3. Münafıklarla ilişkiler

Münafık, inançta ikiyüzlülüğü tabiat haline getirmiş kimseye Kur'an'ın verdiği isimdir. Kelimenin türetildiği nifak sözcüğü, köstebek yuvası anlamına gelen nefak kökünden türetilmiştir. Nereden girip nereden çıkacağı belli olmayan zararlıların yaptığı çift ya da daha fazla giriş-çıkış deliği olan yuvalara nefak adı verilir. "Allah için yapılan karşılıksız yardım için kullanılan infak kelimesi de nifak ile aynı köktendir. İnfaka bu ismin verilmesinin sebebi de bir ucu dünyaya diğeri âhirete açılan bir sevap tüneli tasavvuruna dayandığı içindir. Burada yapılanlar mutlaka orada kişinin önüne çıkacaktır.

Kur'an'ın da belirttiği gibi nifak bir kalp hastalığıdır (2 Bakara 10). Bir kimsenin iki dünyası varsa, iki yüzü olamaz. Çünkü, tüm maskelerin sıyrılacağı hesap gününe inanan biri maskesini insanlara "yüzüm" diye takdim edemez. İki yüzü olanın, tek dünyası olur. Zaten gerçek yüzünün bir gün ortaya çıkacağına inansa, ikiyüzlülüğü tabiat haline getirmekten kurtulacaktır.

Bir sınıf olarak münafıklık ve münafıklar, genellikle muhalefet ve idbar zamanlarında değil, iktidar ve ikbal zamanlarında ortaya çıkarlar. Savaş ve mücadelenin olduğu yerde değil, ganimet ve servetin paylaşıldığı yerde biterler. Tek ilkeleri vardır, ilkesizlik. Tek amaçları vardır, dünyevi çıkar.

Muhammedî davetin ilk yıllarında da böyle olmuştur. Bu zümre Mekke'de mevcut değilken, Medine'deki iktidar ortamında üremiştir. Bu nedenle Bakara sûresinin girişinde mü'minlere beş âyet (1-5), kafirlere iki âyet ayrılmışken (6-7), münafıklara tam on üç âyet ayrılmıştır (8-20).

Ayrıca Kur'an'da kendileri hakkında bir sûrenin yer aldığı münafıklar (63. sûre), Medine'de Hz. Peygamber eliyle oluştu-

rulan İslam toplumuna karşı açıkça düşmanlık yapmayı kendi menfaatine uygun bulmayan zayıf kişilikli bireylerden oluşmuş gevşek bir zümreydi. Bunlar sadece müşriklerden müteşekkil değildi. Yahudi münafıklar da hayli yekun tutuyordu. Zaten münafıklık, belli bir inanca mensup olmaktan daha çok, her inancın mensupları arasında görülebilen iki yüzlülüktü. Hep mü'minleri arkadan hançerlemek için fırsat kollamışlardı. Fırsat buldukları anda da ellerinden geleni yapmaktan geri durmamışlardı.

Bunların başında Uhud Savaşında İslam ordusunu bölmeleri gelir. Aleyhte propagandayla ayarttıkları insanlarla sayıları 300'ü bulan bir gurup ordudan ayrılmıştı. Buna benzer bir ihaneti Hendek savaşı sırasında da sergilediler. Daha sonra Kuba'da Hz. Peygamber'in ara sıra namaz kıldığı mescidin karşısına bir mescid yapma girişiminde bulundular. Burada İslam toplumunu içten yıkmak için örgütlenmek istiyorlardı. Hz. Peygamber vahyin talimatıyla bu şer ocağını yıktırdı. Bununla kalmadılar, Hz. Peygamber'in esine iftira attılar ve bunu yaydılar. Bu, İslam toplumunu birbirine düşürmek için kullandıkları bir yöntemdi. Fakat yine vahyin müdahalesiyle maskeleri indirildi.

Bütün bu bozgunculuklarına rağmen iki yüzlülerle Hz. Peygamber'in ilişkisi nasıl gelişmişti?

Hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber onların örgütlenmelerine ve kurumlaşmalarına izin vermedi. Yani ikiyüzlülüğü ve ihaneti tabiat haline getirmiş kişiliksiz bireylerden oluşmuş bir örgütlenmeyi vahyin emriyle her seferinde dağıttı. Zaten bu Kur'an tarafından genel bir kural olarak konulmuştu. (8 Enfal 57). Fakat bundan öte gitmedi. Hatta Hz. Peygamber'den bütün ihanetlerin planlayıcısı olan münafık elebaşı Abdullah b. Ubeyy'i savaş sırasındaki ihanetinden dolayı cezalandırması istenince, *"Muhammed arkadaşlarını öldürtüyor dedirtmem"* diyerek reddedecektir.

Hz. Peygamber onlarla sürekli ilişki içerisinde oldu. Fakat bu ilişki hep tetikte bir ilişkiydi. Onların şerrinden emin ol-

mak için kurulan bir ilişkiydi bu. Yani yararlarını temin etmekten daha çok muhtemel zararlarını önlemeye yönelik bir ilişki biçimi.

Böyle bir ilişkide mutlaka mü'min aktif münafık pasif konumda tutulmalıdır. Nifak bulaşıcı bir kalp hastalığı olduğu için münafık tabiatlı hasta kişilik sürekli karantina altında bulundurulmalıdır. Onunla temas halinde olanlar ise hastalık kapmamaları için 'aşılı' olmalıdırlar. Sürekli uyanık ve tetikte bulunmalıdırlar. Gerektiğinde ve mümkün olduğunda maskesini sıyırıp onun gerçek yüzüyle görünmesini sağlamalıdırlar.

Bu tiple kurulacak ilişki maskesi indirilinceye kadardır. Çünkü o artık manen bitkisel hayattadır. Bitkilerle ilişki kurulabilir fakat bitkisel hayat yaşayanlarla ilişki kurmanın her iki tarafa da hiçbir yararı yoktur.

11.2.4. Fâsık ve facirlerle ilişkiler

Her günah işleyen fâsık ve facir olarak adlandırılamaz. *Fâsık* ve *fâcir*, ism-i fâil kipinin de gösterdiği gibi günahı içselleştirmiş, tabiat haline getirmiş, günahkarlık kendisine ad olmuş kimsedir. Günahkar bir mü'min günaha aldırır, fâsık ise günaha aldırmaz. Günahkar bir mümin günahını bilir. Fâsık ve facir ise günahına mazeret bulur.

Mü'minin günaha düşen dostlarıyla ilişkisi, hem insanlığının hem de imanının bir gereğidir. Onun düştüğü yerden kalkması için yapılacak her işbirliği, insana verilebilecek desteklerin en soylularındandır.

Fakat fâsık ve facirlerle ilişkilerde dikkat edilecek husus, onun fısk ve fücurunu yanında icra etmesine asla müsamaha göstermemendir. Bu tür bir ilişkide aktif taraf sen olmalısın. Bu, kötü olanın değil iyi olanın paylaşılması için şarttır. Eğer bu tür ilişkilerde fâsık ve fâcir etken olmaya başlıyorsa, ilişki hemen gözden geçirilir ve sonuçta ya kısılır, ya kesilir. Çünkü ilişki tarafların birbirine "katma değer" olma imkanını tü-

ketip "katma değersizlik" olmaya doğru yol almaktadır. Bu tür ilişkiler, kifâyet ve zaruret miktarıyla sınırlandırılır.

11.3. İlgi alanları açısından ilişkiler

İnsanlar arası ilişkilerin belirleyici unsurlarından biri de ilgi alanlarıdır. Bu alanlardan bazıları vardır ki, ilişki kurmak o alanın varoluş sebebi ya da kaçınılmaz sonucudur. Siyasal ilişkiler böyledir. Ticari ve mesleki ilişkiler böyledir. Cemaat, örgüt, dernek, vakıf, sendika vs. gibi sosyal yapı ilişkileri böyledir.

Bu alanlar, bizatihi insanlar arası ilişkilerin doğurduğu alanlardır. İnsan sosyal bir varlık olarak kaldığı sürece bu tür ilişkiler olacaktır. Dolayısıyla bu alanlarda ilişkilerin olup olmaması değil, kimlerle nasıl ilişki kurulacağı ele alınmalıdır.

İlgi alanları açısından insan ilişkileri, bu alanlardaki başarının belki de tek belirleyici unsurudur. Mesela başarılı bir siyasetin iyi kurulmuş ilişkilere bağlı olduğunu kim inkar edebilir? Yine başarılı insan ilişkilerinin kârlı ve verimli bir ticaretteki payı küçümsenebilir mi? İnsan ilişkileri hesaba katılmaksızın dernek, cemaat, vakıf, örgüt vs. gibi her hangi bir sosyal yapı vücut bulabilir mi?

11.3.1. Siyasal ilişkiler

Siyaset, yönetme sanatıdır. Yönetmeden söz edilen bir yerde insandan söz ediliyor demektir. Çünkü her insan ya yöneten ya da yönetilendir. Fakat genellikle her ikisidir. Yöneten ve yönetilenlerin varlığından söz edilen bir yerde insan ilişkileri bir numaralı belirleyici öğedir.

Siyaset sadece insanları değil, o insanların kolektif gücünden doğan otoriteyi, erki, gücü, serveti de yönetme sanatıdır. Bunların tümünün bileşkesine "devlet" adı verilmektedir. Devlet adı verilen aygıt, güç ve servetin temerküz ettiği bir alanda var olur ve etkinliğini bu güç ve servet sâyesinde sağlar.

Güç ve servetin yığıldığı yerler, insanların iştahını en çok kabartan yerlerdir. İnsanoğlu yaratılıştan güç ve servete düşkündür. Onu elde etmek için çırpınır. Onu elde etmek için yalnızca meşru sınırlar içerisinde hareket etmekle kalmaz, kimi zaman meşru olmayan yollara da başvurur. Meşru olmayan yollarla elde edilen siyasal otorite de meşruiyetini kaybeder.

Böyle bir sonucun engellenmesinde ya da üretilmesinde insan ilişkileri belirleyicidir.

Siyasal ilişkilerin üzerine kurulacağı en sahih temel, arı tabiatlı insanlarla kurulan ilişkiler üzerinde yükselir. Bunun karşısında sinek tabiatlı insanlar yer alırlar. Arılar üretirler, sineklerse tüketirler. Arılar yük alırlar, sinekler yük olurlar.

Siyasal ilişkiler duygusal değil rasyonel zeminde boy atmalıdır. Vefanın en kıt görüldüğü ilişki türlerinden biridir. Siyasal ilişkiler verimli olduğu oranda sürdürülmeli, verimliliğini yitirdiğinde gözden geçirilmelidir.

Bu ilişkilerin tabiatını iyi bilen biri her şeye rağmen doğru olanı yapar ve istifasını sürekli cebinde taşır. Siyaset meslek değildir. Eğer bir ilişki siyasetle sınırlıysa, ondan çok daha kalıcı olan insânî ilişkilere öncelenmemelidir. Biri diğerinin üzerinde yükselirse, bu en güzel olandır. Yok birinden birini feda etmek zorunlu hale gelirse, feda edilecek olan insânî ilişki olmamalıdır.

Siyasal ilişkiler, "kiminle yapmalı" sorusunu samimi olarak soran insanlara birlikte iş yapabileceği insanları sınama ve seçme imkanı bahşeder. Siyaset bizzat çözüm üretme sanatı olduğu için, bu alanda kolektif bir işbirliğiyle üretilecek çözümler, yapılması gerekenlerin doğal bir parçasını oluşturacaktır. Dolayısıyla siyasal ilişkilerin geliştirilmesi, *daha fazla çözüm* anlamına da gelebilecektir.

11.3.2. İş ve meslek ilişkileri

İş ve meslek ilişkileri, daha üst bir ilişki biçimine geçmek için insanın önüne yepyeni kapılar açar. İnsan bu kapılardan

geçerek bazen muhatabının yüreğine doğru yürüyebilir. Ölü canlara hayat veren değerlerini, onlardan habersiz yüreklere taşıyabilir. Bunun için iş ve meslek ilişkileri bulunmaz bir fırsattır.

Tabi ki bu türden ilişkilerin birer fırsat olabilmesi, biraz da bu ilişkileri kuran kimsenin vereceği sınava bağlıdır. İş ve mesleğinde başarılı bir isim olmak, bu sınavda alınabilecek en büyük nottur. Bu da işini ve mesleğini ciddiye almak demektir. Şu iyi bilinmelidir ki, işini ciddiye almayanı kimse ciddiye almaz. Alması da gerekmez. İşini ciddiye alan ciddiye alınmayı hak ediyor demektir.

Mesleğinde başarılı olan biri, o meslekte iyi olmak isteyenlerin behemehal dikkatini çekecektir. Buysa, yetenekli bahçıvanla cins toprağın buluşmasına zemin hazırlayacaktır. Gerisi bahçıvanın maharetine, aklına ve gayretine kalmıştır.

Söz konusu sınavın baraj derslerinden biri de iş ve meslek ilişkilerinde dürüst ve hakkaniyetli olmaktır. İş ilişkilerinde hakkaniyetli olmanın garantisi ise her tür sözleşme ve alış verişi belgeye bağlamaktır. Kişinin bu türden ilişkilere girdiği kimse babası dahi olsa, belgeli ve kayıtlı çalışmak en doğru yöntemdir.

Özellikle ticari ortaklıklarda görülen problemlerin çoğu, kayıtlı ve belgeli çalışmamaktan kaynaklanır. Aslında bu tür ilişkilerde çıkan problemler bir ceza olarak algılanmalıdır. Çünkü Kur'an en uzun âyetini parasal ilişkilerde belgeli ve kayıtlı çalışma konusuna ayırmıştır (2 Bakara 282).

Derecesi ne olursa olsun parasal ilişkiye giren taraflar arasındaki yakınlık, belge ve kayıt düzenlememenin mazereti olamaz, olmamalıdır. Unutulmamalıdır ki her tür parasal ilişkide ortaklık kurulurken şeytan postunu kapının önüne serer. Kayıt tutmak, ilişkinin sağlıklı yürümesi için tedbir almaktır. Zamanında tedbir almayanlar, ilişkiyi gün gün yiyip bitirecek bir kuşkuya müptela olurlar.

Nasıl ayrılacaklarını daha baştan konuşmamış iki kişi, sadece nasıl ortak olacaklarını konuşmuşlarsa, büyük bir yanlış

yaptıklarını çok geçmeden anlayacaklardır. İş ortaklıklarında ilişki kalitesi, bir araya gelirken değil, ayrılmak gerektiğinde mihenk taşına vurulur.

11.3.3. Sosyal yapı ilişkileri

Sosyal yapılar, sosyal bir varlık olan insanın çeşitli düzeylerdeki âidiyet ihtiyacını karşılar. İnsan tek başına kendisini bir damla gibi hisseder. Bu öyle bir damladır ki, çöle düşünce buharlaşıp çöl olur, göle düşünce bütünleşip göl olur. Göle düşmüş bir damlayı su içerisinde ayıklası tutmak mümkün değildir. O düştüğü yerle bütünleştiği için "ben gölüm", "ben ırmağım", "ben denizim", "ben okyanusum" deme hakkını elde etmiştir.

Bu sosyal yapılar insanların mizaçlarına, değerlerine, bilgi ve birikimlerine, kişilik yapılarına, ilgi alanlarına ve sosyal sınıflarına göre farklılık arz eder. Adına ister cemaat, ister tarikat, ister NGO, ister gurup, ister ekol, ister klik, ister teşekkül, ister dernek, ister vakıf deyiniz, fark etmez. Bütün sosyal yapılar, altında insanların birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlayan birer çatıdır.

İnsanın sosyal bir çatı arayışı, insanın insan arayışından bağımsız değildir. İnsanın insan arayışı da, insanın güvenlik arayışından bağımsız değildir. Güvenlik arayışının bir fıtrî bir de içtimaî boyutu vardır. Fıtrî boyutuyla, varoluşsal bir ihtiyaçtır. İçtimaî boyutuyla sosyal bir ihtiyaçtır. Sosyal bir çatı altında insanoğlu kendisini daha bir güvende hisseder. Çünkü yalnızlık insanoğlunu ürkütür. Hayatın sürprizleriyle baş edebileceği bir sosyal çatı arar kendisine. Bu çatı altında daha bir güvende hisseder kendisini.

Madem sosyal yapılar, çok temelde insanın güvenlik ihtiyacından doğmuşlardır, o halde bir insanın âit olduğu sosyal yapıya en büyük katkısı güvene ilişkin bir katkı olmalıdır. Tabi tersi de geçerli; bir insanın âit olduğu sosyal yapıya vurabileceği en büyük darbe, insan ilişkilerinde güveni zedeleyen tavır ve davranışlardır.

Güvenilir ilişkiler kuran, başkalarına güvenen ve başkalarının kendisine güvendiği güvenilir kimseleri dışlayan sosyal yapıların kendisi sorgulanmalıdır.

Bazı şahsiyetlerin güvenilirlik oranı, âit oldukları yapıların güvenilirlik oranından daha yüksek olabilir. Bu durumda o şahsiyetler, âit oldukları sosyal yapılara sığmazlar. Çünkü o yapı onu taşıyamaz. Yapısını aşan bu gibi şahsiyetler, yapılar üstü bir kimlik kazanır. Bu kez sosyal yapıların en güvenilir unsurlarının kendisiyle ilişkiye girdiği bir güven mercii olur.

Güven mercii olmuş insanlar, sadece insanlar arası ilişki santralleri değil, aynı zamanda aynı ortak değerlerden neşet eden sosyal yapılar arası ilişki santralleridir. Kopmuş ilişkiler onlar üzerinden yeniden gelişir, yaralanmış ilişkiler onların sâyesinde sarılır, tahrip olmuş ilişkiler onarılır.

Bu tip *santral şahsiyetlere* her hangi bir sosyal yapıyı dayatmak, ya da onları alt âidiyet gruplarından birine yakıştırmak doğru olmaz. Bir sosyal yapının kalitesi, bu türden santral şahsiyetler çıkarabilme imkanıyla ölçülür.

Bu imkana en kolay kavuşan sosyal yapılar, ortak doğrunun hatırını şahısların hatırından üstün tutan şahsiyetlerin oluşturduğu yapılardır. Bu tipler, müşterek hedefi bireysel çıkarlara feda etmezler. Âit oldukları yapılar hakkında aşırı beklenti içine girmezler. Tüm sosyal yapıların insanlardan oluştuğunu, insanlarınsa kusur ve noksan ile malul olduklarını unutmazlar.

Bir yapı içerisinde yer aldığı halde o yapıdan müstakil bir özne gibi söz eden, mesela "şu işi başaramadı" diyen biri, öncelikle aynaya bakmalıdır. Çünkü o işi başaracak olanlar arasında kendisi de bulunmaktadır. Eğer o iş başarılamamışsa başarısızlıktan herkes kadar kendisi de sorumludur. Dolayısıyla, hesap sorulacaklar listesinin başına kendisini almalıdır. Bunu yapabilen birinin diğerlerinden hesap sorma hakkı vardır.

Bir sosyal yapı içerisinde birini rakip görmek, hasetliğe ve

hasetçiye yatırım yapmaktır. Haset kötü bir şeydir, fakat insanların hasetlerini kabartmak da o kötülüğe ebelik yapmaktır. Hasetçinin hasedi kendisi için bedduâ, haset ettiği için duâ sayılır. Kıskançlığın panzehiri, kıskanılan için duâ etmektir. Bu böyle bir zaafı imrenmeye dönüştürebilir.

Bir sosyal yapı içinde insan amaç, yapının kendisi araçtır. Araç uğruna amaç feda edilemez. İlle de feda edilecekse amaç uğruna araç feda edilmelidir. Kişi korumakla görevli olduğu elması kaybetmekle insanı kaybetmek arasında sıkışıp kalırsa, elması kaybetmeyi göze almalıdır.

Boyunlar gerdanlığa değil gerdanlık boyunlara feda edilir. Zira boyunlar olmadan gerdanlıklar hiçbir işe yaramazlar.

Altında birlikte iş yapmak için kurulan çatılar, altında iş yapan kimse kalmayınca çökerler. Çünkü bu tür sosyal çatılar beton sütunlar üzerinde değil, dik duran, yerini bilen, mevziini terk etmeyen, ilişki kurmayı bilen ve kendisiyle ilişki kurulabilen insanlar üzerinde yükselir.

Bu konuda son sözü Hz. Peygamber söylesin: *"Mü'min güzel ilişkiler kurabilen ve kendisiyle güzel ilişkiler kurulabilen kimsedir. Güzel ilişkiler kurmayan ve kendisiyle güzel ilişkiler kurulamayan kimsede, hayır yoktur."*

SÖZ SONU

"*Bugün Allah için ne yaptın?*"

Âdil halife Hz. Ömer'in, bu soruyu her gün kendi kendisine sorduğu rivayet edilir.

Bu bir sorumluluk bilincidir. Bu soruyu, mutlaka bir şeyler yapması gerektiğine inanan diri bir bilinç sorar. Yetmez. Bu soruyu, Allah'la ilişkisini diri tutan bir bilinç sorar. Yine yetmez. Bu soruyu, insanın tüm yapıp ettiklerine kıymet hükmü biçilecek bir günün mutlaka gelip çatacağını görür gibi inanan bir yürek sorar.

Herkes bir şeyler yapıyor. Yeryüzünde hiçbir şey yapmayan hiç kimse olmamıştır. Zaten mesele de yapıp yapmama meselesi olmaktan daha çok, yapılanın ne olduğu meselesidir.

Âdil de bir şey yapmış, zâlim de bir şey yapmıştır. Doğru da bir şey yapmış, eğri de bir şey yapmıştır. İyi de bir şey yapmış, kötü de bir şey yapmıştır. Hiçbir şey yapmamış olsaydı, onu "âdil, zâlim, doğru, eğri, iyi, kötü" diye nasıl niteleyebilirdik?

Gördüğünüz gibi, bir sıfata kavuşması için insanın mutlaka bir şey yapması şart. Hiçbir şey yapmayan bir insan düşünülemeyeceğine göre, sıfatsız bir insan da düşünülemez.

Her Âdemoğlunun, kendisine şu soruyu sorması gerek: Senin sıfatın nedir?

Bu sorunun cevabını araştıran herkesin "sen ne yaptın, sen ne yapıyorsun, sen ne yapacaksın" diye sormak zorunda kalacağı âşikâr. Gerisi mi? Gerisi kolay. Bir şeyler yapması gerektiğine inanan ve ne yaptığını sorgulamaya başlayan biri, artık yola çıkmaya hazır demektir. Yolcu olmayı göze almış demektir.

Nasıl yapacağı, kiminle yapacağı tali bir sorundur. Neyi niçin yapması gerektiğini bilen biri bu sorunların üstesinden gelecektir. Değil mi ki yolcudur? Değil mi ki "bismillah" demiş ve yola revan olmuştur? Değil mi ki, kendisinden önce iz bırakanların izi sıra yürümeyi sorumluluğunun bir gereği bilmiştir? Değil mi ki, hayatı ruhun ebedi mazisi ve sonsuz istikbali arasında kısa bir mola bilmiştir?

Size, bize, hepimize düşen, *"Ey yolcu, yolun açık olsun!"* demektir.

Ömrünün ikindi vaktini yaşayan ihtiyar dünya, matarasındaki tuzlu suyu kendisine, heybesindeki mutluluğu başkalarına sunan ayağı uğurlu, aklı nurlu, gönlü huzurlu, gözü sürurlu yolculara nicedir hasret. Bu hasreti dindirecek erkek ve kadınlar, ağaç kovuğundan çıkmayacak, mantar gibi yerden bitmeyecek, yağmur gibi gökten düşmeyecektir.

Onlar, neyi, niçin, nasıl ve kiminle yapacağını bilen kimseler arasından çıkacaktır.

Onlar, yürek yangınlarını söndürmek için hayatını kucağına alıp insanlık kulesinde nöbet bekleyen gönüllüler arasından çıkacaktır.

Onlar, seven ve sevilen, ilişki kuran ve ilişki kurulan, dost olan ve dost olunanlar arasından çıkacaktır.

Onlar, eşyayı fiili bir vahiy, vahyi O'na atıf olan bir ilim, ilmi sahip olunacak en kıymetli varlık, varlığı okunacak bir kitap, kitabı sadık bir dost, dostu ömürlük yolda bir yol arkadaşı bilenler arasından çıkacaktır.

Ben şehadet ederim ki Allah bir, Rasul haktır.

Ben şehadet ederim ki İslam mutluluk ve kurtuluştur.

Ben şehadet ederim ki insanlığın çektiği ıstırabın ilacı vahyin eczanesinde mevcuttur. Ve yine şehadet ederim ki insanlığı hasta eden modern uygarlık, girdiği krizden Allah'sız çıkamayacaktır.

Peygamberler tarihi, Allah'ın insanlığın krizlerine müdahalesinin de tarihidir. Allah bu müdahaleyi vahyi aracılığıyla yapmıştır. Bundan sonraki müdahaleler de yine son vahiy aracılığıyla olacaktır.

Ne ki vahiy bir "ruh"tur. Allah o ruhu insanlığa üflemiştir. Kim kendisine üflenen bu ruh ile canlanır, ayağa kalkar, yola koyulur, sorumluluğunu üstlenir ve işe girişirse, o mecazen *"Allah'a yardım etmiş"*, hakikatte ise kendisine yardım etmiş olacaktır.

Göklerin çığlığı hâlâ yankılanıyor:

"Orada kimse var mı?"